

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА,
Анастасія КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА

Українська мова

Підручник для 6 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України



Львів
Видавництво «Світ»
2023

УДК 811.161.2(075.3)(086)

Ф 77

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова для класів з навчанням румунською мовою.
5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Філіп Ю. Л.,
Костіна-Кніжницька А. В., Сиротюк О. М.)

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці
за адресою <https://lib.imzo.gov.ua>

Фонарюк Т.

Ф 77 Українська мова : підруч. для 6 кл. з навч. румун. мовою закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Т. Фонарюк, О. Кульбабська, А. Костіна-Кніжницька. – Львів : Світ, 2023. – 280 с.

ISBN 978-966-914-411-9

УДК 811.161.2(075.3)(086)

ISBN 978-966-914-411-9

© Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В.,
Костіна-Кніжницька А. В., 2023
© Видавництво «Світ», оформлення,
2023



Шановні шестикласниці й шестикласники!

Від Бога мови – рідні сестри,
І в кожній щось своє, одне.
І всі в космічному оркестрі
Звучать, як диво чарівне.

Дмитро Білоус

Вам пощастило бути учасниками та учасницями цього космічного оркестру, оскільки ви з колиски знаєте рідну румунську мову, навчаєтеся іноземної мови та опановуєте державну – українську – мову.




Українська мова приємна слухові найвибагливішого музиканта своєю мелодійністю та гідна подиву досвідченого лінгвіста своєю довершеністю й розмаїтістю форм, посивіла на історичному шляху й вічно юна у своїй щоденній основі. Нині ми впевнено крокуємо в ногу з часом, розпросторюючи модерне українське слово в усьому світі. Досягнення наших земляків у різних сферах суспільного життя переконують, що особливих життєвих успіхів людина досягає лише в разі майстерного володіння державною українською мовою, за допомогою якої думка й чуття вигралися вільно – у Слові й Словом.

Перед вами підручник, який допоможе досягти мовних вершин, сформувати найцінніші навички: уживати правильні й влучні слова в різних життєвих ситуаціях, грамотно складати власні тексти (усно й письмово), розвивати логічне мислення. Переконані, що ви вивчатимете правила граматики не заради оцінки на уроці, а для саморозвитку, для успішної взаємодії з людьми, для того, щоб стати свідомими носіями державної мови й шанувати людей різних національностей.

Дбайте про українське слово, наповнюйте відповідним новому часу змістом, творіть його майбуття. Будьте активними, утверджуйтеся в мові своєї держави, живіть нею, щоб надалі працювати на благо нашої спільної Батьківщини!

Авторки підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Пізнавальна вправа –	
Вправа з ключем –	
Інтерактивна вправа –	
Вправа на редагування, письмова вправа –	
Вправа на переклад –	
Творче завдання –	
Робота в групах –	
Робота в парах –	
Робота з ІКТ –	
Вправи з аудіосупроводом –	

ВСТУП

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО



«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуйте, яка температура відповідає вашому настрою на початку навчального року. Поясніть свій вибір.

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- усвідомити, що мова є важливим засобом самовираження;
- зрозуміти, яке місце посідає державна мова у вашому житті;
- поцінювати українську мову як державну;
- використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях;
- виокремлювати та розрізняти мовні одиниці кожного з рівнів (звуки, частини слова, слова, форми слова, словосполучення, речення, тексти);
- визначати характерні відмінності між українською мовою та рідною мовою, використовуючи такі відомості для вдосконалення власного мовлення;
- поглибити знання з державної мови, щоб грамотно й безпечно комунікувати в інформаційному просторі, розпізнавати маніпулятивні технології та протистояти їм.

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ. КРАСА Й БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ



Вправа 1. Прочитайте вголос уривок із вірша румунського письменника Мірчі Лютіка «Молитва» та його переклад (автор – Віталій Колодій). Як, на вашу думку, румунською та українською звучать рядки, що підносять над земним повсякденням найсвятіші символи Віри?

Vino altminteri, vină –
Șipot afund de lumină.

Cade altminteri, cade –
Fir al zăpezilor calde.

Suie altminteri, suie –
De foc renăscută statuie,
Marmură prinsă în cuie.

О, прилинь із надр глибинних,
світло чистого проміння!

Йди врочисто, як на свято,
теплий сніг, на білу хату!

Стань, незаймано, до мене,
статуя з вогню рожденна,
на Хресті благословенна!

Lasă-te vie, te lasă –
Alb porumbel pe casă;
Pâinea și vinul pe masă –
Lasă-te vie, te lasă!

О, зійди з небес додолу,
як на світлу хату голуб,
як вино і хліб до столу,
яснолико, сяйночоло!

Răsuna altminteri, răsună –
Cântec de veac, în furtună.

Розтинайся благовісно
на вітрах, первісна пісне!

Вправа 2. Прочитайте визначення. Поясніть, що для вас означають поняття «рідна мова», «материнська мова», «державна мова». Поміркуйте, чи може функціонувати мова, якщо її не використовують у писемному й усному мовленні, коли нею не спілкуються.

1. **Рідна мова** – це мова, з якою особистість відчуває надзвичайну духовну спорідненість, гармонію, зручність і легкість; це мова, за допомогою якої людина якнайповніше втілює свої думки, мрії, оцінки тощо. Найчастіше рідною мовою дитини стає **материнська** («колискова») **мова** (*Флорій Бацевич*).

2. **Рідна мова** – мова, яку людина засвоює з раннього дитинства без спеціального навчання; мова, якою людина мислить. Переважно – це мова батьків (*Вікіпедія*).

3. **Державна мова.** Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (*Конституція України*).

4. **Державна мова** – це закріплена традицією і законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у галузі зв'язку та інформатики (*Енциклопедія «Українська мова»*).



Вправа 3. Продовжте учнівський діалог про громадянство України та володіння державною мовою. Як мають ставитися до державної мови в будь-якій країні ті громадяни, для яких ця мова не є рідною? Якою мовою ви спілкуєтеся в школі на уроках і перервах? А вдома? А з друзями чи подругами?

- Як ти гадаєш, ми вже громадяни України чи ще ні?
- А чому ти питаєш?
- Бо я десь чув, що громадянами є лише ті, хто вже має паспорти. А це, як на мене, несправедливо.

– Авжеж. Несправедливо. Наші батьки – громадяни України. Тому й ми, їхні діти, теж громадяни.

– А ще кажуть, що той має право називатися справжнім громадянином, хто робить щось корисне для держави. А ми що робимо?

– Як що? Ми ж вчимося! А вчимося для того, щоб у майбутньому могли обрати улюблену професію і працювати ефективно і творчо для нашого суспільства. Утім, щоб досягти успіхів у житті й у професії, необхідно добре знати як рідну мову, так і державну – українську. Чи не так?

–



Вправа 4. Розгляньте перелік основних функцій української мови як єдиної державної мови. Об'єднайтеся в групи та прокоментуйте одну з них. Обміняйтеся інформацією з однокласниками/однокласницями, друзями.

Державна мова виконує такі функції:

- ✓ захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є чинником єдності та національної безпеки України;
- ✓ міжетнічного спілкування в суспільстві;
- ✓ державного управління та діловодства;
- ✓ усебічного розвитку й функціонування всіх сфер суспільного життя (економічної, політичної, соціальної та духовної);
- ✓ загального інформаційного еквівалента*.



Вправа 5. Прочитайте народні прислів'я про слово та спілкування. Порівняйте їх із подібними висловлюваннями з румунської народної творчості.

1. Птицю пізнають за пір'ям, а людину – за мовою.
2. Слово не стріла, а до серця лине.
3. Бережи хліб на обід, а слово – на відповідь.
4. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
5. Краще переконувати словами, ніж кулаками.
6. Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам.

* *Еквівалент* – щось рівноцінне, рівнозначне; те, що цілком відповідає чому-небудь, може його замінювати або виражати.



Вправа 6. Прочитайте тексти і скажіть, що вас зацікавило в них. Що ми можемо чи зобов'язані зробити, щоб українська мова розвивалася, «розпросторювала свої крила» в усьому світі?

1. «Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує і захоплює. Насамперед вражає її багатство, розмаїття форм, її ясна, повноголосна точність – її, одне слово, безмежність. Українська мова для мене – це море, у якого немає



О. Гребеник. Захист матері

дна і берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена» (В. Шевчук).

2. «Перед словом усі рівні, як перед світом: перед небом, сонцем і землею... Проте у кожного суцього на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення»

(П. Мовчан).

3. «Мова живе в суспільстві, разом із суспільством, наповнюючи його досконалістю. Тому мовою треба жити і мовою треба вмивати душу щодень, бо в іншому разі замулюються її джерела, міліють її словесні ріки і гасне природна стихія. Попри всі атрибути-означення, якими характеризують українську мову – *ніжна, барвіста, найдорожча, солов'їна, калинова, мелодійна, неповторна*, а ще *невичерпне джерело, скарбниця духу* та багато-багато інших, вона і сьогодні розпросторює свої крила завдяки всім тим, хто виборює для неї істинний статус державності» (А. Загнітко).

Вправа 7. I. Прочитайте акровірш* Валерія Федоренка. Яке слово утворюють перші літери кожного рядка? II. Обґрунтуйте, чому українською мовою варто пишатися.

Мільйони в тебе слів, мільйони значень різних...

О скільки зосереджено і мудрості, й краси!

Віки тебе терзали сили люті, грізні,

Але зламати так і не змогли!


* *Акрівірш* – вірш, у якому перші букви рядків утворюють слово або речення.



Вправа 8. Уявіть на хвилинку, яким було б наше життя, коли б зникла мова. Напишіть есей (до десяти речень) на тему «Українська чарівная мово, ти у серці народу живеш!». Під час виконання творчої роботи використайте одне прислів'я або крилатий вислів про мову.

Культура мовлення*

Держава має гарантувати безпеку своїх громадян.




Р. С. «Забезпечувати безпеку» – недосконалий вислів.

Освічений (а, і)
Народ, молодь, людина, юнак, жителі, кадри

Досвідчений (а, і)
Людина, керівник, агроном, учитель, лектор, лікар

Обізнаний (а, і)
Людина, співрозмовник, агенти



§ 2. ФОНЕТИКА, ГРАФІКА, ОРФОГРАФІЯ, ОРФОЕПІЯ. ЗВУКИ І БУКВИ. НАГОЛОС



Вправа 9. Поміркуйте й доповніть письмово таблицю за зразком (у разі потреби скористайтеся допомогою вчителя/вчительки).

Розділ науки про мову	Походження терміна	Що вивчають у розділі
Фонетика	грец. <i>phōnētikos</i> – звуковий, голо-совий	звуковий склад мови
Графіка	грец. <i>graphikē</i> – живопис	...
Орфографія, або ортографія	грец. <i>orthos</i> – прямий, правильний, <i>grapho</i> – пишу	...
Орфоепія, або ортоепія	грец. <i>orthos</i> – прямий, правильний, <i>epos</i> – слово, мова	...

Вправа 10. Прочитайте текст і доведіть, що це казка. Визначте тему казки і придумайте заголовок. Як називають країну, у якій живуть звуки Голосні та Приголосні? Пригадайте, скільки голосних і приголосних звуків в українській мові. Чому їх так називають?

Була на світі країна, жителі якої називали себе звуками – Голосними та Приголосними. Вони щоденно сперечалися між собою, здіймаючи страшенний галас. Не було ні спокою, ні злагоди в їхньому житті. Усе змінилося, коли оселився в країні професор Фон. Він установив мудрі закони співжиття, знайшов роботу для всіх мешканців, навчив їх любити й шанувати одне одного.

* У рубриці «Культура мовлення» використано матеріали сайту «Мова – ДНК нації» (<https://ukr-mova.in.ua/>).

Звуки створили дружні сім'ї – відтак почали з'являтися слова, потім – речення, які об'єднувалися в захопливі тексти. Життя звуків стало веселим, цікавим і змістовним. Слава про незвичайну країну поширилася по всьому світу. Та коли завітав до неї перший гість і поцікавився, як зветься цей дивовижний край, звуки дуже розгубилися й не знали, що відповісти. Тоді зібралися вони на велику раду й вирішили назвати країну Фonetикою – на честь професора Фона.

Невтомними трудівниками є всі звуки. Вони непосидючі й перебувають у безупинному русі, у творчій співпраці. І лише завдяки їм з'являються в нашій мові такі милозвучні слова!



Букви пишемо й бачимо, а звуки вимовляємо та чуємо. Якщо потрібно точно відтворити на письмі звуки, то використовуємо квадратні дужки й умовні літери, подеколи спеціальні графічні знаки. Наприклад, **д** – це літера «де», **[д]** – це твердий приголосний звук, **[д']** – це м'який приголосний звук. Спосіб передавання усного мовлення з усіма його звуковими особливостями називаємо **фонетичною транскрипцією**.



Вправа 11. Проаналізуйте інформацію з таблиці. Виконайте в групах звуковий аналіз слів *сім'я, життя, майбутнє, дзюркіт, Київщина*.

Умовні літери та графічні знаки для транскрипції	Приклади
Слово в транскрипції записуємо в квадратних дужках, лише з малої літери	[україна]
Скісна риска над голосним позначає наголос	[буковíна]
Скісна риска вгорі після приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р'], [дз'] означає їхню м'якість перед буквами Ї, Я, Ю, Є	уряд – [у'р'ад]
Кома вгорі після приголосних [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [г'], [ґ'], [к'], [х'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'] означає їхню пом'якшеність перед буквами І, Я, Ю, Є	міст – [м'іст]
Двокрапка після подовжених і подвоєних приголосних передає довгий звук	Запоріжжя – [запор'іж':а]

Об'єднувальна дужка вгорі над [дз], [дз'], [дж], [дж'] означає один звук у корені слова	дзига – [дзіґа] джміль – [джм'іл'], АЛЕ над + звуковий – [над-звуковії] (на межі префікса і кореня)
Дужка над літерою – нескладовий звук [в] та [й] у кінці слова	був – [буў] мій – [м'її]
Маленька літера збоку вгорі вказує, до якого звука наближається вимова	зозуля – [зо ^у зу́л'а]
У транскрипції ніколи не може бути літер Я, Ю, Є, Ї. Їх позначають [йа], [йу], [йе], [йі] або як голосні, що передають пом'якшення попереднього приголосного: [а], [у], [е]	м'яч – [м'йач] малятко – [мал'átkо]
Літера Щ завжди передає два звуки [шч]	щавель – [шчáвел']
Для звукового запису не використовують апостроф і м'який знак	



Літера **Ї** ніколи не позначає м'якості приголосного звука, адже стоїть або на початку слова (**їсти** – [йісти]), або після голосного (**мозаїка** – [моза́йіка]).

Якщо літера **Ї** посідає позицію після приголосних, то за орфографічним правилом перед нею необхідно ставити апостроф і позначати попередній звук як твердий: **під'їзд** – [п'ідйі́зд], **пир'їна** – [п'іры́іна].



Вправа 12. І. Розгляньте малюнки. Запишіть назви зображених продуктів харчування. Чи в усіх словах однакова кількість звуків і букв?
ІІ. З'ясуйте, чи всі продукти харчування є корисними для здоров'я людини. Попрацюйте рекламистом/рекламисткою. Використовуючи прикметники *поживний* і *смачний*, складіть слоган реклами корисної їжі.





Запам'ятайте мнемонічні* фрази щодо м'яких приголосних: «**Де Ти З' [Йі] Си Ці Ли Ни, аДЗур**»;
 щодо сонорних приголосних: «**Ми Ви Ни Ли РіЙ**»;
 щодо глухих приголосних: «**Це у Се – Ка Фе П Та Х і Ча Ша**»;
 щодо дзвінких приголосних: «**Буде Го Же ГеДЗю у ДЖаЗі**».



Вправа 13. Віднайдіть у кожному із запропонованих рядів слів **одне** слово, яке відповідає характеристиці звуків у таблиці.

1. Яблуко, слива, виноград, молоко.
2. Діброва, галявина, рівчак, ущелина.
3. Запіканка, капусняк, вареник, солянка.

Рядок за порядком	Голосні в слові	Приголосні в слові				
		Тверді	М'які	Пом'якшені	Дзвінкі	Глухі
1	3	3	1	-	3	1
2	4	4	-	-	2	2
3	4	4	-	1	2	3



Вправа 14. Цікава фонетика. Об'єднайтеся в дві групи та виконайте завдання. У чесному змаганні виборіть звання «Найкмітливіші».

I. Лінгвістична задача. Розв'яжіть рівняння $L + 2X + Y + Q = 32$.

1. Скільки м'яких приголосних в українській мові? (L)
2. Скільки пар співвідносних м'яких і твердих приголосних? (X)
3. Скільки м'яких приголосних не має парних твердих? (Y)
4. Скільки твердих приголосних не має парних м'яких? (Q)

II. Віднайдіть «порушника» алфавітного порядку в кожному рядку.

1. Ілюзія, іграшка, іменник, імунітет.
2. Кабінет, каверзувати, кам'яний, калькулятор.
3. Лаванда, лава, лавина, лавиця.
4. Кам'янець-Подільський, Кам'янка, Кам'янське, Кам'янка-Дністровська.

* *Мнемоніка* (грец. мистецтво запам'ятовування) – сукупність спеціальних прийомів і способів, що полегшують запам'ятовування. Один із прийомів мнемоніки – запам'ятовування інформації за допомогою формування смислових (мнемонічних) фраз із початкових букв.

III. Бліцопитування «Жартівлива скринька»

1. Із чого починається день?
2. Чого багато має болото, менше озеро, ще менше море, а зовсім не має річка?
3. Яке слово об'єднує 33 букви?
4. Вечір чим кінчається, а ранок починається?



Вправа 15. I. Прочитайте текст. Випишіть з нього неправильно наголошені слова й доберіть нормативні відповідники (напр., *віразно* – *вирізно*). Прочитайте їх уголос. II. Укладіть словничок «Наголошуй правильно!», обміняйтеся інформацією з однокласниками/однокласницями.

НАГОЛОС – ЦЕ ПАСПОРТ СЛОВА, ОКРАСА МОВИ

Кожна людина опановує наголос у словах рідної мови з дитинства, але, на жаль, в усному мовленні трапляються випадки неправильного наголошування слів. Слова з неправильним наголосом часто-густо лунають навіть з вуст артистів, ведучих теле- і радіопрограм, письменників і політиків, наприклад: *віразно*, *разом*, *бюлетень*, *випа́док*, *квартал*, *кілометр*, *сантіметр*, *листопад*, *ознака*, *читання* тощо. «Хіба так принципово правильно наголошувати слова?» – запитаєте ви. Безсумнівно, адже дотримання акцентуаційних норм (наголошування) є важливою рисою культурної та розвинутої особистості. Неправильний наголос ріже вухо освіченим людям (*К. Булаховський*).



Вправа 16. I. Прочитайте вірш-монофон* Панаса Столярчука. Візьміть участь у творчому проєкті «І словом, і пензлем»: намалюйте малюнок до монофону фарбами. Які кольори оберете? Чому? II. Спробуйте самостійно написати короткий прозовий або віршовий текст-монофон.

САМІТНИЙ САД

Сонно сипляться сніжинки, струмінь стомлено сичить.	Сипле, стелить сад самітній сірий смуток – срібний сніг.
Стихли струни, стихли співи, срібні співи серенад.	Сумно стогне сонний струмінь, серце слуха скорбний сміх.
Сріблом стеляться сніжинки, спить самітний сонний сад...	Серед саду страх сіріє. Сад солодкий спокій снить.

* *Монофон* – коротка оригінальна розповідь або вірш, у яких кожне слово починається з однакового звуку (літери).

Культура мовлення



§ 3–4. УПОДІБНЕННЯ І СПРОЩЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ. НАПИСАННЯ СЛІВ З М'ЯКИМ ЗНАКОМ ТА АПОСТРОФОМ. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ



Вправа 17. Прочитайте слова вголос. Чи всі букви відповідають тому самому звукові при вимові? Якщо ні, то чому? Запишіть ці слова буквами і відтворіть звучання транскрипцією.

Зразок: вокзал [вогз'ал].

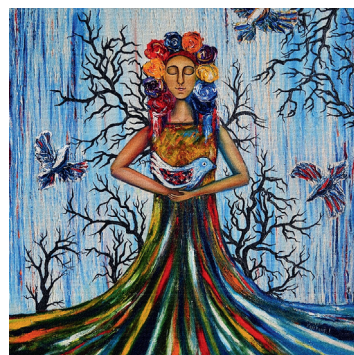
Боротьба, просьба, молотьба, рюкзак, якби, косьба, ваш брат, хоч би.

У вимові дзвінкий приголосний, впливаючи на попередній глухий, уподібнює його собі і спричинює зміну глухого на парний йому дзвінкий: гл. + дз. = дз. + дз.

Щоб не помилитися в написанні літери, що позначає сумнівний приголосний звук, варто дібрати спільнокореневе слово або ж змінити форму слова так, щоб після сумнівного приголосного стояв голосний, наприклад: про(с,з)ьба – просИти.

Вправа 18. Випишіть із віршованого тексту Надії Красоткіної слова, у яких є уподібнення приголосних за твердістю–м'якістю. Запишіть їх фонетичною транскрипцією. Поясніть причини зміни цих приголосних.

Ах, молодість! Яка вона багата
на почуття, політ і відкриття.
Вона легка, відважна і крилата
і перед нею ще усе життя!
Душа її – буяння первоцвіту.
Весняна повинь – щирі почуття.
Вона у мріях вже летить по світу.
І перед нею ще усе життя!
Вона уся в передчутті кохання,
нема ні зради, ані каяття...



І. Кушнір. Молодість

У ній лиш зародилося світання.
І перед нею ще усе життя!
Ах, молодість! Краса і велич, сила!
Великих звершень в ній передчуття.
У неї пісня запальна і крила.
І перед нею ще усе життя!



Вправа 19. Спишіть текст, вибираючи з дужок правильну орфограму. Поясніть правопис виділених слів. Спробуйте скласти невеличкий текст із виділеними словами у формі розповіді або діалогу.

ДІДОВА ВТІХА

Мар(°)ян поволі звівся з приз(ь)би, по-хазяйс(ь)ки оглянув подвір(°)я, заніс у дровітню пр(е,и)несені (з,с)вечора три в(°)я(з,с)ки **хворос(т)няку** і, пот(е,и)раючи **зап(°)яс(т)ний** суглоб, який ще поболював після вчорашньої косовиці, вийшов на обійстя, проминув кр(е,и)ницю й подався сте(ш,ж)кою на леваду...

Постояв, оглянувся назад, і враз очі його радіс(т)но засвітилися й потеплішали: услід за ним на л(е,и)ваду зіходив Тимофій. **Пес(т)ливим** поглядом обіймав старий **шіс(т)надцятирічного** парубка. Той вдався в **невіс(т)чин** рід – такий же смаглявий і кучерявий, але очі мав бат(ь)кові: пр(е,и)добрі, іскристі, з(е,и)лено-карі.

Старий **хвас(т)ливим** не був, проте нест(°)ямно любив онука й не пром(е,и)нав нагоди **хвас(т)нути** перед козацтвом, що дідові росте гідна зміна. А Тимофій, бе(зс)межно шануючи діда, прагнув усяко пр(е,и)добритися до нього й ходив за ним як прив(°)яза(н,нн)ий (*Степан та Ольга Павленки*).

У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевими [ст] (румунською мовою вони звучать майже так само), спрощення не відбувається: *аванпост* – *аванпостний*, *баласт* – *баластний*, *форпост* – *форпостний*, *контраст* – *контрастний*. Також спрощення приголосних не відбувається на письмі у прикметниках, утворених від іменників на твердий [т] (більшість із них – слова іншомовного походження): *гігант* – *гігантський*, *парламент* – *парламентський*, *студент* – *студентський*.



Запам'ятайте мнемонічні фрази до теми «Спрощення в групах приголосних **НЕ** відбувається».

1. Шістнадцятирічний кістлявий, хвастливий, пестливий хлопець зап'ястним браслетом шістсот разів протягом шістдесяти днів носив хворостняк.
2. Скнара Скрудж Макдак на випускному. Йому тоскно, він скніє* і починає вискнутити**.
3. Артистці, піаністці, аспірантці, оптимістці невістці не залишили й кістки.



Вправа 20. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Запишіть слова транскрипцією. Уведіть у речення два-три з них.

Група 1. Т..ох-т..ох, камін..чик, Гал..чин, стіл..чик, ц..віт, с..міт..тя, кін..ця, читал..ня, ранен..ко, ковз..кий.

Група 2. Ковал..ов, прац..овитий, кавказ..кий, різ..бяр, ма-лен..кий, наймен..ший, т..мянний, сил..ний, вікон..ця, квіт..ці.



Запам'ятайте винятки з теми «Написання м'якого знака» за допомогою мнемонічних фраз:

- У Маньчжурії, біля женьшеню, одного тьмяного дня різьбяр почав бриньчати, бо мав няньчити дитя.
- Різкий, дерзкий, баский кінь потрапив у плоске, ковзке і в'язке болото.



Вправа 21. І. Послухайте текст. Уявіть, що ви побували на віртуальній екскурсії виставковими залами музею «Кобзаря». **ІІ.** Спробуйте уявити себе екскурсоводом і перекажіть текст. Чи потрібно екскурсоводу бездоганне володіння українською мовою?

У Черкасах функціонує єдиний у світі музей однієї книги – «Кобзаря», що його відкрито 1989 року в меморіальному будинку, у якому з 18 по 22 липня 1859 року Шевченко жив у сім'ї Цибульських. Серед експонатів і «Заповіт», перекладений понад ста іноземними мовами.

Найменший «Кобзар» Тараса Шевченка «видрукував» народний художник України, майстер мікромініатюри Микола

* *Скніти* – сумувати, нудьгувати.

** *Вищати, вискнутити* – видавати уривчасті, різкі, пронизливі звуки.

Сядристий (цікаво, що його творчість утвердила у світі появу нового слова – «мікромініатюра»).

Робота тривала впродовж чотирьох місяців. Мистецький витвір, що зберігається в Києво-Печерській лаврі, виготовлено з пелюсток безсмертника, прикрашено з обох боків золотими смужками завширшки 0,005 міліметра і зшито павутинкою. Площа обкладинки цієї книги – 0,6 квадратного міліметра. На торці сірника можна розмістити до семи подібних «Кобзарів», а в маковому зерні – три. Книгу легко протягнути крізь вушко голки або заховати у віях. Її сторінки можна перегортати лише кінчиком загостреної найтоншої волосини. Незважаючи на мікроскопічну величину, на сторінках видання ніде не порушено архітектуру віршів, немає жодного перенесеного рядка. Товщина букв до 0,0035 міліметра. Звичайною павутинкою легко закрити один рядок. У книзі дванадцять сторінок, на кожній – вісім віршованих рядків. До того ж дві сторінки – з ілюстраціями: портрет Тараса Шевченка та копія малюнка «Батькова хата». Микола Сядристий створив також два портретні барельєфи Шевченка – на вишневій і терновій кісточках (За інтернет-сторінкою «Нова доба»).

Апостроф в українській мові вживаємо для того, щоб показати, що букви **я**, **ю**, **є**, **ї** позначають два звуки: приголосний звук [й] і голосні [а], [у], [е], [і].

Апостроф ставимо перед **я**, **ю**, **є**, **ї** після губних **м**, **в**, **п**, **б**, **ф**, якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після **р**: *б'ється*, *в'юн*, *зв'язок* (корінь -*в'яз-*), *розм'яклий* (корінь -*м'як-*), *здоров'я*, *рум'яний* (після голосного), *черв'як*, *стерв'ятник* (після **р**).

Якщо губний стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після **р**, то апостроф не ставимо: *свято*, *духмяний*, *морквяний*.

Апостроф ставимо перед **я**, **ю**, **є**, **ї** після **р**, якщо після нього чується звук [й]: *бур'ян* [бур'ян], але: *буряк* [бур'ак]; *пір'я*, *Мар'яна*.

Апостроф ставимо перед **я**, **ю**, **є**, **ї** після префіксів і словотвірних частин, які закінчуються на приголосний: *роз'єднати*, *з'ясувати*, *під'юдити*, *від'їхати*, *між'ярусний*, *дит'ясла*, *пан'європейський*.

Апостроф у словах іншомовного походження перед **я**, **ю**, **є**, **ї** ставимо після всіх приголосних, крім зубних (після зубних ставимо м'який знак: *дос'є*): *п'єдестал*, *інтерв'ю*, *комп'ютер*, *миш'як*, *Григор'єв*, *Лук'ян*, *Х'юстон*.

У кількох словах іншомовного походження апостроф ставимо також після зубних (на них закінчуються іншомовні префікси та словотвірні частини): *ін'екція, кон'юнктура, кон'юнктивіт, ад'ютант, фельд'єгер*.

Увага! У словах, що походять з французької мови, апостроф не ставимо, хоч це й суперечить українській вимові: *бюро, бювет, гра-вюра, пюре, кювет, манікюр*.



Вправа 22. Розташуйте слова у дві колонки: у першій – без апострофа, у другій – з апострофом – і поясніть свій вибір. У кожному слові підкресліть останню літеру і прочитаєте повчальний вислів.

Цв..яшок, М..юнхен, кур..ер, вп..яте, дзв..якнути, п..едестал, вар..яг, з..ясовано, грав..юра, біл..ярд, м..яз, Лук..ян, грил..яж, духм..яне, кар..ера, Захар..їн, Прип..ять.

В українській, як і в будь-якій мові світу, є слова **свої (питомі)** та **чужі (запозичені, іншомовні)**. До питомих, що постали на рідному ґрунті належать, наприклад, такі: *вітер, вогонь, волосся, дерево, жінка, залізниця, літак, людина, муха, око, оса, освіта, роса, свекор, серце, скрипаль, високий, зелений, лежати, ходити, шити, осторонь*.

Унаслідок контакту українців з іншими народами, обміну культурною та науковою інформацією в українську мову проникали і проникають слова чужі. Оскільки вони не наші, а прийшли, їх прийнято називати **запозиченими**. Запозичені слова подають у загальних словниках паралельно з рідномовною лексикою.

Вправа 23. I. Прочитайте слова іншомовного походження так, як вони звучать у мові українській, і запишіть їх. Усно побудуйте з цими словами речення. **II.** Якби вам довелося вибирати між словом власне українським і запозиченим, якому з них ви надали б перевагу?

1. Фактор, Філіппіни, фальсифікація, фах, філологія, фон, фотографія. 2. Журнал, журі, Жанна, джаз, джемпер, жабб, Жюльєн. 3. Гімн, Гавайї, гіпотеза, гербарій, голкіпер, генетика, горизонт. 4. Авторитет, асфальт, алюміній, аплодисменти, аргумент, афера, актуальний.

Вправа 24. Прочитайте теоретичний матеріал із таблиці. Запам'ятайте основні правила подвоєння літер на позначення приголосних. Випишіть із примітки (третьої стовпчик таблиці) слова з подвоєними приголосними.

Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних у запозичених словах

Правило	Приклади	Примітка
1) у загальних назвах букви зазвичай НЕ подвоюємо	<i>аб́ат, акумуля́тор, баро́ко, беладба́на, белетри́стика, бравісі́мо, гру́па, інтелектуа́льний, інтерме́цо, колекти́в, комісія, лібрето́, су́ма, фін (фіни), шасі́</i>	За традицією пишемо з подвоєнням: <i>анна́ли, білль, бо́нна, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, мадо́нна, ма́нна, не́тто, панно́, пе́нні, то́нна</i> та слово <i>Алла́х</i>
2) подвоюємо букви у разі збігу в загальних назвах однакових приголосних на межі префікса й кореня, якщо в мові є слово без префікса з тим самим коренем	<i>іммігра́ція</i> (пор. мігра́ція), <i>іннова́ція</i> (пор. нова́ція), <i>іраціо́нальний</i> (пор. раціо́нальний), <i>іреа́льний</i> (пор. реа́льний), <i>сюрреа́лізм</i> (пор. реа́лізм)	Якщо значенневий зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або послаблений, то букви НЕ подвоюємо: <i>ано́тація, кореспонде́нт</i> тощо
3) у власних назвах букви зазвичай подвоюємо і зберігаємо подвоєння у загальних назвах, похідних від них	<i>Андорра́ (андорре́ць), Голланді́я (голландськи́й), Марокко́ (мароккане́ць), Ніцца́ (ніццьки́й), Боттічеллі́ (ботічеллівськи́й), Джонні́, Мюллер, Руссо́</i>	У загальних назвах, утворених від власних без додавання афіксів, букви НЕ подвоюємо: <i>ват</i> (пор. <i>Ватт</i>), <i>гау́с</i> (пор. <i>Гаусс</i>)



Вправа 25. Спишіть речення, уставляючи букви. Поясніть правопис іншомовних слів.

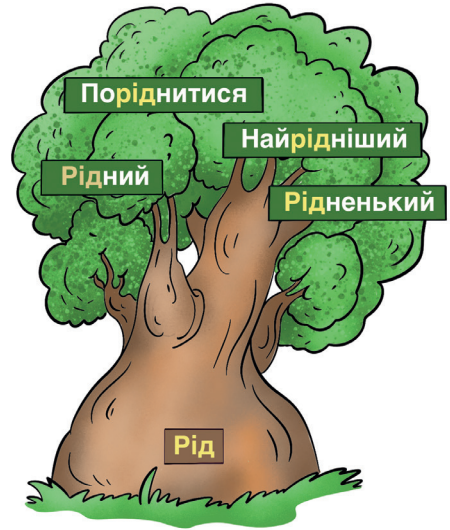
1. Хтось гаптує для па́н..и пан..о́: по-сріблястому – золото-черлено (*Н. Гуменюк*). 2. Для тих днів, як відкрита рана, не Мадон..а, а Жан..а д(°)Арк (*Олег Ольжич*). 3. А затишок співає, як с..рена. Не треба воску, я не Од..с..ей (*Л. Костенко*). 4. Полинуги б з Києва на М..с..п..і, де вождь інд..анс..кий багаття кладе. Або ж у Калькут..у, де дівчина-х..п..і просяває з лахміття, як сонце руде (*Д. Павличко*). 5 Нехай Ал..ах усю красу по світу в один алмаз безцінний позбирає (*П. Куліш*).

§ 5. ОСНОВА СЛОВА Й ЗАКІНЧЕННЯ ЗМІННИХ СЛІВ. КОРИНЬ, СУФІКС, ПРЕФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ – ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА



Вправа 26. I. Прочитайте віршовий текст Михайла Пасічника. Пригадайте, з яких значущих частин складається слово. **II.** Чому історію своєї родини люди теж зображують як дерево, що його називають *родинне дерево, родовідне дерево, генеалогічне дерево*.

Як у дерев, у слів
є кривні* корені,
незмінні, як незмінна
правди суть.
У префіксах і суфіксах
заховані,
вони життя їм, немічним,
дають.
У повсякденній свіжій мовній
повені
слова тому цвітуть із губ
людських,
що коренями кривними
напоєні
гіллячки-префікси і
суфікси-бруньки.



1. Щоб віднайти у слові корінь, треба **дібрати споріднені слова** та визначити спільну частину.
2. Щоб визначити у слові закінчення, треба змінити **форму повнозначного слова**.
3. **Незмінні повнозначні слова** складаються з чистої основи, адже не мають закінчення, наприклад: *густішати* (густ-іш-а-ти), *вібравши* ([ві-бр-а-вши], *гарно* (гарн-о).
—| — префікс | — — корінь | ^ — суфікс | □ — закінчення.



Вправа 27. I. Об'єднайтеся в дві групи. За допомогою префіксів і суфіксів утворіть від кореня нові слова й запишіть їх: *перша група* утворює слова з коренем **-мов-**, а *друга* – **-слов-**. **II.** Пригадайте, як називаємо слова, що мають спільний корінь, але відрізняються за лексичним значенням.

* *Кривний*, розм. – те саме, що *кровний*, *рідний*.



Вправа 28. I. Продовжте учнівський діалог про працю й відповідальність кожного за стан довкілля. II. Створіть «Асоціативний куц» до слова ПРИРОДА. III. Випишіть із тексту виділені слова, позначте значущі частини. Поміркуйте, які відтінки значень додали суфікси.

– Кажуть, що кожна людина повинна залишити після себе добрий слід. Я вже знаю, що зроблю. Ось навесні почну засаджувати **деревцями** й куццями оте жахливе та захаращене **пустирище**. І там виросте **гайок**... А в тому гайку я побудую... ще не знаю що саме, але достеменно знаю, що там цілий рік буде затишно дорослим і дітлахам. Чисте повітря...

– Е... А я ще про таке не думаю... рано... Та й сумніваюся, що один «гайок» щось змінить в екології міста. А з часом, напевно, засмітять його пляшками, обгортками від смаколиків, недопалками й лушпинням від насіння... Отож чи варто починати?

–



Вправа 29. Розгадайте шаради. Запишіть відповіді й позначте значущі частини цих слів.

1. Корінь неважко в «путівці» знайти,
префікс побачиш в «сутінках» ти,
знайдеш у «збірничку» суфікс умить,
разом – навколо планети летить.
2. Корінь – у слові «вихідний»,
там і перший префікс мій.
Другий – в слові «набуття»,
разом – родич відкриття.
3. Корінь мій знаходиться в «ціні»,
префікс дай від «оклику» мені,
суфікс – від «лінійочки» чи «зірочки»,
разом – результат для перевірки.



Вправа 30. I. Позначте значущі частини іменника *січень*. Поміркуйте, чи мають назви інших місяців значущі частини. II. Усно поясніть, чому в українському календарі називаємо місяці *січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень*. Яка частина слова допомагає пояснити лексичне значення цих слів? III. Які назви в румунській мові цих місяців? Звідки походять румунські назви?



Вправа 31. Розподіліть пари слів на дві групи: **1)** спільнокореневі слова; **2)** форми слів. Визначте корені та з'ясуйте причини їх звукових відмінностей.

Берег – на березі, стіл – столовий, плуг – передплужник, сухий – суша, вузький – вужчий, пекти – печений, забрати – забирати, шести – шістьох.

Зразок: *ви-їзд* – нульове закінчення – *ви-їждж-а-ти* (чергування *зд/ /ждж*).



Не всі слова, корені яких звучать однаково, є спорідненими. **Спільнокореневими** є лише ті слова, у яких корінь виражає однакове лексичне значення. Наприклад: **лист** («поштова кореспонденція»), **листування** («зібрання листів, написаних і одержаних ким-небудь»), **листуватися** («обмінюватися листами, писати одне одному листи») – це спільнокореневі слова. Утім, **не можна вважати спільнокореневими словами**, наприклад, *листуватися* і *листя* (збірна назва до «органу повітряного живлення рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки»): незважаючи на однакову вимову й написання, їх корені лише омонімічні й виражають абсолютно різні лексичні значення.



Вправа 32. Прочитайте текст Ольги Хапо. Спишіть речення з двох останніх строф вірша, ураховуючи правила правопису префіксів *з-*, *с-*.

В орфографії безцінно
як писати – треба знать,
тож приступим неодмінно
префікси в словах вивчать.

Щоб оцінку гарну мати,
вивчи правило просте:
мусим «ес»(С) завжди писати
перед «ка»(К), «пе»(П), «ха»(Х), «еф»(Ф), «те»(Т):

Це *з-/с-казати* і *з-/с-полоти*,
це *з-/с-хвалити* й *з-/с-формувать*,
з-/с-терти. Й маєм без турботи
в іншим разі «зе»(З) писать:

*З-/С-шити і з-/с-цементувати,
З-/С-житися, з-/с-цідить, з-/с-сушить,
З-/С-чистити, з-/с-цілити, з-/с-жати,
З-/С-сохтися, з-/с-мести, з-/с-садить.*



Запам'ятайте мнемонічну фразу щодо написання префіксів **з-** і **с-**: «**КаФе ПТаХ**».



Вправа 33. I. Вставте замість крапок пропущені букви. **II.** Сформулюйте правила написання префіксів **пре-, при-, прі-**, прочитавши вірш.

Пр..красна квітка – пр..красити кімнату, пр..глухий су-
сід – пр..глушена розмова, пр..мудра людина – пр..мудритися,
пр..тиха хода – пр..тишити кроки, пр..зирство, пр..стол, пр..кру-
чений, пр..звисько, пр..кордонний, пр..рва, пр..старкуватий.

ПР**И**робляє, ПР**И**ставляє,
ПР**И**в'язати і ПР**И**шить.
Коли **наближення** слова
тобі відомі означають,
то префікс ПР**И**- у них бува –
це добре діти знають.
Неповна дія – знову
ти ПР**И**- вживай у слові:
приглянути – трохи оглянути,
не зовсім зігріти – ПР**И**гріти.
ПР**Е**- пиши в словах таких
(й не роздумуй, друже),
якщо замість ПР**Е**- у них
можна вставить ДУ**ЖЕ**:
ПР**Е**високий – це дуже високий,
ПР**Е**гарячий – це дуже гарячий,
ПР**Е**широкий – це дуже широкий,
ПР**Е**ледачий – це дуже ледачий.
ПР**І**звище, ПР**І**звисько – пишеться з **І**,
бо від слова ПР**О**зивати,
ПР**І**рва теж пишеть із **І**,
бо від слова ПР**О**ривати.

Культура мовлення

АДРЕ́СА
Моя адреса
Адреса ресторану
Проживати за адресою
Надсилати на адресу
Звертатися на адресу
Сказано на мою адресу



А́ДРЕС
Вітальний адрес
Адрес із нагоди ювілею
Адрес від колишніх учнів

Туристичний
Організація, бюро,
клуб, секція, похід,
мандрівка, спорт,
сезон, довідник

Туристський
Автобус, намет, група,
база, велосипед,
костюм, відпочинок,
маршрут, пісня



§ 6. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ



Вправа 34. Прочитайте текст. Випишіть виокремлені слова, підкресліть у них основи й позначте сполучний голосний. Зробіть висновок, за допомогою яких сполучних голосних утворюємо складні слова в українській мові. Чи можуть дві основи в процесі творення складного слова поєднуватися без них?

Основоскладання є дуже поширеним способом українського словотвору. *Щиросердні, мрійноокі, ніжновусті, красолюбні* українці утворили основоскладанням не слова, а справжні шедеври, пор.: *падолист, горицвіт, небосхил, будимир* (про сонце), *Стожари, Великдень*. Більш хитромудрі й гостроязичі предки подарували нам словечка на кшталт: *паливода* й *варивода, песиголовець* і *голодранець, лихочвар* і *віршомаз*. Герої українських народних казок зветься *Вернидуб, Крутивус* та *Котигорошко*. Імена українських князів теж були утворені основоскладанням, пор.: *Святослав, Ярослав, Ярополк, Володимир*. А чого варті незрівнянні українські прізвища *Нетудихата* і *Полатайхата, Тягнирядно* і *Недампаски, Чортійогобатька* або *Держийогохвіст!* Що не кажіть, а основоскладання є чи не найколеритнішим словотвірним явищем в українській мові. Воно яскраво відображає ніжну, поетичну вдачу українців, їх дошкульний, іскрометний гумор, природну спостережливість і винахідливість (*М. Баган*).

Вправа 35. Розгляньте таблицю. На які запитання вона дає відповідь? Повторіть правила написання складних слів за допомогою цієї таблиці.

Правопис складних слів разом і з дефісом

Правило	Приклади	Примітка
РАЗОМ пишемо		
1) складноскорочені слова	<i>адмінресурс, Кабмін, мультфільм, Святвечір</i>	
2) слова з першою іншомовною частиною аеро-, аква-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, гео-, гідро-, зоо-, нео- тощо	<i>авіарейс, автовідповідач, агрофірма, бодіарт, екопродукти, економклас, єврозона, вебсторінка, смарткарта, попмузика, пресконференція, фонозапис</i>	Так само пишемо слова з питомими українськими частинами іно-, іншо-, інако-, лже- (<i>інакодумець, лжесвідок</i>)
3) слова з першою іншомовною частиною гіпер-, мікро-, міні-, топ-, преміум-, анти-, віце-, екс- тощо	<i>бліцновини, екстраклас, максіодяг, мікрохвилі, супермаркет, ексміністр, топменеджер, ультразвук, мінідиск, флешінтерв'ю, антивірус, віцеконсул, контрудар</i>	Пишемо разом <i>ексчемпіон, експрезидент, АЛЕ екс-Югославія</i> (власна назва).
4) слова, першою частиною яких є кількісний числівник, написаний словом	<i>двобічний, півтораметровий, трикутник, сторіччя, дев'ятнадцятиповерховий</i>	
5) якщо пів із наступним іменником у називному відмінку становить єдине поняття і не виражає значення «половина», то пишемо разом	<i>південь, півколо, півкуля, півоберт, півострів</i>	Невідмінюваний числівник пів (у знач. «половина») з наступним іменником у родовому відмінку пишемо ОКРЕМО: пів години, пів України, пів Європи

Правило	Приклади	Примітка
З ДЕФІСОМ пишемо		
1) слова, утворені поєднанням: а) того самого слова або з тим самим коренем, але з іншими закінченням, префіксом, суфіксом; б) слів-синонімів; в) слів-антонімів; г) слів, що передають єдине поняття; д) складні вигуки та звуко-наслідування	а) <i>писав-писав, білий-білий, багато-пребагато, тихий-тихенький;</i> б) <i>часто-густо, тишком-нишком, зроду-віку;</i> в) <i>більш-менш, видно-невидимо, купівля-продаж;</i> г) <i>батько-мати</i> (батьки), <i>хліб-сіль</i> (їжа); д) <i>ого-го, їй-богу, тук-тук, курли-курли</i>	Два однакові іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишемо ОКРЕМО : <i>кінець кінцем, одним одна</i>
2) слова, що означають приблизність	<i>день-другий, не сьогодні-завтра, три-чотири</i>	Пор. написання цифрами: <i>3–4 дні, учні 5–6 класів</i>
3) складноскорочені слова, буквені нарощення на цифри	<i>Ту-154, 7-А клас, 90-ті роки ХХ ст., ВІІІ-зала, е-допомога, пін-код, PIN-код, смс-повідомлення, sms-повідомлення</i>	



Вправа 36. Запишіть складні слова, знімаючи ризики. Орфографічні норми (написання) виокремлених слів обґрунтуйте правилом.

Сто/п'ятдесяти/річчя, *інтер/бригада*, контр/адмірал, мати/й/мачуха (рослина), *пів/Румунії*, велетень/за завод, *шістдесяти/п'яти/мільйонний*, Нац/банк, пів/віку, *бліц/опитування*, напів/фабрикат, *сила/силенна*, пів/літра, *гідко/бридко*, інтернет/видання, Україна/ненька, *екс/чемпіонка*, полу/мисок, *годину/дві*, *Чернівці-12*, 35/мільйонний, *е/декларація*, сон/трава, *відео/продукція*, ультра/звук, кінець/кінцем, *смарт/годинник*, теле/апаратура, *робив/робив*, пліч/о/пліч, *раз/у/раз*.



Вправа 37. Уявіть, що до вас підійшли люди і просять назвати найкрасивіші місця вашого міста (села). Уживаючи складні слова з довідки, скажіть, що ви порекомендували б їм оглянути насамперед і чому.

Довідка: містобудування, мініпарк, інтернет-кафе, гіпермаркет, сироварня, двоповерховий, півтораметровий, автовокзал, міськрада, педуніверситет, драмтеатр, держустанова, гідропарк, зоосад, сила-силенна, зроду-віку, не сьогодні-завтра.



Вправа 38. Об'єднайтеся в групи й візьміть участь у лінгвістичній грі «Цеглинка до цеглинки». Кожна група має з поданих коренів за допомогою сполучних голосних утворити складні слова (корені можуть входити до складу як першої, так і другої частин новотвору).

Зразок: *птаx* → птах/о/ферма

1 група: добр, вітр, від, дум, рий, сій, вод, туг, їд, мед;

2 група: мульт, риб, синь, країн, сир, овоч, земл, прац, житт, лже;

3 група: маз, букв, нос, гон, грай, дій, род, вірш, гречк, спорт;

4 група: газ, ліс, ляльк, чорн, смс, кутник, свят, давн, вар, цемент.



Вправа 39. I. Послухайте текст. До якого типу мовлення він належить? Що ви з нього дізналися? Ця тема актуальна для вас? Доведіть свою думку. Які слова для вас є найголовнішими? II. Утворіть і запишіть складні слова з основою **хліб-**. До яких частин мови вони належать? III. Поясніть поняття «чесний хліб», «перший хліб» і «останній хліб». У який спосіб хліб символізує повагу до держави, хліборобів і найдорожчих – батьків?

ГОЛОВНІ СЛОВА

Сотні тисяч слів у нашій мові, але першими я б поставив три. Народ, праця, хліб. Це три слова, три корені, на яких тримається наша держава, сама суть нашого буття. Ці корені переплелися між собою так міцно, що ні розірвати їх, ні роз'єднати. Хто не знає, що таке хліб, праця, той перестає бути сином свого народу. Той втрачає кращі духовні якості народні, стає безликою істотою, не вартою поваги. Хто забуває, що таке праця, піт і втома, той перестає цінувати хліб. Який би із цих трьох могутніх коренів не був пошкоджений у людині, вона перестає бути справжньою людиною.

І найголовніше, на чому стоятиме людина, – це її розум, совість, людська гідність. Буде завжди неспокій біля виораного поля, буде душевна турбота, як за живу істоту, за кожную

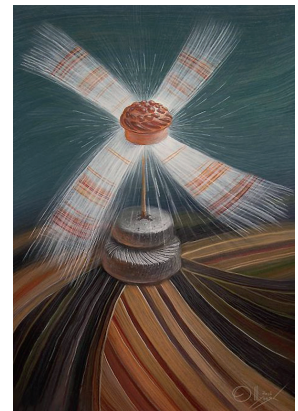
тоненьку стеблинку пшениці. Буде прагнення до того, щоб земля давала все більше й більше. На цьому завжди триматиметься хлібний корінь людини. І цей корінь треба берегти кожному. Кожна людина пишається тим, що вона робить для людей. Кожна чесна людина хоче залишити частину себе у своєму пшеничному колоску. Куди б не закинуло тебе життя, пам'ятай про хліб, яким тебе годували. Щоденно чесно заробляй свій хліб, будь терплячий і мужній у повсякденній праці. Пам'ятай, що чесному хлібові – всюди честь. Твої батько і мати дали тобі твій перший хліб. Твій обов'язок – дати їм останній. Чи дадуть тобі твої діти шматок хліба, залежить тільки від тебе (В. Сухомлинський).



Вправа 40. I. Прочитайте віршовий текст Любові Забашти. Чи дотичний він за темою та основною думкою до публіцистичного тексту В. Сухомлинського з попередньої вправи? На які нові сутнісні характеристики хліба звертає читацьку увагу авторка? Що означає фразеологізм «хліб насущний»? За якою ознакою поетка протиставляє насущний хліб із куколем? II. Виберіть із тексту відповіді на запитання «Як пахне хліб?». Яка відповідь є найсуттєвішою? Чому? III. Напишіть есей на тему «Хто не знає, що таке хліб, праця, той перестане бути сином свого народу».

ЯК ПАХНЕ ХЛІБ

Як пахне хліб? Ви знаєте, як пахне хліб?
Диханням сіяча, вогнем безсонних днів,
трудом і творчістю, людським гарячим потом,
він пахне так, як пахнуть меду соти.
З труда важкого виростало зерно,
із дум і помислів – достаток, блага світу,
і хліб зійшов, як гімн весні і літу,
запах в печі, як молоде вино.
Він пахне степом, сонцем у жнива,
коли, мов князь, сповзає із лопати,
вже хліб печуть, і дух життя багатий
поволі завойовує права.
Чи капустиний лист, чи лист в печі печей,
чи хліб на двох, чи на велике місто, –
та пахне він завжди єдиним змістом:
трудом безсонних ранків і ночей.



О. Шупляк.
Великий млин

Будь сіячем, і хай життя твое
насущний хліб, а не кукіль* дає.
За хліб і сіль, що маєм від народу,
віддаймо кров гарячу, а не воду.

Вправа 41. Поділіть складні слова для переносу на межі частин.

Зразок: одно-класник.

Живопліт, зарплата, біографія, географія, лісостеп, овоче-сховище, чорнобривець, правознавець, мореплавець, самоцвіти, добротворець, кожум'яка, півмісяць, можновладці, рабовласник, мініспідниця, мотоспорт, мікросхема, кіностудія, однойменний, рівноправний, навколосвітній, благословенний, мовознавство, бутерброд, тимчасово, мелодрама.



Вправа 42. Візьміть участь у бліцопитуванні для найдопитливіших із теми «Орфографія».

1. У якому слові не відбувається спрощення: *зап'яс..ний, проїз..ний, тиж..невий, щас..ливий?*

2. Апостроф не пишемо в слові: *без..ядерний, дит..ясла, мавп..ячий.*

3. Суфікс **-цьк-** пишемо в прикметнику, утвореному від слів: *брат, Овруч, Сиваш.*

4. Прийменник **у** вживаємо в словосполученні: *відпочивати (в, у) Одесі, зустрітися (в, у) Федора, цвісти (в, у) саду.*

5. У якому слові не пишемо **ь**: *Тан..чин, Натал..чин, нян..чин?*

6. З дефісом пишемо слово: *мікро/елемент, відео/магнітофон, міні/спідниця, купівля/продаж.*

7. Частку **не** пишемо разом у сполученні слів: *ніким не/скошена трава, не/скошена трава, трава не/скошена.*

8. Яке зі слів іншомовного походження пишемо з подвоєнням: *піаніс..имо, інтермец..о, брут..о, барок..о?*

9. Яке із поданих слів пишемо без апострофа: *транс..європейський, Х..юстон, М..юнхен?*

10. Яка орфограма в словах *зшити, схопити, зцементувати?*

11. Як пишемо слово *двадцяти/п'яти/мільйонний?*

* *Кукіль* – бур'ян родини гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими квітками й отруйним насінням; росте серед хлібних злаків.

12. Яке складне слово пишемо разом: *історико/культурний, мовно/літературний, жовто/гарячий?*

13. Без подвоєння пишемо слово: *ім..іграція, ім..ітація, пан..о, ір..аціональний.*

Культура мовлення



§ 7–8. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ



Вправа 43. Прочитайте слова, словосполучення, речення. Дайте відповіді на запитання, подані після таблиці.

Повнозначне слово	Словосполучення	Речення
Стараний/старанна учень/учениця охайно писати диктант	стараний учень (учень який? стараний) старанна учениця (учениця яка? старанна) писати охайно (писати як? охайно) писати диктант (писати що? диктант)	1. Учень пише (писав, писатиме). 2. Стараний учень охайно пише диктант. 3. Учениця старанна? 4. Хай учень пише диктант! 5. Якби учениця охайно писала диктант, то... 6. Писав би учень охайно диктант.

- Що точніше називає предмет, ознаку або дію – слово чи словосполучення?
- Чим відрізняється речення від словосполучення?
- Чи є словосполучення «будівельним матеріалом» для речення?
- Чи можливо в словосполученнях і реченнях поставити запитання від слова до слова?
- Яке з поданих речень повідомляє про предмети, дії, їхні ознаки, а не лише називає їх; містить запитання чи виражає спонукання, умову, побажання?
- Запам'ятайте і вживайте прислів'я «Старанність і труд до мети ведуть».

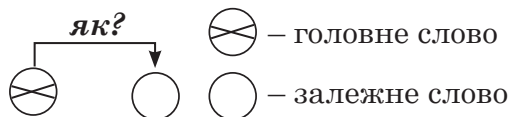
Повнозначне слово є носієм лексичного і граматичного значень, але цілком його природа розкривається у словосполученні та реченні.

Словосполучення, як і слово, називає предмет, особу (*старанний учень, старанна учениця*), дію (*писати диктант*) та ознаку (*дорожчий над усе*), але конкретніше, ширше і повніше, оскільки залежне слово уточнює, конкретизує зміст головного. Словосполучення не має інтонаційної завершеності.

Речення, на відміну від слова і словосполучення, повідомляє про предмети, дії, їх ознаки, а не лише називає їх (1, 2); містить запитання (3) чи виражає спонукання (4), умову (5) або побажання (6).

Наприклад, у словосполученнях *старанний учень, старанна учениця* акцентовано, що учень/ учениця не ледачі, а старанні, вони дбайливо й ретельно виконують що-небудь, ставляться до чогось. *Учень пише* – речення, адже воно виражає закінчену думку й оформлене за допомогою інтонації повідомлення: *Учень* (що робить?) *пише*.

Словосполучення (îmbinarea de cuvinte) – це смислове і граматичне поєднання двох або більше повнозначних слів, одне з яких головне (від нього ставимо запитання), а друге (або інші) – залежне (до нього ставимо запитання). На письмі головне й залежне слова позначають так:



Вправа 44. Розгадайте загадки. Утворіть із кожним словом-відгадкою по два словосполучення так, щоб у першому воно було головним словом, а в другому – залежним. Запишіть запитання від головного слова до залежного.

1. Чорний Іван,
дерев'яний капкан,
де носом поведе,
там помітку прокладе.

2. У пеналі в неї дім,
поряд з олівцем у нім,
може цифри рахувати
і перекази писати.

3. На чому ми любимо малювати,
що можна зім'яти та обрізати?
І навіть трубочкою згорнути?
А ну, спробуй відгадати!

Словосполучення бувають **непоширені** й **поширені**. Непоширене складається з двох слів (головного й залежного), наприклад: *рідна школа, навчатися мови, надзвичайно цікаво*. Поширене словосполучення складається з трьох і більше слів, наприклад: *читати книги й журнали, громадянська лірика Міхая Емінеску, історична пам'ятка міста*.

Схеми словосполучень

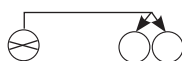
а) непоширеного:

дружний клас



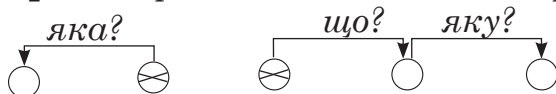
б) поширеного:

виконати завдання на відмінно



Вправа 45. I. До словосполучень додайте залежні слова, щоб утворити поширене словосполучення (пам'ятайте, що наявність підмета та присудка є ознакою речення). Накресліть схеми цих словосполучень. **II.** Дайте відповідь на запитання в кінці вправи.

Зразок: *рідна школа – любити рідну школу.*



Уважно слухати, надзвичайно цікаво, державна мова, життєва позиція, сповнений гордості, здобути в боротьбі, виражати ставлення, дуже щасливий.

Вправа 46. I. Прочитайте текст. Складіть план у формі словосполучень. Усно перекажіть.

Близько 1300 років до нашої ери люди стали використовувати письмо на воску. Віск заливався в дерев'яні **таблети**. У цей час інструмент для письма отримав назву **стилус**, який виготовляли з металу й кістки або іншого твердого матеріалу. Це прародич сучасної ручки. Коли запис втрачав актуальність, його витирали за допомогою плаского кінця стилуса.

Римляни використовували стилос з олова для креслення на сувоях* папірису** й пергаменту*** та письма на воскових табличках.

* *Сувій* – старовинний рукопис, згорнутий у трубку.

** *Папірус* – у єгиптян і інших стародавніх народів – це матеріал для письма з тропічної багаторічної трав'янистої рослини родини осокових.

*** *Пергамент* – оброблена певним чином шкіра молодих тварин, яку застосовували до винайдення паперу як матеріалу для письма.

Римські таблетки схожі із сучасними кишеньковими комп'ютерами (*palm-top*), інструмент для роботи – із дисплеєм* (кишенькову мишку також назвали «стилус»). А колекціонування ручок офіційно називається «стилофілія». Про тих, у кого інструмент – стилус – погано писав, говорили: «У тебе поганий стиль» (тобто стилус). І хоча давно вже немає давньо-римського стилуса, але кострубатого** стилю – надміру.

Зауважимо, що в Китаї в той самий час використовували стилуси, виготовлені з бронзи.

Прикметно, що письмо на воску майже без змін проіснувало близько 18 століть, поки англосакси*** не винайшли пергамент. Із появою пергаменту, що почав використовуватися для виготовлення рукописних книжок, люди продовжували користуватися восковими дощечками для щоденних записів і маркування книжок.

II. Доберіть із речень словосполучення, що відповідають таким схемам:



III. Підготуйте допис для соціальних мереж «Від стилуса до 3D-ручки», використовуючи іменникові словосполучення на зразок: *гусяче перо, металеве перо, кулькова ручка, чорнильна ручка, кольорові фломастери, гелева ручка, 3D-ручка*.

Змістовий зв'язок між складниками словосполучення, що виражені змінними словами, установлюємо за допомогою запитання від головного слова до залежного (*написати що? допис; зошит чий? братів; відповідати як? вичерпно*), а граматичний зв'язок між цими компонентами виформовується ще й за допомогою закінчення (*українська мова*) або прийменника і закінчення (*читати в бібліотеці*).

* *Дисплей* – електронний засіб для передавання інформації від електронного пристрою до людини. Дисплеї комп'ютерів зазвичай називають *моніторами*.

** *Кострубатий* – *перен.* – невправний, незграбний, неполадний (про стиль, мову).

*** *Англосакси* — загальна назва германських племен – англів і саксів, які в V–VII століттях переселилися з Північної Європи на Британські острови.

Незмінні слова (прислівники, неозначена форма дієслова, дієприслівники) пов'язані з головними словами словосполучення тільки за значенням, наприклад: *спілкуватися по-українськи, вивчити напам'ять, невміння висловлюватися, іти оглядаючись*.



Вправа 47. Прочитайте художній текст Станіслава Тельнюка (текст А). Що об'єднує його з уривком із вірша Тараса Шевченка (текст Б)? Якими настроєм і почуттями пройнято ці віршовані тексти? Які почуття викликають вони у вас? Поділіться ними зі своїм однокласником/однокласницею. II. Випишіть із речень словосполучення та поміркуйте, якими засобами в них виражено зв'язок слів: а) за змістом і закінченням слова; б) за змістом, закінченням і прийменником; в) лише за змістом.

Текст А

В вас мудрість вічна і любов жива...
А хтось же вас народжував, слова,
хтось ті суцвіття звуків винаходив,
що стали потім мовами народів!
Коли зірки сміялися крізь віття
і у небесну сипались ріллю,
хтось десь уперше вимовив «люблю» –
і те «люблю» дзвенить тисячоліття...

Текст Б

Ну що б, здавалося,
слова... слова та го-
лос – більш нічого.
А серце б'ється – ожи-
ва, як їх почує!..



Не є словосполученням: а) підмет і присудок у реченні, наприклад: *Учні пишуть*; б) поєднання самостійної частини мови зі службовою (прийменником, сполучником або часткою), наприклад: *у зошиті, написали б, не помилялися, і читали, хай відповість*; в) однорідні члени речення, наприклад: *писати і читати*; г) складені граматичні форми, наприклад: *буду писати; найбільш відомий, менш складний*; д) нечленовані сполучення слів (власні назви, фразеологізми), наприклад: *Іван Франко, бити байдики*. Такі поєднання називаємо **сполученням слів**.

Вправа 48. I. Прочитайте мовні одиниці. Укажіть, які з них є словосполученнями. Як ви їх розрізнили? **II.** Визначте у словосполученнях, якою частиною мови є головне слово.

Підписати наказ, творчий проєкт, читати й писати, осінь на-
стала, буду відповідати, духовне відродження, батьки і діти,

не більше трьох діб, необхідність захисту, по садах і лісосмугах, більш популярний, деякі з нас, жити душа в душу, Тарас Шевченко, листя пожовкло.

Головним словом у словосполученні може бути іменник (**зошит** у клітинку, новий **зошит**), прикметник (**доступний** усім), займенник (**ми з братом**), числівник (**другий** у списку), дієслово (**користуюся** підручником), прислівник (**далеко** від школи).



Вправа 49. Прочитайте частини розірваних речень. «Поремонтуйте» речення, правильно об'єднавши їх частинки.

1. Патріотизм починається. 2. Ніж мертва літера. 3. Мовлення має бути не тільки правильним. 4. Користуватися словником. 5. Умій вчасно сказати. 6. Зі ставлення до своєї мови. 7. Варто вслухатися в живе мовлення. 8. А й лексично багатим. 9. Живе слово дорожче. 10. І вчасно змовчати.

Речення (propositiō) – це граматично й інтонаційно оформлена синтаксична одиниця, що є засобом формування, вираження й повідомлення думки. Наприклад: *Мову свою я всім серцем люблю* (Н. Красоткіна). *Гордо лине мова у політ!* (Ю. Косинська).

За складом граматичної основи, тобто за кількістю головних членів, речення поділяємо на двоскладні й односкладні. **Двоскладними** (propositiōi bimembre) називаємо такі речення, у яких наявні і підмет, і присудок. Наприклад: (Що?) *Мова* (що робить?) *живе* (Василь Еллан). Схематично це речення можна зобразити так: $\ominus \text{---} \ominus$

Односкладними (propositiōi monomembre) називаємо речення, у яких є лише один головний член, подібний до підмета чи до присудка, наприклад: **Вивчайте** мову українську – *дзвінкоголосу, ніжну, чарівну!* (А. Каніщенко). **Слова.** [*Слова. Ви знаки долі. Ви рідні звуки золотаві*] (Г. Потопляк). Перше речення за граматичною основою можна оформити схемою \ominus , а друге – \ominus .



Вправа 50. Об'єднайтеся в п'ять груп. Розподіліть тексти між собою. Спішіть речення та визначте, які з них двоскладні, а які односкладні. Намалюйте схему граматичної основи кожного речення.

1. Кожна людина хоча б раз у житті користувалася олівцем. В усьому світі щорічно випускають мільярди олівців найрізноманітніших конструкцій і форм. Звичайним олівцем можна провести лінію завдовжки понад 50 кілометрів або написати

в середньому майже 50 000 слів! Іноді до одного його кінця прикріплюють гумку (ластик). Її 1858 року запатентував Хайме Лімпен із Філадельфії.

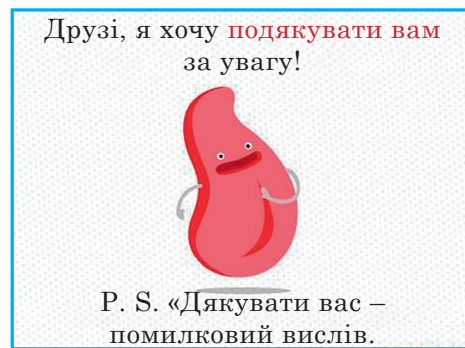
2. Найдорожча ручка коштує 1 млн євро. Цю ручку занесли в книгу рекордів Гіннеса. Її виготовлено з платини на італійській фабриці «Montegrappa». Загалом компанія випускає ручки з дорогоцінних металів з 1946 року. А ось винахідник кулькової ручки угорець Ласло Біро (1899–1985) не отримав від свого винаходу ні цента.

3. В Америці є ручка-комп'ютер. Вона вимовляє слова англійською мовою. До того ж користувач за її допомогою може здійснити переклад тексту іспанською. Ручку продають у наборі зі спеціальними аркушами паперу. Ця ручка сама виправляє допущені помилки на такому папері.

4. Найбільше пишуть школярі та студенти. Наприклад, для одного школяра/школярки в рік купляють 3 кулькових авторучки та 12 запасних стержнів. Ними можна списати 2 000 сторінок або 44 зошити по 24 аркуші кожен. Для одного студента/студентки треба 2 кулькові ручки й 24 стержні. Цієї кількості вистачає для записів у 19 загальних зошитах по 96 аркушів.

5. Подеколи люди під час роздумів гризуть ручку. Їх вважають творчими особистостями. Цю звичку взяв до уваги Дейв Хаккенс. Голландський дизайнер створив ручку Edible Pen. Вона виготовлена з чогось їстівного та смачного – цукерок-льодяників із різними смаками.

Культура мовлення



§ 9. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ



Вправа 51. Зіставте варіанти речень. Що відбувається з реченням, якщо автор чи авторка змінює мету висловлювання та інтонацію? Випишіть пари речень у такому порядку: а) питальне – розповідне; б) питальне – спонукальне; в) спонукальне – розповідне; г) питальне, що не передбачає відповіді або вможливорює ствердну відповідь, – питальне, яке потребує відповіді; ґ) окличне – неокличне.

1. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*). – *Тут настільки гарно і тихо, що забувається лихо.*
2. Ти не зачиниш вікно? – *Зачини вікно!*
3. Де найчистіша і найкраща у світі вода? (*Віра Китайгородська*). – *Тут найчистіша і найкраща у світі вода.*
4. Хочеш мови пізнати скарбницю? (*Любов Забашта*). – *Як ти пізнаєш скарбницю мови?*
5. А тепер – тренуватися! – *А тепер починайте тренуватися.*

Розповідним і питальним реченням властива особлива інтонація. Наприклад, **розповідна інтонація** підвищується на найважливішому для повідомлення слові й у кінці речення знижується.

Питальна інтонація – універсальний засіб, властивий усім питальним реченням: мовець підвищує тон на тому слові, яке містить змістове запитання. Окрім інтонації засобами вираження питальності є питальні займенники та питальні частки, порядок слів, за яким слово, що виражає питання, уживають на початку речення.



Вправа 52. I. Прочитайте тексти (А і Б). Визначте стилі й типи мовлення. У якому стилі мовлення опис найточніший, а в якому – найбільш емоційний, образний? За допомогою чого створюється ця емоційність, образність? Які розділові знаки фіксують типи речень за метою висловлювання в кожному тексті? **II.** Пригадайте правила поведінки під час грози та заходи безпеки, обговоріть їх у класі.

Текст А

Десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім. Щось насувало грізне. Гримнуло ближче, немов завливав хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилося у небі. Вітрище



ушух. А на небі зчинилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило, й луною розкочувався гук над хмарами по широких небесних просторах (С. Васильченко).

Текст Б

Грім – це звукове явище, яке супроводить електричні розряди в атмосфері під час грози. Виникає внаслідок раптового нагрівання та розширення повітря вздовж шляху блискавки. Явище грому має характер гуркоту (З енциклопедії).



Вправа 53. Гра «Намалюй словами» (усне малювання). Намалюйте словами те, що ви уявляєте, читаючи речення з поезій Ліни Костенко (на вибір).

1. Ген корів розсипана квасолька доганяє хмари у полях.
2. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать.

Вправа 54. Схарактеризуйте спонукальні речення за значенням і засобами його вираження. Інтонуйте речення відповідно до розділових знаків. Запишіть власні приклади в останню колонку таблиці.

Значення спонукального речення	Приклад із «Кобзаря» Тараса Шевченка	Власний приклад
Наказ	<i>Пусти мене! Бачиш, який добрий! Та пусти-бо!</i>	
Прохання	<i>Доле моя, доле! Вернися до мене, до моєї хати!</i>	
Застереження	<i>Не дуріть самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь...</i>	
Протест	<i>Нехай я заплачу, нехай свою Україну я ще раз побачу!</i>	
Побажання	<i>Возьміть срібло-злото та будьте багаті.</i>	
Заклик	<i>Борітеся – поборете!</i>	
Дозвіл	<i>Бий, дзвоне, бий, хмару розбий...</i>	

Розповідні, питальні та спонукальні речення крім своєї основної функції та характерної для кожного з них інтонації можуть мати особливе емоційне забарвлення. Такі речення називаємо **окличними** (propositiі exclamative). Засоби вираження окличності – піднесення інтонація, вигуки, окличні частки. **Неокличні речення** вимовляємо спокійною інтонацією.



Вправа 55. Послухайте текст. Об'єднайтеся в групи та напишіть «Пам'ятку успішного спілкування», використовуйте спонукальні речення. За бажання створіть тематичну презентацію.

Багато років тому відомий англійський філософ Джон Локк, розмірковуючи про почуття міри, прищеплене з дитинства, доводив, що в погано вихованої людини сміливість набуває форми грубості, вченість обертається дріб'язковим педантизмом, простота – неотесаністю, добродушність – улесливістю. Вихованість і справді прочиняє двері й серця: десь допоможе не бути аж надто балакучим, а десь – не мовчати весь вечір у товаристві, підкаже, як не бути нудотно-лагідним або черство-сухим у спілкуванні, навчить не турбувати інших через дрібниці, а ще – не скупитися на подяку чи похвалу.

Кажуть, що добре виховану людину можна розпізнати по тому, як вона вміє вислухати співрозмовника чи співрозмовницю. Вислухати до кінця навіть тоді, коли ти не згоден у чомусь, тобто бути тактовним. Тактовність починається з уміння поводитися з кожною людиною відповідно до її душевного стану. Це також уміння вчасно ввійти чи вийти з розмови, мовчати, щоб не бути нав'язливим, зайвим. А все це разом – уміння відчутти людину. До того ж скільки часу і зусиль заощаджує звичайне вміння уважно й увічливо, не перебиваючи, вислухати когось! А зрозумівши позицію співрозмовника чи співрозмовниці, треба висловити свої думки, надаючи їм необхідне мовне оформлення.

Тактовна людина, починаючи розмову, завжди спробує з'ясувати, чи зацікавить співрозмовника або співрозмовницю тема, чи мають вони час вислухати, чи не завдасть їм душевного болю розповідь.

Найкращий з усіх – доброзичливий і приятний тон; він завжди допомагає прокладати містки від людини до людини... Не може сподобатися людина, у якої голос різкий, грубий, а часом «проскакують» і вульгарні, лайливі слова. Природні компоненти голосу можна «відрегулювати», якщо налаштуватися на доброзичливість. Одразу м'якшає вираз обличчя, змінюється барва голосу, увесь характер розмови. Усе це разом і створює позитивне враження про нас.



Вправа 56. I. Уявіть, що до вашої школи завітали улюблений письменник чи письменниця. Саме вам доручили взяти в нього чи в неї інтерв'ю. Які запитання ви занотуєте, готуючись до цікавої розмови? Які види речень за метою висловлювання та інтонацією вживатимете? Не забудьте використати поради Джона Локка з попередньої вправи та складену вами «Пам'ятку успішного спілкування». **II.** За результатами інтерв'ю розмістіть допис у соцмережі.



Вправа 57. I. Прочитайте усмішки. Поясніть, чи можуть порушення логіки в мовленні стати причиною непорозумінь. Чи були ви свідком або безпосереднім учасником комічних ситуацій? **II.** Які речення за метою висловлювання та інтонацією створюють експресивно забарвлені тексти? До якого стилю мовлення вони належать? **III.** Назвіть у кожному питальному реченні питальні слова.

- Хлопчику, чому ти так гірко плачеш?
- Через ревматизм.
- Що?! Такий маленький, а в тебе вже ревматизм?
- Ні, я отримав двійку, бо в диктанті написав «ривматизм»!..

- Сергію, скільки у вашому класі відмінників?
- Не рахуючи мене, четверо.
- А хіба ж ти відмінник?
- Ні. Я ж так і сказав: *не рахуючи мене.*

- Мамо, скільки зубної пасти в тюбику?
- Не знаю.
- А я знаю! Від дивана до дверей!

Культура мовлення



§ 10. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ



Вправа 58. Спишіть речення, знайдіть підмет і присудок, відповідно підкресліть їх. Укажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Тепло і щиро прийняли нас учні (*О. Приходько*).
2. І мати почала гладити його голівоньку (*Панас Мирний*).
3. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*).
4. Озеро схоже на велетенську чашу (*Є. Гуцало*).
5. Двоє третього не ждуть (*Народна творчість*).
6. Розстаємось надовго ми з тобою! (*Леся Українка*).

Граматична основа кожного речення має найважливіше значення для вираження думки. У простих двоскладних реченнях граматичною основою є підмет і присудок. Наприклад: *Добра людина в добрі проживе століття. Глибока вода не каламутиться* (З народної творчості).

Підмет (subiectul) – це головний член речення, що означає предмет (або особу), про який (яку) ідеться в реченні, і відповідає на запитання *хто? що?*. Найчастіше підмет виражений іменником або займенником у називному відмінку. Наприклад: (Що?) *Добро не горить, не тоне. Добрий* (хто?) *собака на вітер не гавка.* (Хто?) *Усі хвалять добро. Але не всіх хвалять* (хто?) *воно* (З народної творчості).

Присудок (predicatul) – це головний член речення, який означає дію, стан або ознаку підмета і граматично пов'язаний із ним. Присудок відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? чи що він таке?* Наприклад: *Добра справа два століття* (що робить?) *живе. Добре* (що з ним робиться?) *замовчується, а зле* (що з ним робиться?) *мовиться. До доброї криниці стежка* (яка вона є?) *утоптана* (З народної творчості). *Доброта* – (що це?) *найбільше досягнення людини* (І. Цюпа).

Вправа 59. I. Прочитайте вірш Ніни Царук. Які почуття викликали у вас поетичні рядки? Яка основна думка вірша? **II.** Чому поетеса написала слово «доброта» з великої літери? Випишіть із тексту дієслова, що характеризують дії Доброти, за зразком: *Доброта – ходить, питає...*

ДОБРОТА

З джерельно чистими очима
по світу ходить Доброта.
Іде дорогами крутими,
все шляху до сердець пита.



Мелані Сі.

Світосаяйна доброта

Знайде притулок, горе втішить,
пригорне душу до грудей,
комусь страждання, болі втишить,
на розпач втіху віднайде.
І щастя, згублене для когось,
візьме за руку й приведе.
Бо для самої щастя з того,
щоб бачить в радості людей.
І кажуть люди, це не казка,
по світу ходить Доброта,
із щирим серцем, повним ласки,
все шляху до сердець пита.



Вправа 60. Складіть і запишіть п'ять-шість речень щодо вияву доброти, підкресліть у них головні члени, усно поясніть, чим вони виражені.



Вправа 61. Щорічно 13 листопада відзначаємо Всесвітній день доброти. Уявіть, що вам треба привітати рідних, друзів чи подруг зі святом за допомогою смс-повідомлення. Об'єднайтеся у групи. Запишіть оригінальні вітання, визначте вид речень за метою висловлювання та інтонацією. Проведіть конкурс на краще смс-привітання.



1. Лише із присудком уживаємо вказівні частки **це, то, ось**. Наприклад, у реченні *Яке це щастя – жити на цій землі!* (О. Довженко) присудок – «це щастя», а підмет – «жити».

2. Дієслівну зв'язку **бути (стати)** в теперішньому часі можна пропустити, замість неї ставимо ТИРЕ: *Паляниця – [це є] хлібові сестриця* (Народна творчість).

Вправа 62. I. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Які картини малює вам ваша уява? Виберіть із речень означення до іменника «слово» й розташуйте їх навколо цього ключового компонента, як сонячні промінці. **II.** Назвіть усно граматичні основи в реченнях.

Добрі слова надовго залишаються в пам'яті. Іноді все життя ми носимо їх у своєму серці. Мабуть, і ви пам'ятаєте слова *похвальні*, слова *підбадьорливі*, сказані вам кимось. Без сумні-

ву, кожен із нас дорожить цим нерукотворним скарбом. Та чи багато ваших друзів, близьких вам людей зберігають у пам'яті слова, мовлені саме вами? Так чи ні? Отже, коли ви радієте за когось із ровесників/ровесниць, хто, наприклад, досяг успіху в спорті або в навчанні, відзначте це на загаль*. Ваші слова будуть *приємні*, адже, якби їх сказали вам, ви б утішилися? І передовсім віднайдіть *теплі* слова *підтримки* для людини, яка зазнала життєвої невдачі. Їй такі слова *напрочуд** потрібні*.

Людям старшим – батькам, рідним, близьким – часто бракує нашої уваги й доброти. Зокрема, доброго слова. Запитайте таку людину, як вона почувається, підбадьоріть, скажіть, що нині вона виглядає пречудово. Це ж так просто! Радість, яку ми можемо дарувати іншому, значно вагоміша за докладені нами зусилля. Слово *співчуття*, звернене до людини похилого віку, має й інший, не менш важливий зміст. Позитивні емоції, чудовий настрій – складники її здоров'я, вітаміни довголіття. Іноді ми це розуміємо занадто пізно, коли вже нікому дарувати *зичливі* слова. Не зволікайте*** з добротою! Жити – добру служити! (О. Горбовський).

§ 11. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

За наявністю членів речення розрізняють два види речення: поширені та непоширені. Речення, у якому є лише головні члени, називаємо **непоширеним**. Речення, у якому крім головних є ще й інші, другорядні члени, є **поширеним**. Порівняйте: *Солов'ї заспівають і Та раптом Ваші солов'ї піснями вдарять в груди* (Н. Гуменюк).



Запам'ятайте алгоритм дій під час розбору простого речення: **Крок 1.** Знайди в реченні граматичну основу. **Крок 2.** Від головних членів постав запитання до інших слів і визнач, на що вказує член речення (предмет, ознаку предмета, ознаку дії). **Крок 3.** Підкресли другорядні члени відповідними умовними позначками.

* *Загаль* – велике коло людей, товариство, широка громадськість; усі.

** *Напрочуд* – надзвичайно, дуже; навдивовижу.

*** *Зволікати* – відкладати, затримувати що-небудь, затягувати виконання, здійснення чогось на довший строк.



Вправа 63. I. Прочитайте віршовий текст Надії Гуменюк, присвячений українському письменнику Олександрові Олесю. Які почуття викликали у вас поетичні рядки? Яка основна думка вірша? II. Підкресліть у реченнях головні члени. Чи є в реченнях крім головних ще й інші члени? Як їх називаємо?

Зимобиси сумні свої
снігами пише грудень.
Та раптом Ваші солов'ї
піснями вдарять в груди.
І забринить в душі струна,
така тонка й висока,
як перша парість весняна,
як мрія небоо́ка.



О. Скицюк.
Сутінкова
круговерть

Змахне смичком старий звіддар,
і ніжно-злотопінний,
засяє ночі дивний чар
одвічноукраїнний.



Вправа 64. Випишіть із речень словосполучення, у яких залежними словами були б додатки. Поставте запитання від головного до залежного слова.

Зразок: Вивчаймо українську мову, пропагуймо її. – *вивчаймо (що?) мову, пропагуймо (що?) її.*

1. Мудре й добре слово дає радість. 2. Слово ожило в мені, сповнило енергією. 3. Людина повинна дбати про багатство свого мовлення. 4. Слова уже не вірили словам і мружились од правди. 5. Нехай проростуть у наших серцях зронені зерна мудрості.



Аналізуючи речення, не сплутуйте називний відмінок іменника в ролі підмета зі знахідним, коли іменник на означення неістот виконує роль додатка. У цьому разі ставте два відмінкових запитання. Порівняймо: *Складено (кого? що?) **екзамен** та *Минув рік, настав (хто? що?) **екзамен**.* Отже, у першому реченні слово «екзамен» – додаток, виражений іменником у Зн. в., а в другому – простий підмет, виражений іменником у Н. в.*



Вправа 65. Складіть речення, у яких іменники *жито, озеро, радість* були б в одному випадку підметами, а в іншому – додатками.

Зразок: *Сіль* (хто? що?) *розчиняється у воді* (*сіль* – підмет). – *До магазину привезли* (кого? що?) *сіль* (*сіль* – додаток).



Вправа 66. Дослідження-моделювання. Поєднайте частини прислів'їв і запишіть їх. Підкресліть у висловах означення. Якою частиною мови вони виражені?

А Усяка пташка...	1 що й на волівій шкурі не списав би.
Б Солов'їними піснями...	2 з якою мати мене колисала.
В Найдорожча пісня,..	3 своїх пісень співає.
Г Він стільки пісень знає,..	4 ситий не будеш.



Правильно ставте запитання та визначаєте синтаксичну роль іменників у сполученнях слів на зразок: *сік* (який?) *із яблука*, порівняйте: *яблучний сік*; *привітання* (чиє?) *батька*, порівняйте: *батькове привітання*; *каблучка* (яка?) *із золота*, порівняйте: *золота каблучка*.



Вправа 67. Творче конструювання. З'ясуйте, чи є подані речення зв'язним висловлюванням. Якщо ні, то перебудуйте текст, зіставте з первинним варіантом і зробіть висновок про текст та його основні ознаки. Доберіть до тексту заголовки. Підкресліть у реченнях означення.

1. Материнська пісня вчить нас любові до рідної землі, людей, природи. 2. Материнська пісня – найсильніший гімн любові. 3. І стелиться вона по нашому житті, стоїть на варті всього доброго, людяного. 4. З нею ми вирушаємо в життєві дороги.

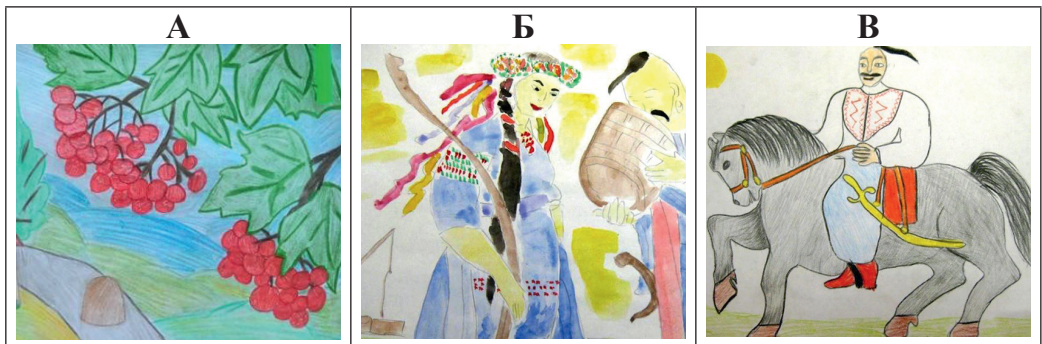


Службові частини мови – прийменники, сполучники та частки – не є членами речення. Утім, прийменники треба підкреслювати разом з іменниками як обставини, додатки чи означення. Наприклад: Попри доц (*незважаючи на що?*) шестикласники й шестикласниці поїхали в Карпати. Учениця поклала книгу (*у що?*) у портфель. Я купив зошит (*який?*) у клітинку.



Вправа 68. I. Відгадайте назви пісень, із яких узяті слова і словосполучення. Встановіть відповідність між малюнками та відгаданими назвами пісень. Віднайдіть на ілюстраціях означення до зображених осіб/предметів, випишіть їх. Поставте запитання від головного слова до залежного (означення). **II.** Спробуйте й ви намалювати пісню. Організуйте виставку малюнків «Як у нас в Україні».

1. Козак, коник вороненький, дівчина, плакати, люті вороги, границю захищати, Дунай. 2. Нести, коромисло, гнутися, барвінок, напиться води, ставочок, шанувати. 3. Україна, червона калина, луг, розвеселити, похилитися.



Вправа 69. Послухайте вірш Андрія Малишка, що став «Піснею про рушник» (муз. Платона Майбороди) Визначте в реченнях обставини (усно). Обґрунтуйте свій вибір. Якими частинами мови їх виражено?



Вправа 70. Перетворіть інформацію з інфографіки «Як перейти на українську» на зв'язний текст. До кожного пункту додайте обставину, вибравши слова і форми слів із довідки. На яке запитання відповідає обставина в конкретному реченні? На що вона вказує? Запишіть доповнений текст за зразком.

Зразок: 1. *Ніколи* (коли?) *не боятися* *робити помилки!*

ЯК ПЕРЕЙТИ НА УКРАЇНСЬКУ?

- | | |
|---|---|
| 1. Не боятися робити помилки! | 6. Почати писати українською в соцмережах |
| 2. Дивитися фільми українською | 7. Почати говорити українською зі службами обслуговування та незнайомцями |
| 3. Слухати більше української музики | 8. Почати говорити українською у сім'ї |
| 4. Читати книги українською | 9. Почати говорити українською на роботі |
| 5. Знайти собі друга/подругу, що погодиться з вами разом переходити на українську | 10. Почати говорити українською з друзями |

Довідка: задля престижу, із цікавістю, відповідно до закону про державну мову, без вагання, попри зайнятість, систематично, щодня, незважаючи на обставини, для спілкування, активно.



Вправа 71. Прочитайте речення з першої колонки, вирізняючи логічним наголосом виокремлені слова. Простежте, як змінюється зміст речення. Установіть, який член речення – головний або другорядний – є логічно акцентованим у кожному рядку.

Веселі <i>учні/учениці</i> гарно співають пісень.	Хто гарно співає пісень?
<i>Веселі</i> учні/учениці гарно співають пісень.	Якими є учні/учениці, коли гарно співають пісень?
Веселі учні/учениці гарно <i>співають</i> пісень.	Що роблять веселі учні й учениці?
Веселі учні/учениці гарно співають <i>пісень</i> .	Що співають веселі учні й учениці?
Веселі учні/учениці <i>гарно</i> співають пісень.	Як співають пісень веселі учні й учениці?



Вправа 72. За схемами складіть і запишіть речення, які б були об'єднані в один текст. Доберіть заголовок.



Культура мовлення

ЗАСТОСУНОК

Прикладна програма для «розумних» мобільних телефонів

Шукаю **вакансію** артдиректора!
P. S. Вільна вакансія – це зайве дублювання.

§ 12. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ



Вправа 73. Запишіть уривок із вірша Миколи Бакая, доповнивши речення однорідними членами (з довідки). Якими членами речення – головними чи другорядними – є однорідні члени речення? Підкресліть їх.

СОЛОВ'ІНА ПІСНЯ

У рідному краї і серце співає,
лелеки здалека нам весни несуть,
у рідному краї і небо безкрає,
потоки, потоки, мов струни течуть.
Тут кожна травинка і кожна ...
вигойдують мрії на теплих вітрах.
Під вікнами – мальви, в саду – материнка,
оспівані щедро в піснях.

Тут мамина пісня лунає і нині,
її підхопили поля і ...,
її вечорами по всій Україні
співають в садах солов'ї.

І я припадаю до неї устами,
і серцем вбираю, мов спраглий води.
Без рідної ... без ..., без ...
збідніє, збідніє земля назавжди.

Довідка: мови, гаї, мами, билінка, пісні.



О. Желіско.
Батьківщина

Однорідними (omogene) називаємо такі члени речення, які виконують однакову синтаксичну роль, стосуються того самого члена речення і відповідають на те саме запитання. Наприклад, у реченні *Калина вабить нас червоними гронами **восени і взимку*** (Із часопису) – обставини *восени і взимку* однорідні, оскільки кожна з них стосується присудка *вабить* і відповідає на те саме запитання: **коли?** Схема залежності однорідних членів у реченні:



Однорідними бувають підмети, присудки, додатки, означення, обставини. Наприклад: ***Розум, учення, грамота*** (однорідні підмети) – *велика сила* (М. Коцюбинський). *Мово! Пахнеш солодко **хлібом, і добротою, і думками*** (однорідні додатки) (Г. Світлична). Для їх схематичного позначення використовують позначку **О**, наприклад, умовний запис першого речення: **О, О, О** – ...; другого речення – **О, і О, і О**.



Вправа 74. Складіть у класі невелике оповідання «Моя Батьківщина», використавши однорідні члени речення за опорними словами.

Батьківщина, рідна земля, великі міста, Київ – столиця України, мальовничі села, ріки, гори Карпати, найвища вершина Говерла, працьовиті люди, батьківська хата.



Вправа 75. I. Послухайте публіцистичний текст. Яку інформацію він містить? Що в ній відоме, а що – нове для вас? Розкажіть про вишитий рушник, який цінують у вашій родині. **II.** Послухайте ще раз перший абзац і віднайдіть у ньому однорідні члени речення. Визначте, які члени речення є однорідними й обґрунтуйте.

РУШНИК

В Україні рушник супроводжував людину все життя: і в радості, і в горі. Його орнаменти – це своєрідна народна пам'ять про сили землі та сонця. Вони виявляють зв'язок із образами добра, краси, захисту від усього злого. До того ж вишитий рушник символізував не тільки естетичні смаки, а й завжди був своєрідною візиткою, обличчям оселі та господині. Справді, по тому, скільки і які були рушники, складала думку про жінку, її дочок. Він передовсім характеризував жіночу вправність і майстерність, охайність і працьовитість.

Український рушник є водночас знаком-символом у святах та обрядах і предметом побуту. Відповідно до свого призначення рушники мали назви «посудний», «стирок» (для посуду), «утирач», «утиральник» (для рук та обличчя). Широко використовувалися рушники й у декоративному оздобленні інтер'єру хати. В минулому їх вішали над іконами й називали рушник «покутний», «божниковий», «божник», «набобразник», «іконний». Завдяки своїй яскравій орнаментиці* рушники були своєрідними хатніми прикрасами. Наприклад, на Буковині широко використовувалися для оздоблення оселі так звані *бурунчукові рушники*, жовтаво-білого кольору, виткані з тонкої лляної пряжі (бурунчук) і білої бавовняної нитки (бамбак). На Закарпатті узорноткані рушники («отиральники») вивішували на жердці (грядці), прибитій над ліжком, навпроти вікна, утворюючи цілий ряд декоративних прикрас.

* *Орнаментика* – сукупність елементів орнаменту в якому-небудь художньому стилі або творі мистецтва, архітектури.

Вправа 76. I. Прочитайте текст. Випишіть із нього речення, ускладнені однорідними членами, і підкресліть їх відповідним чином. **II.** Запишіть схему залежності однорідних головних або другорядних членів у виокремлених курсивом реченнях.

Зразок: *Із хлібом ідуть (куди?) на родини, (куди?) поминальний обід.* – Однорідні обставини, поєднані безсполучниковим зв'язком $\begin{matrix} \text{=} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{matrix}$.

ХЛІБ

Однією з найбільших святинь нашого народу є хліб.

Нелегко вирощується хліб. Засмаглий на вітрах, обмитий дощами, вистражданий у весняних заморозках. *Хліб дарує нам радість, щастя, силу.*



Раніше в Україні щодня пекли житній хліб. Замішували його на заквасці, місили в дерев'яній діжі. Випікання хліба мало свої правила і було, по суті, цілим обрядом. Хліб у кожній хаті обов'язково лежав на столі.

Їжею та окрасою був хліб на різних святах і обрядах. І тепер жодне весілля не обходиться без короваю. Із хлібом ідуть на родини, поминальний обід. Обрядовим є хліб і в новорічні свята. *Із хлібом йшли оглядати поле і сіяти, жати й зсипати зерно до мішків.*

Із хлібом-сіллю ми нині зустрічаємо і проводжаємо гостей (З журналу).



Вправа 77. Розгляньте таблицю. Чи всі пункти правил вам зрозумілі? Перекажіть їх своїми словами. Для чого потрібно знати ці правила?

НЕ Є ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ	
1) повторювані слова, що їх уживаємо для увиразнення кількості предметів, тривалості дії, вираження емоційності	Наприклад: <i>А колесо, а колесо, а колесо! Торкнеш його – подумати кортить: чого ж ото кружитись в тому колесі, а чи не краще колесо крутить?!</i> (Л. Костенко)
2) повторювані однакові форми слів, об'єднані частками <i>не, так</i>	<i>Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навтішається своїм Івасем!</i> (І. Нечуй-Левицький)

3) стійкі словосполучення з парними сполучниками і...і, ні...ні : <i>ні слуху ні духу, і сміх і гріх, і сяк і так, ні за що ні про що тощо</i>	І сміх і горе було дивитись на те, що зажали Маланка з Гафійкою (М. Коцюбинський)
4) два однакових за формою дієслова, що позначають дію та її мету: <i>піду подивлюся</i>	Піду подивлюся , як на полях ще лежить сніг (Розм.)

На письмі між однорідними членами речення **ставимо кому**, якщо вони:

а) з'єднані інтонаційно, без сполучників, наприклад: *Хліб дарує нам **радість, щастя, силу*** (О, О, О);

б) поєднуються протиставними сполучниками *а, але, та (=але), зате, проте, однак*, наприклад: *Моя сім'я **невелика, але міцна, дружна*** (О, але О, О);

в) з'єднані повторюваними сполучниками *і ... і (й ... й), ні ... ні (ані ... ані), то ... то, чи ... чи, або ... або*, наприклад, у Гната Хоткевича: *А ріка життя все **шумить, і піниться, і стогне*** (О, і О, і О).

г) утворюють пари, то кому ставимо між парами однорідних членів, наприклад, в Олександра Олеся: *В промінні місячнім, як в морі, втонули ниви і луги, темні праліси і гори* (О і О, О і О).



Якщо сполучники *і (й), та* (у значенні *і*), *або, чи* не повторюються, то **кому** перед ними **НЕ ставимо**. Наприклад: *Майдане, пам'ять наша не забуде твої **мрії і страждання*** (О і О).

Щоб запам'ятати випадки, коли перед сполучниками **НЕ ставимо кому**, можна скористатися підказкою: **ЧИ, АБО, ТА, І (Й)** коми ковтає.



Вправа 78. Складіть речення за схемами. Однорідні члени підкресліть відповідно до виконуваних ними синтаксичних функцій.

І група	II група
1. О, <i>та</i> (але) О.	1. <i>І</i> О, <i>й</i> О.
2. О, <i>ще</i> й О.	2. О, <i>а також</i> О.
3. <i>Чи то</i> О, <i>чи то</i> О.	3. <i>Не тільки</i> О, <i>але й</i> О.
4. О і О, О і О, О і О.	4. <i>Та</i> О, <i>та</i> О, <i>та</i> О.
5. О, О, <i>або</i> О, <i>або</i> О.	5. О <i>чи</i> О, <i>чи</i> О.
6. <i>Не стільки</i> О, <i>скільки</i> О.	6. О, <i>проте</i> О.

Вправа 79. I. Прочитайте текст, правильно інтонуючи висловлення. Пригадайте ознаки легенди (від лат. *legenda* – те, що потрібно читати) як жанру народної творчості. Яким повчальним висновком закінчується легенда про барвінок? **II.** Розставте розділові знаки замість скісних рисок (усно). Поясніть пунктограму «Розділові знаки при однорідних членах речення» в кожному «відремонтованому» реченні.

БАРВІНОК

Хрещатий барвінок/це не тільки символ вічності/а й символ щасливого/та вірного кохання.

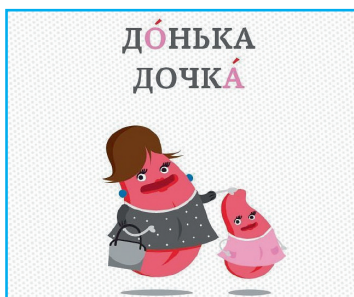
Про барвінок в Україні складено багато легенд. Ось одна з них. Теплої купальської ночі молодь бавилася біля яскравої ватри. А потім дівчата опускали на воду сплетений із квітів віночок, який пливе до юнака. Парубок стояв на протилежному березі/та брав той вінок, щоб зв'язати своє серце вірним коханням із дівчиною, яка його сплела.



Однієї такої купальської ночі, збираючи квіти для вінка, заблукала в лісі дівчина Лада. Звичайно, злякалась, опинившись сама в нічному лісі. Здивувалась, коли побачила під ногами небачені квіти, що сяяли, мов зірки на чорному небі. Нахилилася Лада/зірвати цю квітку/і почула дивний голос, який, напевне, доніс теплий літній вітер:

– Пам'ятай, Ладю, що п'ять пелюсток цієї квітки/то п'ять засад щасливого подружнього життя: перша пелюстка/то, безперечно, краса; друга/ніжність, третя/незабутність, четверта/злагода, і, нарешті, п'ята/вірність. Бери квітку/й будь щаслива!

Культура мовлення



§ 13. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ ТА ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ



Вправа 80. Виразно прочитайте уривок з вірша Надії Красоткіної. Визначте головну думку. Випишіть речення зі звертаннями.

ПРЕКРАСНІ ЗВЕРТАННЯ

Є в нашій мові прекрасні звертання,
добрі і мудрі, чудові слова.

Тими словами усяк без вагання
маму найкращу свою назива.

*Мамо, матусенько, мамочко, ненько,
матінко, усміх твій ніжний ловлю.*

*Мамонько рідна, моя дорогенька,
я над усе тебе в світі люблю!*

Я і до тата умію звертатись,
хочу в словах передати тепло.

Щоб мій татусь міг частіше всміхатись,
щоб у душі його сонце цвіло.

*Татку, татусеньку, таточку, тату,
кращого в світі немає навкруг!*

*Татоньку, хочу тебе я обняти,
ти мій порадник, заступник і друг!*



Слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, називаємо *звертанням* (adresare). Звертання не є членом речення та не відповідає на жодне запитання, хоча ускладнює речення. Граматична форма для звертання – кличний відмінок іменника, як-от: *Українонько, Україно, заспівай мені, замузич!* (П. Палій).



Вправа 81. Прочитайте, віднайдіть речення з поширеними й непоширеними звертаннями, випишіть ці звертання відповідно у дві колонки. Усно визначте, чим вони виражені. У яких стилях мовлення крім художнього найчастіше вживають звертання? Чим це зумовлено?

1. Зорі, зорі, ви неначе очі тих, що впали за коханий край!
2. Не розлюблю тебе ніяк, моя вишнева Україно, красуне, страднице моя!
3. Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все до загину... Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну!
4. О мова рідна! Їй гаряче віддав я серце недарма... Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема (*Із творів В. Сосюри*).



1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка. Отож: **ім'я + по батькові = Кл. в. + Кл. в.** Наприклад: *Валенти́но Володи́мирівно, Анто́ніно Станісла́вівно, Я́кове Миха́йловичу, Ю́рію Олекса́ндровичу* тощо.

2. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова. Отож: **загальна назва + загальна назва = Кл. в. + Кл. в.** Наприклад: *па́не лейтенáнте.*



Вправа 82. I. Прочитайте Текст А, Текст Б і Текст В. Що їх об'єднує? Чи доповнюють вони зміст один одного? Обґрунтуйте свою думку. **II.** Як характеризують людину, яка дотримується правил спілкування? Які з них є для вас новими? Чи володієте ви мовленнєвим етикетом, умінням слухати й розповідати? **III.** Перебудуйте виокремлене курсивом речення так, щоб воно містило звертання.

Текст А

Життя людини – це спілкування, і насамперед завдяки мовленню ми переймаємо знання, вміння своїх сучасників, завоюємо досвід попередніх поколінь. Мова є також засобом інтелектуального й естетичного пізнання світу, засобом порозуміння (*Із часопису*).

Текст Б

ІСТОРІЯ ПРО РАЙ І ПЕКЛО

Якось іудейський мудрець попросив Господа показати йому Рай і Пекло. Господь провів його у приміщення, де билися, плакали і страждали голодні люди. Посеред кімнати стояв великий казан зі смачною їжею. У людей були ложки, але вони були довгими за руки, і тому було неможливо потрапити ложкою до рота. «Так, це справжнє Пекло!» – сказав мудрець.

Далі вони зайшли до наступного приміщення. Усі люди там були ситими й веселими. Але коли мудрець придивився, то побачив там такий самий казан і такі самісінькі ложки з довжелезними ручками! Що ж робило життя цих людей райським? Вони порозумілись і дали змогу один одному поїсти.

ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

1. Розмовляй про те, що цікавить співрозмовника/співрозмовницю.
2. Частіше повторюй ім'я співрозмовника/співрозмовниці, правильно звертайся до нього/неї.
3. Виявляй свою приязнь, будь доброзичливим, усміхайся.
4. Пам'ятай, що твоя думка не єдина правильна.
5. Уникай різких оцінок будь-кого/-чого.
6. Не перебивай співрозмовника/співрозмовницю, не насміхайся над ним/нею (Із підручника).



Вправа 83. Використовуючи інформацію з хмаринки слів (тегів), дайте відповідь на запитання, що таке толерантність. Чи може звертання виявляти толерантність людини? Обґрунтуйте свою думку й наведіть приклади з власного досвіду.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ. ЩО ЦЕ?



Вправа 84. I. Щороку 16 листопада відзначаємо Міжнародний день толерантності. Що ви знаєте про історію цього свята? Доберіть інформацію з інтернету. Поясніть, як ви її перевірятимете. **II.** Привітайте свого друга/подругу з Днем толерантності, уживаючи звертання. Чи існує віртуальний етикет? Обґрунтуйте свою думку. **III.** Запропонуйте проекти дизайну вітальних листівок із різноманітними формами звертання. Яким ґаджетом (англ. gadget – пристрій) ви б скористалися?



ВСТАВНІ СЛОВА

У реченнях можуть бути слова, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного, указують на автора/авторку повідомлюваного тощо. Такі слова називаємо **вставними** (incidente). Наприклад: *Ви мене, очевидно (можже, ймовірно), не зрозуміли* (невпевненість). *Дівчинка, безсумнівно, не очікувала цього запитання* (впевненість). *Ми, як звичайно, пішли лісовою стежкою* (ствердження). *Тобі, гадаю, треба б відпочити* (роздум). *А нам, кажуть учителі, треба тренуватися щодня* (джерело інформації). Вставні слова можуть стояти на початку речення або в середині. Їх завжди відокремлюємо комами. Членами речення вставні слова не є.



Вправа 85. Побудуйте речення зі вставними словами *можливо, може, очевидно, ймовірно, як зазвичай, як завжди, напевне, на щастя, можна сказати, як то кажуть*. Яке своє ставлення до повідомлюваного ви виразили (сумнів, роздум, ствердження, згоду, незгоду, підтвердження, невпевненість, посилання на когось чи ін.)?



Вправа 86. I. Послухайте текст, визначте його тему та основну думку. З'ясуйте стиль тексту. Виділіть у тексті три-чотири ключових (важливих для розуміння змісту) слова чи словосполучення, запишіть їх. II. Відшукайте по пам'яті в тексті вставні слова, поясніть їх значення. Яке вставне слово є «сигналом» для висновку з повідомлюваного? Наведіть приклад із тексту.

УСЕ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ТЕБЕ

Певно, колись давно у Стародавньому Китаї жив дуже розумний, але дуже пихатий вельможа. Весь день його складався, по-перше, із примірювання розкішного вбрання та, по-друге, розмов із підданими про його розум, а по-третє, зі спогадів про давню зустріч з імператором. Так минали дні за днями, роки за роками...

Аж ось пройшов усією країною розголос, що неподалік від кордону з'явився чернець, розумніший за всіх на світі. На біду, дійшла та чутка й до нашого вельможі. Дуже, кажуть люди, розлютився він: «Хто сміє називати якогось там ченця найрозумнішою людиною у світі!?»

Свої обурення заховав він глибоко в душі, а натомість запросив мудреця до свого палацу. Задумав обдурити його: «Справді, я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною та запитаю, що в мене в руках – живе чи мертво. І якщо чернець

скаже, що живе, – я роздушу метелика, а якщо – мертво, то я випущу його...»

І ось, нарешті, настав день зустрічі. У пишній залі зібралось чимало люду. Усім, уявіть собі, хотілося подивитися на двобій найрозумніших людей у світі. Вельможа сидів на високому троні, тримав за спиною метелика і з нетерпінням чекав на гостя.

Аж ось двері відчинилися. До зали увійшов невисокий худорлявий чоловік. Він підійшов до вельможі, привітався і сказав, що готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло всміхаючись, вельможа проказав: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках – живе чи мертво?» Мудрець трохи подумав, усміхнувся і відповів: «Усе в твоїх руках!...» Збентежений вельможа випустив метелика з рук, і той полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями.

Отже, лише від вас залежить, буде ваше спілкування, ваша взаємодія з іншими жвавою, яскравою, плідною чи навпаки. А ще – чи буде світ добрим, чи кривдитемо інших чи ні, чи будемо поважати й допомагати людям.



Вправа 87. Напишіть есей «У спілкуванні все в твоїх устах*».

§ 14. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ



Вправа 88. I. Прочитайте текст із часопису. Визначте стиль і тип мовлення. Обговоріть з однокласником/однокласницею, на чому автор зосереджує увагу в тексті. II. Назвіть граматичні основи (головні члени) та вкажіть кількість граматичних центрів. Зробіть висновок, яким є кожне речення за будовою – простим чи складним.

Мова – живий організм, який має свої закони й таємниці. Наприклад, наукова назва підсніжника латиною – «галантус ніваліс», що означає «молочна квітка». В українській мові це слово вказує на появу першоцвіта ранньою весною (із-під снігу), а давні індійці називали підсніжник «медолізом». У німецькій мові це слово означає «сніговий дзвоник».

Англійці називають підсніжник «сніговою краплею», французи – снігопросвердлювачем. Отже, кожне слово має свою історію.

* *Уста* – губи, рот.

Якщо в реченні один граматичний центр (підмет і присудок), то його називають **простим** (*propositia simplă*), наприклад: 1. *Кінчається літо.* 2. *Понад гаями лягає туману густого печаль.*

Якщо в одному реченні є два (і більше) граматичні центри (два різні підмети з присудками), об'єднані змістом, сполучниковими засобами і спільною інтонацією, то його називають **складним** (*frază*).

На письмі у сполучникових складних реченнях частини зазвичай відділяємо комою, а в безсполучникових – комою, тире, двокрапкою, крапкою з комою.

В усному мовленні між частинами складного речення на місці розділового знака мовець робить нетривалу паузу. У кінці кожної частини складного речення, крім останньої, голос підвищується, а в кінці – знижується.

Вправа 89. I. Прочитайте казку. Які емоції та почуття вона спричинила? Яке завершення мали б казкові події в сучасному суспільстві? Що ви знаєте про соціальну допомогу людям з особливими потребами? Дайте відповідь на прикінцеве запитання. II. Випишіть із тексту складні речення, підкресліть граматичні центри, виділіть засоби зв'язку між частинами.

Були в сиву давнину три брати́, жили вони полкованням. Одного разу ненароком перейшли межу своїх володінь і потрапили в царство лихого чарівника́. Він захопив їх у неволю й жорстоко покарав: одного зробив сліпим, другого – глухим, третього – німим. Чари мали діяти доти, поки людина не повернеться додому. Відпустив їх усіх нарізно...

Першим повернувся додому сліпий брат, другим – глухий. Німий не повернувся зовсім.

Чому? (*Степан та Ольга Павленки*).



Вправа 90. Дослідження-моделювання. Із кожної пари простих речень утворіть складні й запишіть їх, уникаючи тавтології (повторів слів). Частини яких речень поєднані лише інтонацією, а яких – за допомогою сполучників або сполучних слів? Поясніть значення кількох прислів'їв (на вибір).

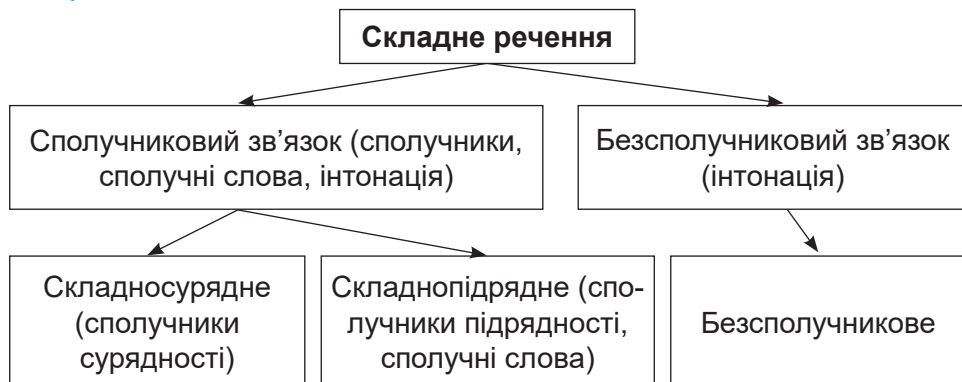
1. Мова й пісня – дві найважливіші фортеці. Народ повинен оберігати їх сильніше, ніж свої кордони. 2. Слово все називає. Думка за словом поспішає. 3. Хто не додержується свого слова. Той сам себе зневажає. 4. Слово може врятувати людину. Слово може і вбити. 5. Вразливе слово від дітей гірше за болячку. Болячка не гоїться.

Складні речення, частини яких поєднані сполучниками (1–2) чи сполучними словами (3), називаємо **сполучниковими складними реченнями** (frazе conjuncționale). Наприклад: 1. *Льодовики свавільно обступають нас, **та** є завжди проталинка – надія.* 2. ***Якщо** у похвальбі тебе підносять дуже, засумнівайся, друже.* 3. ***Як** в душі погода, така й на обличчі врода* (Із твору В. Колодія).

Складні речення, частини яких поєднані лише інтонацією, називаємо **безсполучниковими складними реченнями** (frazе fără conjuncții). Наприклад: 1. *Зірок безмежжя золотих, шлють світло в долю нам вони.* 2. *Згадай: найлюбіше свято – зустріти добру ЛЮДИНУ* (Із твору В. Колодія).



Вправа 91. Ознайомтеся з узагальнювальною схемою до теоретичного матеріалу «Типи складних речень». Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках української або зарубіжної літератури, чотири складних речення: складносурядне, складнопідрядні (зі сполучником і сполучним словом) і безсполучникове. Розкажіть однокласнику/однокласниці про класифікацію складних речень, використовуючи схему та дібрані приклади.



Вправа 92. Дослідження-реконструювання. Перебудуйте складні речення зі сполучниками на безсполучникові (усно). Назвіть граматичні основи. Чому співвідносні складні сполучникові й безсполучникові речення називають синтаксичними синонімами?

1. **Якщо** не навчив батько, **то** не навчить і дядько. 2. З праці радість, **а** з безділля – смуток. 3. Землі кланяйся низько, **так що** до хліба будеш близько. 4. Рідна мова – не полова, **бо** її за вітром не розвієш. 5. **Коли** розпочалися жнива, будь скупішим на слова.



Вправа 93. Перекладіть українською мовою уривок тексту. Зіставте типи речень перекладу й оригіналу, поясніть розділові знаки, підсумуйте спостереження.

Din ziua când m-am întors aici, în târgușorul nostru cel vechi, n-am stat o clipă. Am cutreierat în lung și în lat locurile cunoscute, în care au rămas vii pentru sufletul meu întâmplările copilăriei, – întâmplările luminoase ale copilăriei așa de îndepărtate (M. Садов'яну).



Вправа 94. Розгляньте малюнок. Які емоції персонажів відтворила художниця? Чому використала саме такі кольори? Складіть за ілюстрацією складні речення. Усно схарактеризуйте складні речення за будовою, типом синтаксичного зв'язку, засобами поєднання частин.



Н. Чакветадзе. Діти

Зразок: Нарешті настав довгоочікуваний день народження Ганусі¹, і батьки подарували їй плюшевого ведмедика².

Складне речення, у якому два умовно прості речення поєднані сурядним зв'язком. Засіб зв'язку – сурядний сполучник **і**.

Вправа 95. I. Прочитайте вірш Володимира Отина (Барчука). Чи актуальна для сьогоднішнього його тема? Як цифрові технології змінюють державу й наше життя? **II.** Поміркуйте, чи впливає неконтрольоване перебування в інтернеті на здоров'я дітей. **III.** Випишіть із вірша номери складних речень. Скориставшись електронними тлумачними словниками, поясніть значення виділених у тексті слів. Запишіть їх.

⁽¹⁾Згодом пишеш комусь для блогу,
що не знаєш, чи він чи вона,
й модератору скаргишся знову,
що твоя аватарка сумна.

⁽²⁾І не має насправді буднів
цифровий рафінований* світ.

* *Рафінований* – книж., перен. вишуканий, витончений формою, змістом і т. ін.

(3) Там мільйонно**п**іксельна людяність сформатована в сто *гігабіт*.

(4) Не *гугліть*, що таке страждання – тільки *enter* вмикає життя.

(5) Як болять *віртуальні* рани, то реальні уже не болять.

(6) Нам *фейсбучну* амброзію* пити, щоб тріщав у напрузі *чат*.

(7) В *моніторі* природу любити і кохати *онлайн-дівчат*.



Вправа 96. Запишіть до кожної схеми одне складне речення на тему «Переваги й недоліки інформації з інтернету».

1. Означення + підмет + присудок, **що** обставина + присудок + підмет.

2. **Якщо** додаток + присудок + підмет, **то** підмет + присудок + додаток.

3. *На мою думку*, підмет + додаток (або обставина) + присудок, **проте** додаток + головний член односкладного речення.



Не сплутуйте просте речення з однорідними підметами або присудками зі складним реченням:

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ	СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ
З однорідними присудками: <i>Слово у пісню чарівну <u>кладається</u> і радістю щиро <u>бринить</u></i> (Н. Крассоткіна).	Присудки НЕ Є однорідними: <i>Слово у пісню чарівну <u>кладається</u>, і <u>розкривається</u> душа людини.</i>
З однорідними підметами: <i>Музика <u>та</u> поезія <u>залишають</u> у людині краплину світла.</i>	Підмети НЕ Є однорідними: <i>Музика <u>залишає</u> в людині краплину світла, <u>поезія</u> <u>збагачує</u> душу добром.</i>

При однорідних членах речення перед неповторюваними сполучниками **ТА, І (Й)** кому **НЕ** ставимо, а в складному реченні – ставимо.

* *Амброзія* – у давньогрецькій міфології ароматна їжа богів, що нібито надавала їм вічної юності, краси й безсмертя.



Вправа 97. Спишіть спочатку речення з однорідними членами, а потім – складні речення. Підкресліть граматичні центри. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Минають дні минає літо настала осінь (*Т. Шевченко*).
2. Відвага або мед п'є або сльози лле (*Народна творчість*).
3. Грім все гуркоче і руда хмара лівим крилом обіймає небо (*М. Коцюбинський*).
4. Треба власну душу розіп'яти щоби душу інших зрозуміть (*В. Кикоть*).
5. Пісня, мова, побут усе це перебуває в нерозривному зв'язку з конкретним місцем на Землі (*Г. Лозко*).

§ 15. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРЯМІЙ МОВІ ТА ДІАЛОЗІ



Вправа 98. Прочитайте уривок з оповідання. За допомогою яких конструкцій автор точно відтворив слова персонажів, інтонацію, лексичні та граматичні особливості їхнього мовлення? Які слова привертають увагу до емоційного стану мовця, його дій і ставлення до повідомлюваного? Наведіть приклади з тексту.

– Бабусю, вони прилетіли! При-ле-ті-ли! – загукав на порозі Іванко, випромінюючи радісний блиск очей.

У блакитній високості кружляла пара лелек. Птахи повільно зробили коло над подвір'ям і опустилися в розлоге гніздо на зламаній гіллястій верхівці старої грушки. Загелготали, зацокали довгими дзьобами, тріпочучи крильми.

– Бабусю, це вони до нас говорять?

– Так, Йванку. Вітаються. Дякують, що зберегли їхню домівку.

З поверненням лелек запанував затишок і на обійсті, і в хаті.

Іванко не втомлювався годинами спостерігати за пернатими, милуючись ними і заздрячи їм, коли вони злітали в небо і ширяли над селом. Йому так кортіло й собі відчути отой легкий лет, що зажмурював очі й уже був з бузьками, гойдався на повітряних хвилях, дивився з чистої висі на хати, на сади...



В. Микитенко.
Лелеки

«От уже здружився з тими чорногузами», – думала про себе бабуся, зорячи за внуком і радіючи його доброті й любові до всього живого (І. Нагірняк).



Вправа 99. Опрацюйте графічну інформацію з таблиці. Повторіть, з яких частин складається пряма мова. Розкажіть про особливості прямої мови однокласнику/однокласниці.

Пряма мова (vorbirea directă) складається з таких частин:	
слова автора (cuvinte autorului) – це вказівка на того, кому належить сказане	пряма мова – власне висловлювання
1. Іванко сказав: 2. Іванко радісно загукав: 3. Іванко здивовано запитав:	«Бабусю, лелеки прилетіли». «Бабусю, лелеки прилетіли!» «Бабусю, лелеки прилетіли?»
Позначки в графічній схемі	
А (або з малої літери а)	«П» (або з малої літери «п»)
Графічні схеми поданих речень: 1. А: «П». 2. А: «П!». 3. А: «П?».	



Вправа 100. І. Прочитайте текст, правильно інтонуючи речення. Які почуття й емоції викликає розповідь письменниці? Чи є у вас такі друзі/подруги – реальні й/або віртуальні, які підтримають словом і ділом? Яким із них ви віддаєте перевагу? Чи варто замінювати реальне життя, живе спілкування віртуальним? **ІІ.** Випишіть речення з прямою мовою. Підкресліть слова автора.

ЛИСТИ ІЗ ЗАПАХОМ ЩАСТЯ

Хтось пише в листі: «Мені аж запахло кавою /осінню /дровами з твоєї світлини». Я люблю таких «хтосів», бо вони читають слова з очей, розмовляють усмішками й зігрівають кінчиками пальців. Знаєш, коли стає складно-складно, життя раптом перетворюється на швидке колесо, листи від таких людей, перехоплені десь дорогою, зігрівають особливо. Як лате чи міцний чай.

«Твоя дорога мені пахне вітром, – читаю я. – Мені навіть тут стає свіжо й вільно...».

«Бажаю, щоб той вітер дув у твої вітрила з потрібного боку», – дописує хтось.

Такі листи – ковток натхнення. А «хтосі», котрі їх пишуть, – щасливі люди. Бо хіба можна бути нещасним, знаючи, як пахне вітер?

Тож коли стає складно-складно і ти пишеш своїм друзям: «Знемагаю, шліть шоколад», вони кажуть, що твої пальці зараз мали би пахнути мандаринками. І привозять тобі солодке, а часом і гірке диво в блискучому папері, обнімають і заварюють чай у тебе на кухні. З м'ятою і дрібочкою лаванди. Вони їдуть додому, а ти зостаєшся – вкютана їхнім теплом, втишена й радісна.

А на язичі залишається післясмак теплої шоколадної любові (Н. Гербіш).



В усному мовленні пряму мову вимовляємо голосніше й повільніше, а слова автора – тихіше й пришвидшено. Між прямою мовою і словами автора/авторки робимо нетривалу паузу.

На письмі пряму мову з обох боків беремо в лапки.

У лапках подаємо і знак запитання, і знак оклику, і три крапки, якими завершується пряма мова: «П?» – а. А: «П!». А: «П...». За лапками пишемо крапку і кому: А: «П». «П», – а.

Вправа 101. Передайте зміст складних речень, використовуючи пряму мову. Зверніть увагу на значення обставин (захоплення, сум, гнів тощо), щоб правильно передати на письмі інтонацію та мету висловлювання. Запишіть речення з прямою мовою, правильно вживаючи розділові знаки. Чи можна вважати, що вони утворили мінітекст? Чому? Поміркуйте, чи має мама рацію, що не можна зривати квіти, ламати дерева. Як треба ставитися до природи?

1. Мама із захопленням промовила до Бога, як солодко пахне налитий життям колос. 2. Вона запитала, чи чую я, як у ньому мліють соки. 3. Спрагло припадаючи то до одного, то до другого колоска, матуся шепотіла, що їй легко від цього тепла. 4. Вона згадувала, як у лікарні боялася не побачити зеленого поля. 5. Коли я хотів/хотіла зірвати надранений колосок, мама аж скрикнула, що не треба. 6. Я здивувався/здивувалася, бо ж їх там було так багато. 7. Мати відповіла, що життя, обірване передчасно, не може приносити радості.



Вправа 102. Установіть відповідність між реченнями, дібраними з текстів Олеся Гончара, та їх графічними схемами. Зробіть висновок і запам'ятайте, де можуть стояти слова автора щодо власного висловлювання (прямої мови).

А. «Мамо, – питаю, – то льони цвітуть?».	1. А: «П».
Б. А мати сміються: «То – Дніпро!».	2. «П», – а.
В. «А чого він такий синій?» – дивуюся.	3. А: «П!».
Г. «Від неба, – кажуть. – Від неба...».	4. «П?» – а.
Д. Олесь Гончар констатував: «У вигляді мови дано людині великий дар».	5. «П, – а, – п?».
Е. «Дитинство – світанок людини, її вранішня зоря», – писав Олесь Гончар.	6. «П, – а. – П...».

Вправа 103. Прочитайте вірш Євгена Гуцала. Скажіть, як називаємо розмову двох чи кількох осіб, записану в такій формі.

БЕЗ ДОРОГИ ХОДИТЬ ДОЩ

– Звідки дощ іде?

– Із неба!

– Де іде той дощ?

– Де треба!

Без дороги ходить скрізь –
через поле, через ліс.

– А чи є у нього ноги?

– Та нащо дощеві ноги,
коли ходить без дороги!



Вправа 104. Читаючи текст у ролях, одночасно перекладайте його. У якій формі написаний цей текст?

– Bună ziua, elevi!

– Bună ziua!

– Incepem lecția! Ada, te rog citește textul. Mai citește odată.
Acum e bine. Răspunde ce vedem aici.

– Aici vedem niște clădiri.

– Cum sunt ele?

– Ele sunt mari si frumoase.

– Bine, stai jos, te rog!



Вправа 105. Народна мудрість повчає: «Не май сто кіп у полі, май друзів доволі». За графічними схемами складіть і запишіть речення на одну із запропонованих тем: **1.** Навіщо мені друзі? **2.** Чого найбільше треба людині: грошей чи щастя?

1. «П», – а. 2. А: «П». 3. «П!» – а.
4. А: «П!». 5. «П?» – а. 6. А: «П?».



Вправа 106. Прочитайте усмішку. Речення з прямою мовою замініть діалогом. Запишіть діалог.

ВІВЦІ ПЕКАЛЕ

Якось бачить Тиндале: по дорозі йде Пекале з торбами через плече. І питає його: «Куди це ти, брате, йдеш?» – «До вівчарні йду, овець подоїти, бринзу зробити». – «А багато овець маєш?» – «Білих – жодної, а чорних ще менше» (*З румунської народної творчості*).



Вправа 107. Творчий диктант з елементами навчального редагування. Запишіть текст (за повістю Юлії Смаль «Хто повірить Елеонорі Чайці?») у формі діалогу, розставивши потрібні розділові знаки. Замініть слова, що повторюються, іншими, щоб уникнути тавтології (повторів).

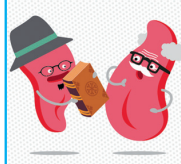
Віро Анатоліївно добрий день! Вітаю Елю! То як ваша олімпіада Елю? А-а-а. Думаю переможемо Віро Анатоліївно. Прямо так Елю? А що Віро Анатоліївно. У мене найсильніша команда про яку можна тільки мріяти. Може Елю й далі підете? Точно підемо Віро Анатоліївно. Сподіваюся Елю почути про вас як переможців усесвітньої олімпіади в новинах. Віро Анатоліївно і я сподіваюся.

Культура мовлення



Одержувати, отримувати
Подарунок, книжки в бібліотеці; гроші, стипендію, зарплату

Здобувати
Освіту, знання, науковий ступінь, перемогу, волю



Діставати
Рідкісну книжку, квитки на виставу; назву; визнання, моральне задоволення; трійку, ляпаса, нежить

Набувати
Розголосу, форми, ваги, слави

ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК



«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуєте, яка температура відповідає вашому настрою під час навчання в 6 класі. Поясните свій вибір.

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати самостійні та службові частини мови, вигук;
 - визначати загальне значення іменника, його морфологічні ознаки, правильно відмінювати іменники, визначати їхні граматичні ознаки й синтаксичну роль;
 - усвідомлювати особливості української мови в уживанні відмінкових форм іменників із прийменниками, відмінність таких форм від форм рідної мови;
- віднаходити слова з вивченими орфограмами, пояснювати їх за допомогою правил, виправляти в чужому і своєму тексті помилки на засвоєні правила;
 - використовувати ефективно сформовані знання та комунікативні стратегії для співпраці в групі;
 - здійснювати самооцінювання результатів власної діяльності.

§ 16. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ



Вправа 108. I. Розгляньте ілюстрацію «Частини мови». Пригадайте назви частин мови румунською мовою та запитання до них. Чи віднайшли ви на малюнку ту частину мови, яку ще не вивчали? Якщо так, то зверніться за допомогою до словника або до вчителя/вчительки. **II.** З'ясуєте, чи всі частини мови зазначено на малюнку. Пригадайте, у якому порядку ви вивчали частини мови в молодшій школі.



Морфологія – розділ науки про мову, що вивчає частини мови. В українській мові є **десять частин мови** (partile de vorbire). Їх поділяють на самостійні, службові й вигук.

САМОСТІЙНІ	СЛУЖБОВІ
<ul style="list-style-type: none"> • мають лексичне значення (називають предмети, дії, ознаки предметів і дій, кількість); • мають морфологічні ознаки (рід, число, відмінок, час, особу та ін.); • є членами речення 	<ul style="list-style-type: none"> • не мають лексичного значення; • мають морфологічні ознаки (незмінність та ін.); • не є членами речення

До самостійних частин мови належать **іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник**.

До службових частин мови належать **прийменник, сполучник, частка**.

Вигук – незмінювана особлива частина мови, якій не притаманні ознаки ні самостійних, ні службових частин мови.



Вправа 109. Спишіть уривок із вірша Тамари Севернюк. Віднайдіть у ньому слова тих частин мови, які ви вже вивчали, позначте їх над словом. Що ви знаєте про ці частини мови з уроків румунської мови?

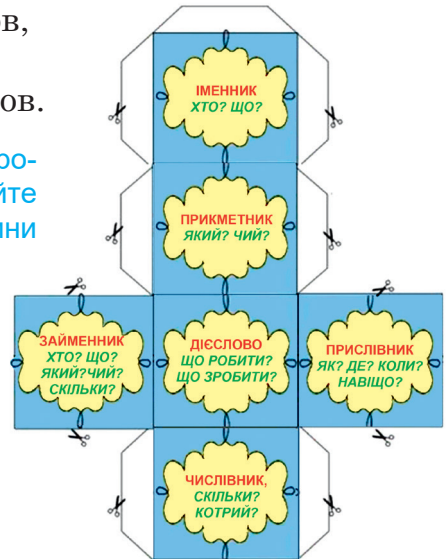
В поривах вітру серце здоровіє,
дзвінкий мороз жене гарячу кров,
крізь холоди іде відважна мрія
про подвиги, про славу, про любов.



Вправа 110. Об'єднайтеся в групи. Зробіть за зразком кубик. По черзі кидайте кубик і наводьте приклади до частини мови, яка вам випала.



Вправа 111. Проаналізуйте запропоновані групи слів і поміркуйте над тим, на що в кожному окремому випадку треба звернути увагу, щоб не помилитися, визначаючи частини мови.



Біг (швидкий біг і швидко біг); віз (віз пшеницю та новий віз); мати (моя мати й мати змогу); мило (мило всміхатися і пахуче мило); ніс (розбив ніс і ніс сумку); тепло (зберегти тепло й тепло привітати); багато (багато учнів і багато читати).

Вправа 112. Прочитайте текст і випишіть із нього окремо іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та прислівники. Усно аргументуйте належність слова до тієї чи тієї частини мови. До кожного повнозначного слова поставте запитання.

Хтось виніс із хати одне маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить, бо хоче додому, до матусі.

Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куца та й сидить – тремтить.

Поверталась із школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке (*В. Сухомлинський*).



Вправа 113. I. Прочитайте вголос текст, перекажіть його зміст. Наскільки правдоподібна ситуація відтворена в ньому? Віднайдіть у тексті слова, що дають підставу одному з хлопців назвати дівчинку чепурухою. Яке речення заперечує таку назву? **II.** Виокремте з тексту прикметники й числівники, випишіть їх і поясніть, за якими ознаками ви їх розмежували. **III.** Продискутуйте на порушену автором проблему.

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка до школи. Бантики чистенькі, платтячко випрасуване, черевики блищать. Поруч із нею мама, несе їй портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

– Дивись, яка чепурна дівчинка. Аж глянути любо. Чепуруха!

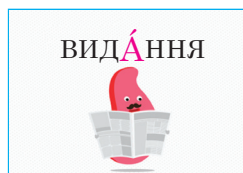
А другий йому відповідає:

– І зовсім не чепуруха вона.

– Це чому? – здивувався перший. – Вона ж он яка чистенька.

– А тому, що все за неї робить мама. Навіть портфель їй до школи носить, я щодня бачу. Ліниві охайними не бувають (*О. Буцень*).

Культура мовлення

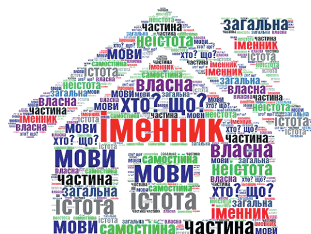


§ 17. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ



Вправа 114. Прочитайте вірш Володимира Верховеня. Пригадайте, яку частину мови називаємо іменником. На які запитання відповідає іменник? Які морфологічні ознаки є в іменника? Як підказку використайте хатинку слів.

Іменник любить називати
завжди на ймення кожну річ:
земля, країна, сонце, мати,
печаль і радість, день і ніч.
Він предмети називає,
навіть рід свій власний має!
На питання хто? і що?
залюбки відповідає.



Хто? – зайчисько.
Що? – вареник.
Що ж воно таке?

Іменник (substantiv) – це частина мови, що означає назву предмета й особи та відповідає на запитання *хто? що?* Наприклад: *чоловік, учителька, холод, сорока, міст, зерно, відвага, грім, листоноша, рік.*

Іменники бувають чоловічого роду (*він*), жіночого (*вона*) і середнього (*воно*); їх змінюємо за відмінками й числами.



Вправа 115. Із ряду слів випишіть іменники. У кожному слові підкресліть першу букву та прочитайте утворене слово. З'ясуйте, якою частиною мови воно є. Поясніть, за якими критеріями ви визначили частину мови.

Перемога, весело, кожен, орнамент, дорога, високо, прекрасний, одяг, допомагати, творити, робота, повільний, острів, великий, три, синій, журба.

Вправа 116. Випишіть у таблицю із вірша Анатолія Валевського іменники, заповнюючи графі за зразком.

Форма в реченні	Відповідає на запитання	Початкова форма (Н. в.)	Значення	
			лексичне	частини мови
Саду	чого?	сад	площа землі з фруктовими деревами	предмет

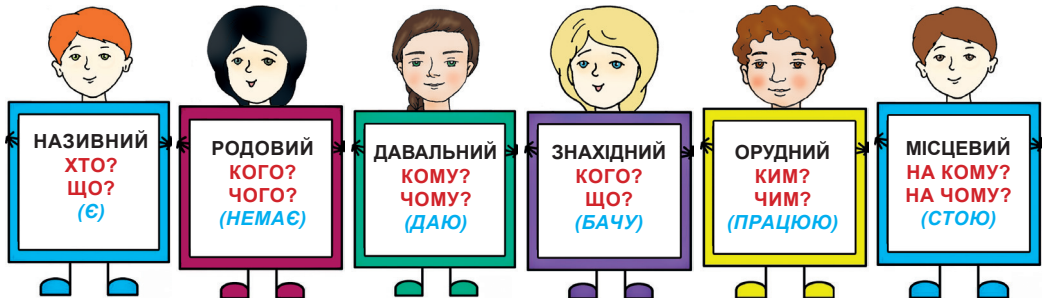
Я таке сьогодні бачив,
хочеш – вір, а хоч – не вір:
льодяник із меду скаче,
слідом котиться зефір!

А за ними поспішає
із горішком шоколад,
вже його наздоганяє
з помаранчу мармелад!

Дружно, весело так скачуть,
ще й виспівують пісні...
Де я міг таке побачить?!
Ну звичайно ж, – уві сні!



Вправа 117. Пригадайте, скільки відмінків в українській мові, а скільки їх у мові румунській. Назвіть відмінки обох мов і запитання до них. За потреби скористайтеся малюнками-підказками. Чи всі відмінки проілюстровані малюнками? Якщо ні, то назвіть, якого бракує, і вкажіть, чому його немає на малюнку.



Іменники бувають **загальні** (substantivele comune) та **власні** (substantivele proprii), тобто власні й загальні назви. Вони називають **істоти** й **неістоти**, мають граматичні **значення роду**, змінюються за **числами** й **відмінками**, у реченні виконують роль **підметів**, **додатків** та **інших членів речення**.

У різних мовах іменники найчастіше відрізняються значенням роду, кількістю відмінкових форм та їхніх функцій.

Вправа 118. Прочитайте речення. Випишіть із них іменники, письмово визначте їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

Форма в реченні	Початкова форма (Н. в.)	Власна чи загальна назва	Істота чи неістота	Рід	Число	Відмінок	Синтаксична роль
Сонця	сонце	заг. н.	неістота	с.	одн.	р.	додаток

1. Ми ловили сонця теплі промінці, щоб вони медово стигли у руці (*В. Крищенко*). 2. Де мати посіє, там стелиться ласка, де мати посадить, там сходить добро (*В. Крищенко*). 3. Учора в лузі пасся білий кінь поміж проміння, ластівок і квітів (*Є. Гуцало*).



Вправа 119. Перекладіть (письмово) текст українською мовою, підкресліть іменники й усно визначте їх рід в обох мовах.

Am văzut, la Siret, locul unde mă scăldam cu dracii de sama mea. Ne bălăceam în valuri, ieșeam la mal și ne ungeam cu nomol din cappână-n picioare; lăsam să ne pârlească soarele prietin, ne sculam, ne alungam în lungul malului cu chiote și cu răcnete, apoi dintr-odată săream cu toții în apă (*За М. Садов'яну*).

§ 18. ІМЕННИКИ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ НАЗВИ ІСТОТ І НЕІСТОТ. ВЛАСНІ Й ЗАГАЛЬНІ ІМЕННИКИ

Усі іменники поділяють ще на дві групи – **назви істот** і **назви неістот**. Назви істот відповідають на запитання *хто?* Назви неістот – на запитання *що?*

Назви істот	Назви неістот
<i>хто?</i>	<i>що?</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>учителька, Андрій, кінь</i> (назви людей і тварин); • <i>мавка, Зевс</i> (назви міфічних істот); • <i>пішак</i> (назви шахових фігур); • <i>покійник</i> (назви померлих) 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>сопілка, дощ, дерево</i>; • <i>гурт, клас</i> (сукупність істот); • <i>мікроб, бацила</i> (назви організмів)



Вправа 120. Випишіть слова у дві колонки: 1) назви істот і 2) назви неістот. У кожному слові підкресліть третю від початку букву та прочитайте слова-терміни до теми, яку вивчаємо.

Сонце, апельсин, звір, сніг, гусак, математик, посуд, хата, школяр, просьба, Петро, жито, крик, привид.



Вправа 121. Із поданих слів випишіть лише іменники – назви істот. Значення незрозумілих слів віднайдіть за допомогою тлумачного онлайн-словника <https://slovnuk.ua/>.

Єдиноріг, герпес, Коляда, експедитор, березняк, листя, за-
гін, рій, русалка, умілець, інфузорія, Перелесник, гном, аль-
фа, столяр, покійник, молекула, абориген, квітка, Перун,
мрець, відьма, камінь, армія, огар, консультант, Ярило, цито-
плазма, аналітик, Макош, зміїд, сальмонела, Пегас, ондатра,
Стрибог, грип, наставник, дітвора,
Сатурн, ехидна.

Ключ. З других букв назв істот складіть слова, пропущені в афоризмі актриси театру та кіно Ксенії Жданової-Форманчук: «Вишиванка – це ... українського народу. Це ...! В ... вся ма-
гія, любов та історія кожного регіону».



Назви істот і назви неістот різняться формами знахідного відмінка: в назвах істот вони спільні з родовим відмінком, а в назвах неістот – із називним, наприклад:

Н.	хто?	брат	що?	стіл
Р.	кого?	брат-а	чого?	стол-а
Зн.	кого?	брат-а	що?	стіл



Вправа 122. Перекладіть текст українською мовою та запишіть його. Назви істот підкресліть однією лінією, а назви неістот – двома. Поставте усно підкреслені слова у знахідний відмінок.

IN PĂDURE

Aici era o pădure. Pădurea aceasta era mare și frumoasă. Primavara și vara pădurea era verde. Toamna frunzele cădeau. Iarna copacii nu aveau frunze. Zăpada acoperea copacii. Vară în pădure mai creșteau ciuperci, fragi, mure și flori. În pădure trăiau și multe animale: vulpea, lupul, veverițele, iepurele și altele (A. Садецька).



Вправа 123. Прочитайте текст. Окремо выпишіть назви істот і назви неістот. Усно поясніть написання іменників з малої та великої букви.

Шевченко зробив для української літератури те, що Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів. Шевченко – одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. У цьому праві немає жодного образливого слова для інших націй. Воно все написане любов'ю до всіх народів, до всіх людей на землі... (Д. Павличко).

Загальні іменники – це узагальнені найменування предметів, зокрема назв людей, тварин, комах, географічних об'єктів, речей, явищ тощо, наприклад: *брат, мати, лев, бджола, вершина, джерело, озеро, плаття, посуха, спека, спостереження*.

Власні іменники (власні назви) – це індивідуальні назви окремих людей, клички тварин, наймення географічних об'єктів, конкретних предметів, єдиних у своєму роді явищ, подій, наприклад: *Антоненко, Василь Борисюк, Вороний, Ласка, Прип'ять, Хмельниччина, Київ, Сучава*.



Вправа 124. Позмагайтеся між собою: доберіть і запишіть п'ять–сім власних іменників (можна обрати назви географічних об'єктів, наприклад, гір або рік тощо). Переможцем буде той, хто першим правильно виконає завдання.



Вправа 125. Подорожуючи картою України, утворіть від географічних назв похідні іменники, що позначають назву місцевості й назву її жителів. Поясніть написання великої та малої літери в утворених словах.

Наприклад: *Полтава – Полтавщина, полтавчанин, полтавчанка*.



Вправа 126. Спишіть речення, розкриваючи дужки; де треба, букви замініть великими. Поясніть написання власних і загальних назв.

1. Земле (ш)евченкова, (з)емле (ф)ранкова, ниво, засіяна щастям-добрим, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова (д)ністра із (д)ніпром. 2. Найвеселіше ж було на (р)іздво та (н)овий рік. 3. Нескінченний (ч)умацький (ш)лях простягався кривими коліями. 4. Підбилися в зеніт (з)орепади, і каже казку зірка до зорі. 5. Лебединою піснею літа айстри в (к)иївських парках цвітуть (*Зі збірників диктантів*).

У складених (багатослівних) власних назвах слова на означення родових понять пишемо з малої букви, наприклад: *Азовське море*, *Апеннінський півострів*, *Зелений мис*, *Кавказький хребет*, *Київська область*, *Чернівецький національний університет*.

З великої літери пишемо всі слова в назвах: держав – *Республіка Польща*; населених пунктів, вулиць – *місто Кривий Ріг*, *вулиця Верхній Вал*; найвищих державних установ України й міжнародних організацій – *Верховна Рада України*, *Європейський Союз*; державних символів України – *Державний Прапор України*, *Державний Герб України*, *Державний Гімн України*; астрономічних і географічних об'єктів – *Чумацький Шлях (галактика)*, *Південне Полісся*, *Нова Гвінея (острів)*; дійових осіб у казках – *Лисичка-Сестричка*.

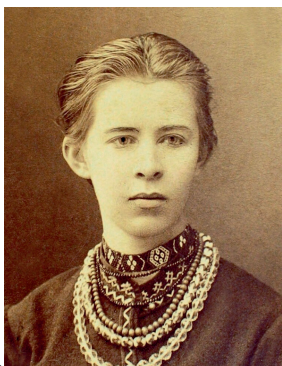
Назви творів, книг, журналів, картин, кінофільмів, вистав, заводів, фабрик, кораблів пишемо з великої букви й беремо в лапки, наприклад: *повість «Земля»*, *роман «Собор»*, *драма «Украдене щастя»*, *кінофільм «Аватар»*, *вистава «Наталка Полтавка»*, *журнал «Ластівка»*, *завод «Граніт»*, *пароплав «Грузія»*, *магазин «Дитячий світ»*.



З великої букви, але без лапок пишемо назви культових книг: *Біблія*, *Євангеліє*, *Коран*, а також назви таких релігійних понять, як *Бог*, *Божя Матір*, *Син Божий*, *Святий Дух* (але бог *Перун* і т. ін.).



Вправа 127. Розгляньте фотографії українських письменників і письменниці. Запишіть їхні прізвища, імена та імена по батькові (якщо є, то псевдоніми). Пригадайте назви їхніх творів, які ви вивчали, запишіть їх. Прокоментуйте правила написання власних назв.



1.



2.



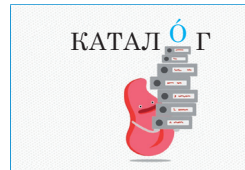
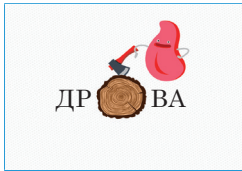
3.



Вправа 128. Користуючись перекладним словником (зокрема з інтернету), запишіть власні назви українською мовою. Поясніть їх правопис.

Algeria, București, Calea-Lactee, Calea-robilor, Canalul Panama, Capul Bunei Speranțe, Carul-Mare, Chișinău, Danemarca, Elveția, Golful Persic, Insulele Bermude, Londra, Maroc, Oceanul Înghețat de Nord, Orientul Apropiat, Peninsula Balcanică, Porțile de Fier.

Культура мовлення

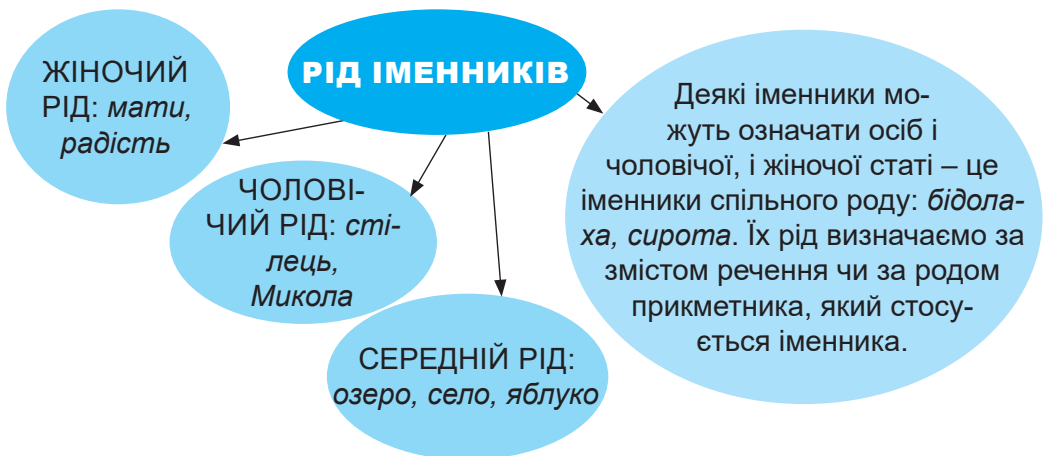


§ 19. РІД ІМЕННИКІВ. ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО РОДУ



Вправа 129. I. Прочитайте вірш Дмитра Павличка, випишіть із нього іменники, запишіть їх у початковій формі. Доберіть до кожного з них слова на зразок **мій, моя, моє** або **цей, ця, це**. Пригадайте, що ці слова допомагають нам визначити в іменнику. **II.** Доповніть схему, розміщену після вправи, виписаними словами з вірша. Чи до всіх рубрик були у вас приклади? Чи може змінюватися рід іменників?

Небеса прозорі, як глибинь ріки.
Падають, як зорі, з явора листки.
А над полем нитка дзвонить, як струна.
Зажурилась квітка – чує сніг вона.





Чоловічий рід

Аерозоль, рояль, нежить, тунель, тюль, фенхель, біль, дріб, живопис, запис, літопис, кір, опис, нарис, перепис, степ, пил, полин, поступ, сип, розсип, рукопис, собака, степінь, ступінь, шампунь, машинопис, підпис, пропис.

Жіночий рід

Антресоль, бандероль, бешамель, ваніль, вуаль, емаль, каніфоль, консоль, мігрень, папороть, розкіш, філігрань, фланель.



Вправа 130. Позмагайтеся між собою: доберіть і запишіть якнайбільше іменників, які починаються на ту саму букву. Визначте рід записаних іменників. Іменників якого роду у вас вийшло найбільше?

Рід незмінюваних іншомовних іменників визначаємо так:

1) у назвах осіб – за статтю: *леді* (ж. р.), *гер* (ч. р.), *рефері* (ч. р.), *портъє* (ч. р.), *інкогніто* (ч. або с. р.);

2) назви тварин, птахів тощо – чоловічого роду: *шимпанзе*, *поні*, *какаду*; **але** *колібри* (ч. або ж. р.), *цеце* (муха) – ж. р.;

3) назви предметів, зокрема страв – середнього роду: *сарі*, *кашне*, *кашпо*, *суфле*, *олів'є*, *ескімо*, *рагу*; **але** *кольрабі*, *броколі* (капуста), *салямі* (ковбаса) – ж. р.;

4) у географічних назвах – за родом загального іменника, який є родовою назвою: *Тбілісі* (с. р., бо *місто*), *Міссурі* (ж. р., бо *ріка*), *Конго* (ж. р., бо *країна*).



Вправа 131. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви, щоб можна було визначити рід відповідних іменників.

1. Відчуваю сильн.. біль у суглобах. 2. У мене є й інш.. запис пісні. 3. Пелюшка виготовлена з якісн.. фланел... 4. А далі буде наїжджен.. путь. 5. За рояль.. була вчителька. 6. Нині письменник працює над рукопис.. 7. Над степ.. пронеслась чорна буря. 8. Мені подобається біл.. шаль. 9. Ти як.. шампун.. користуєшся? 10. Мені вистачить і п'яти метрів тюл...



Вправа 132. Уявіть ситуацію, що вам треба викликати лікаря для знайомого, який застудився. Ви телефонуєте до сімейного лікаря та пояснюєте ситуацію. Складіть три-чотири речення, щоб звернутися до медичного працівника в цій ситуації. У розмові використайте такі словосполучення: *гострий біль*, *сильний нежить*, *сухий кашель*, *висока температура*.



Вправа 133. Перекладіть словосполучення українською мовою та визначте рід іменників. Порівняйте рід іменників в обох мовах.

Ac de cusut, bancă comercială, cheie franceză, clopot de biserică, iluzie optică, lucru de mână, om de vază, ordine de zi, șoarece-decâmp, viață pașnică.

В українській мові деякі іменники, що означають назви людей, можуть бути як чоловічого, так і жіночого роду або середнього, наприклад: *Хлопчик цей – круглий сирота. Я сирота зосталась.*

Їх називають іменниками **спільного роду** (gen comun).



Вправа 134. Спишіть речення, додаючи до слів можливі закінчення. Усно поясніть, від чого залежить рід виділених іменників і як ви його визначили. Віднайдіть у словнику румунські відповідники виокремлених слів.

1. Два чоботи пара: ц.. **вискочка**, а т.. **забіяка**. 2. Васько справж.. **задавака**. 3. Як.. ти **пустомеля**. 4. Як..сь розбишака наляка.. дитину. 5. Не можна, сину, бути так.. роззявою.



Вправа 135. Із поданих слів випишіть лише іменники спільного роду.

Інформатор, сирота, просторіка, денді, почвара, базіка, тене́та, листоноша, аташе, ледащо, скуп'яга, нероба, Громило (прізвище), дармоїд, комар, лежибока, професор, нехлюя, біолог, плакса, замазура, учитель, несміяка, вершник, позивака.

Ключ. Із четвертих букв іменників спільного роду складіть слова, пропущені в афоризмі Василя Стуса: «... – це вид гігієни. Письмо з ... – то як невимиті руки чи зуби».

§ 20. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Більшість іменників – це назви предметів, які можна порахувати. Наприклад: *один будинок, дві дороги, три дерева*. Форми іменників, яких вони набувають у сполученні зі словами *один* або *одна* чи *одне* (*одно*), називаємо **одниною** (singular), а форми, яких вони набувають у сполученні зі словами *два* (*дві*), *три* тощо, називаємо **множиною** (plural), порівн.: *один будинок* і *два, три будинки*; *одна дорога* і *дві, три дороги*; *одне дерево* і *два, три дерева*.

Вправа 136. I. Прочитайте текст, спишіть його. Віднайдіть у тексті іменники й визначте їх число. Іменники у формі однини підкресліть прямою лінією, а у формі множини – хвилястою. **II.** Дослідіть, чи до кожного іменника ви можете дібрати приклад із протилежним значенням числа.

Озеро Синевир – справжня перлина та візитна картка українських Карпат. Це найбільше і наймальовничіше гірське озеро в Україні. Розташоване воно високо в горах, на південних схилах гірської системи Горгани. Найближчий населений пункт – село Синевирська Поляна, яке розташоване приблизно за 5 км від озера Синевир. Багато туристів вважають за краще зупинитися саме тут (З підручника географії).



Вправа 137. Розгляньте малюнки, поясніть, як ви зрозуміли зображене на них. В однині чи множині вживаємо збірні назви? Проведіть експеримент зі словами **людина, студент, дитина** за поданими на малюнках зразками.



однина
листок
(один предмет)



множина *листки*
(чітко визначена кількість предметів – два і більше)



збірна назва *листя*
(сукупність предметів – сприймається як ціле)

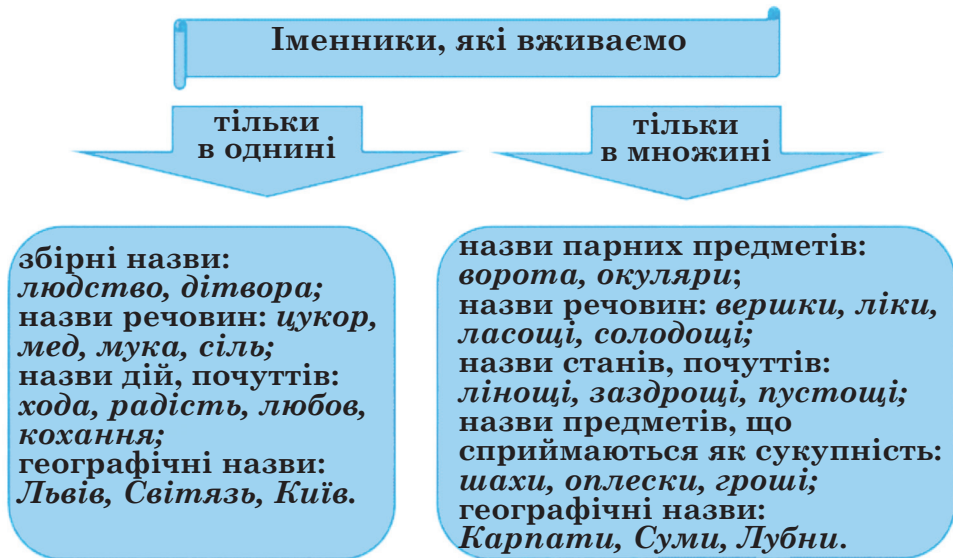


Вправа 138. Випишіть лише збірні іменники.

Хор, група, осичина, бобовиння, професура, загін, рота, полк, армія, сосняк, учительство, комісія, ткацтво, команда, ансамбль, кукурудзиння, збіжжя, екіпаж, табун, наволоч, агентура, малеча, зграя, старшина, ясенина, старостат, череда, квасолиння, голота.

Ключ. Із других букв збірних іменників складіть слова, пропущені у прислів'ї: «Якщо дощ намочить перший раз одягнену ... – на ...».

Вправа 139. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування одиниць і множинних іменників. Усно чи письмово доповніть кожен групу кількома своїми прикладами.



Вправа 140. Об'єднайтеся в групи та позмагайтеся між собою. Вилучіть із таблиці зайві літери так, щоб можна було прочитати іменники, які вживаємо тільки в множині. Слова читайте по горизонталі та по вертикалі. Приховано 19 слів.

м	в	и	л	а	а	в	к	х	а
р	о	к	а	й	д	а	н	и	ш
г	р	о	ш	і	у	к	о	т	а
ш	о	р	т	и	р	а	ж	р	р
в	т	о	у	з	о	ц	и	о	о
е	а	н	н	л	щ	і	ц	щ	в
р	л	і	к	и	і	ї	і	і	а
ш	а	х	и	д	в	е	р	і	р
к	х	к	а	н	і	к	у	л	и
и	и	и	ф	і	н	а	н	с	и



Вправа 141. Відгадайте ребуси. Визначте число іменників-відгадок.





Вправа 142. I. Прочитайте текст, усно вставте пропущені букви. Випишіть із тексту іменники у три колонки: 1) ті, що вживаємо тільки в однині; 2) ті, що вживаємо тільки в множині; 3) ті, що мають форми й однини, і множини. II. Значення незрозумілих слів віднайдіть за допомогою тлумачного онлайн-словника <https://slovyk.ua/>.

Рушник супровод..ував с..лянина протягом усього життя: і в радості, і в горі. Він завжди був символом гостин..ості – на ньому підносили дорогим гостям хліб-сіль. Під час будівни..тва хати рушниками підіймали сволоки, потім ці рушники дарували майстрам. На них пр..ймали новонароджених, із рушниками провод..али людину в остан..ю путь. Особливу роль відігравав рушник у в..сільному обряді як один із найважливіших атр..бутів. Рушники дарували старостам, п..р..в..язували через пл..че, якщо на заручинах доходили до згоди. Такі рушники називали пл..човими. Рушниками зв..язували руки молодим, бажаючи їм щасливого подружнього жит..я (*З енциклопедії народознавства*).



Вправа 143. I. Послухайте текст. Про яке місто йдеться в ньому? II. Випишіть іменники – власні назви. Поясніть їх написання, визначте в них рід і число.

Це місто зберегло дух середньовіччя. До творення його неповторного архітектурного вигляду в різні періоди доклали майстерності архітектори й скульптори з Італії, Нідерландів, Вірменії, Польщі, Франції, Туреччини та ін. Нині чимало туристів захоплюються вдалим поєднанням міцних оборонних мурів міста, Старого замку (XII–XVIII ст.) та високих стрімких скель каньйону річки Смотрич.

Неабиякий інтерес туристів спричинює унікальний Замковий міст, що сполучає Старе місто із Замковим комплексом. До складу фортеці входять одинадцять башт, кожна з яких має свою назву й історію. Так, найвища башта названа Папською тому, що була збудована на кошти, надіслані папою римським Юлієм II. Ще її називають Кармелюковою, бо в ній тричі був ув'язнений український народний герой Устим Кармелюк. У Чорній (кутовій) башті видовбано в скелі криницю завглибшки 40 м і діаметром 5 м (*За матеріалами «Вікіпедії»*).

§ 21. ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ. КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вправа 144. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса, запропонуйте до нього заголовок. Що виражає дібраний заголовок – тему чи головну думку вірша? Розкажіть, які значення можуть мати відмінки іменників. Спробуйте пояснити їх назви.

Називний питає: *хто ти? що ти?*

Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називали.

Родовий доскіпує свого –
хоче знати він: *кого? чого?*

І про тебе знать, якого роду,
що немає роду переводу.

Все **давальний** дасть – не жаль йому,
але хоче знать: *кому? чому?*

Знать про тебе, гождого на вроду,
що даєш і ти своєму народову?

У знахідного свої потреби:
він – *кого? і що?* – питає в тебе.

І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?

А орудний хоче знать: *ким? чим?*

У труді орудуй разом з ним.

Хоче знать: що здатний ти утнути?

Чим ти сильний? Ким ти хочеш бути?

А місцевий – де? В якому місці?

Хоче знати – у селі чи в місті?

Кличний закликає всіх навколо:

«Гей, Іване, Петре чи Миколо,
ви не будьте сонні та байдужі...».

Форму іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні та реченні, називаємо відмінком (cas). В українській мові сім відмінків: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний.*

До **кличного відмінка** не ставимо запитання, оскільки він не дає відповіді, а є формою звертання до співрозмовника: *дідусю, Іване, мамо, матусю, сестричко.*

Зміна іменників за відмінками – це відмінювання (declinare). Називний відмінок іменників називаємо прямим (direct), усі інші – непрямыми (indirecte).

Називний відмінок є **початковою формою іменника**. Для іменників, що мають однину й множину, початковою є форма називного відмінка однини. Для іменників, що мають лише множину, початковою є форма називного відмінка множини.

Вправа 145. Прочитайте текст і запропонуйте до нього заголовок. Випишіть іменники, визначте їх рід, число та відмінок.

Тварини почуваються краще, коли вони не страждають від нестачі їжі, води та притулку, коли їхньому життю ніщо не загрожує, коли вони не хворіють і в них нічого не болить, коли вони не налякані, не нервозні та коли можуть поводитися природно.

Заводити домашніх тварин варто лише тоді, коли ви можете взяти відповідальність за них упродовж усього їхнього життя. Обміркуйте їхні проблеми та пам'ятайте, що іноді всі домашні тварини хочуть побігати на волі. Давайте їм гуляти стільки, скільки можливо. Кожна тварина – це особистість. Сприймайте її звички й характер, не завдавайте їй болю та не ображайте. Не зневажайте старих або хворих домашніх тварин (*Р. Коччі, А. Надь «Зелений довідник на кожен день»*).



Для визначення **називного** та **знахідного** відмінків іменника, щоб не помилятися, потрібно ставити обидва запитання: для істот і неістот. Наприклад: місячне сяйво (*хто? що? – Н. в.*) охопило весь двір (*кого? що? – Зн. в.*).



Вправа 146. Від іменників утворіть форми родового та знахідного відмінків, виділіть у них закінчення. Із трьома словами (на ваш вибір) складіть речення, визначте синтаксичну роль іменників у них.

Лінія, парта, тітка, голова, межа, сестра, ікра, Олена, Микола.



Вправа 147. Відредагуйте текст, поставте іменники в потрібному відмінку. Визначте, із якого твору уривок. Скористайтеся як підказкою ілюстрацією художника В. Єрка.



Лише вчора Швайка довідався, що Тишкевич слугує двом (господарі) одночасно. І тепер йому стало зрозуміло і те, чому ординці з такою легкістю обминають озброєні ватаги

присульських (козаки), і те, чому десятками щезають невідомо куди вільні люди, що поселилися в (плавні). Як, зрештою, і не з'ясована до сьогодні загибель десятків (відчайдухи), що зголосилися розводити дими тривоги на татарському прикордонні.



Вправа 148. Перекладіть текст українською мовою та запишіть. Іменники – назви істот підкресліть прямою лінією, а назви неістот – хвилястою. Визначте відмінки іменників. Перекажіть зміст тексту українською мовою.

VINE TOAMNA

Vacanța cea mare s-a sfârșit. Odată cu ea, s-au dus și zilele călduroase ale verii.

Cu septembrie se începe frumosul și bogatul anotimp al toamnei. Acum zilele încep să se micșoreze. Iar nopțile se măresc și se răcoresc.

Păsările călătoare își iau drumul spre țările calde.

Toamna e anotimpul bucuriei omului harnic.

Acum se vede cine a muncit cuminte și cine a pierdut vremea.

Toți muncesc, toți se pregătesc pentru iarna cea grea (*Із журналу*).

У кличному відмінку іменники мають такі закінчення:

-о: іменники – власні назви чоловічого та власні й загальні жіночого роду на -а: *Микита – Микито; Оксана – Оксано; мама – мамо;*

-е: іменники – власні й загальні назви чоловічого та загальні назви жіночого роду на -я: *Ілля – Ілле, письменниця – письменнице;* іменники – власні та загальні назви чоловічого роду з твердим кінцевим приголосним основи: *Євген – Євгене, пан – пане;* іменники жіночого роду на -а, перед яким є шиплячий: *круча – круче;*

-є: іменники – імена жіночого роду на **-я**: *Софія – Софіє*; загальні назви жіночого роду на **-я**, після голосного та апострофа: *мрія – мріє, сім'я – сім'є*;

-у: іменники – імена чоловічого роду на **-г, -х**: *Аристарх – Аристарху, Генріх – Генріху*; деякі іменники чоловічого роду (переважно односкладові) з твердим кінцевим приголосним основи: *син – сину, дід – діду*; іменники чоловічого роду, що виражають здебільшого пестливе значення: *Богданчик – Богданчику, півник – півнику*;

-ю: іменники – власні й загальні назви чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи (зокрема з **-й**): *Гриць – Грицю, Юрій – Юрію, край – краю*; іменники – загальні назви зі значенням пестливості: *бабусю, татусю, Ганнусю*; іменники – загальні та власні назви чоловічого роду м'якої групи на **-р**: *царю, Ігорю, лікарю*.



Вправа 149. Від поданих слів утворіть форми кличного відмінка іменників, які вживають у листах з проханням до партнерів/партнерок, клієнтів/клієнток, спонсорів, колег.

Пан, пані, добродій, добродійка, колега, директор, міністр, професор, професорка, президент, товариство, учитель, учителька, пан міністр, пан президент. Ігор Степанович, Юрій Дмитрович, Валентин Борисович, Валентина Олександрівна, Лідія Дмитрівна, Олександра Юхимівна, глибокоповажний Віталій Ігорович, Валерія Іванівна, Інна Яківна, Євген Вікторович, вельмишановний Євген Степанович, Євгенія Львівна.

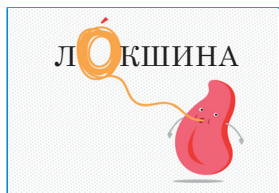


Вправа 150. Запишіть у три колонки слова: до першої – іменники, що в кличному відмінку мають закінчення **-є(-є)**, до другої – закінчення **-о**, до третьої – закінчення **-у(-ю)**.

Аматор, хлопчик, Одарка, душа, адвокат, Людвіг, груша, вдівець, журналістка, псалтир, омана, воля, Ксенія, Льончик, студент, школа, скрипаль, Лідія, мальва, чарівник.

Ключ. Із других букв іменників складіть слова, пропущені в афоризмі Олени Пчілки: «Слово – то ... промінь, слово –... ..».

Культура мовлення



ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі слова є іменниками в рядку

- А біг, мільйон, вгорі
- Б лісостеп, п'ятеро, зранку
- В вечерея, десяток, свято
- Г сміливий, перший, улітку

2. Усі іменники належать до назв неістот у рядку

- А вишня, нагорода, сім'я, син
- Б шахта, береза, бджола, лелека
- В мрія, казка, думка, сторона
- Г легінь, царівна, сирота, весна

3. Збірними є всі іменники в рядку

- А коріння, штани, полум'я
- Б птаство, кіннота, хмари
- В мурашня, птах, віття
- Г малеча, гарбузиння, вороння

4. Усі іменники вживаємо лише в однині в рядку

- А долото, фізика, дерево, знання, бій
- Б сало, математика, перемога, місце, місяць
- В золото, ботаніка, вічність, гора, час
- Г молоко, аспірин, хімія, щастя, честь

5. Усі іменники вживаємо лише в множині в рядку

- А нігті, уроки, вартості, пустощі, кучері
- Б ножиці, лінощі, щипці, заздроці, солодощі
- В нарциси, огляди, диски, двері, дипломати
- Г надії, мови, цінності, парти, дріжджі

6. Усі іменники належать до жіночого роду в рядку

- А сутінь, степ, галузь
- Б цеце, акварель, Міссісіпі (*ріка*)
- В зала, синиця, професор
- Г комісія, путь, шампунь

7. До спільного роду належать усі іменники в рядку

- А юрист, нероба, лівша
- Б замазура, роззява, товариш
- В незграба, сирота, зануда
- Г староста, ябеда, курча

8. Усі іменники належать до одного роду в рядку

- А ім'я, теля, сім'я
- Б шампунь, тюль, таксі
- В радість, фрау, салямі
- Г місто, шимпанзе, бюро

9. Не допущено помилки в поєднанні прикметника з іменником у рядку

- А чорне таксі, весела поні
- Б велике Баку, смачний кольрабі
- В гарна тюль, вдале резюме
- Г відомий заклад, довгий удав

10. У кличному відмінку мають закінчення -ю всі іменники рядка

- А матуся, бабуся.
- Б буря, сосна.
- В мова, Софія
- Г дитина, неня

§ 22. ТИПИ ВІДМІН ІМЕННИКІВ



Вправа 151. Прочитайте вірш Надії Красоткіної, визначте його основну думку. Випишіть із вірша іменники, поставте їх у початкову форму (Н. в. одн.). Визначте в початковій формі виписаних іменників рід, виокремте закінчення та основу слова.

Зразок: краю – поч. ф. край, чол. р., нульове закінчення; основа слова край.

РІДНИЙ КРАЙ

Я люблю тебе, рідний мій краю,
моя доле, відродо і спів.
Сине небо, глибоке й безкрає,
і роздолля врожайних полів.
В голубих і рожевих серпанках
заховалася зелень дібров,
наче мами свята колисанка,
ти, мій краю, у серце моє увійшов.

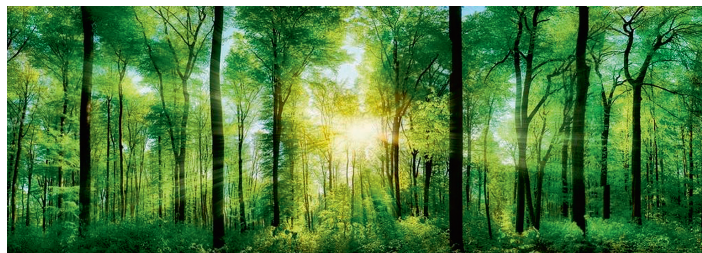
Іменники української мови поділяємо на **чотири відміни**. Для визначення відміни іменник треба поставити в називний відмінок однини і визначити рід та закінчення.

Відміна	Рід іменників	Закінчення у Н. в. одн.	Приклади
I	Жіночий Чоловічий Спільний	-а, -я	дорога, задача, лілія воєвода, Лука, тесля задавака, невдаха, плакса
II	Чоловічий Середній	— -о -о -е -я	вечір, журнал, звичай батько, Дніпро, Павло вікно, джерело, морозиво плече, сонце, середовище вугілля, знаряддя, листя
III	Жіночий	— -и	відстань, любов, зустріч мати
IV	Середній	-а -я (якщо при відмінюванні з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-)	ведмежа, дівча, коліща маля, немовля, пташеня плем'я, сім'я, тім'я



Вправа 152. Спишіть текст, розставляючи пропущені літери, поясніть орфограми. Визначте синтаксичну роль іменників у тексті та з'ясуйте їх відміну. Поясніть, як ви це зробили.

Ліс – багатство д..ржави, якому немає ціни. Ліс – це здоров'я річки, з..млі й людини, с..огоднішній і завтрашній день комахи й птаха, зайчати, білч..няти, косулі. Без лісу немає води, повітря, чистого неба. Ми повин..і більше тр..вожитись, будити чут..я, щоб не згасла в людині пил..ність і до природи любов. Людина має глибше розуміти, що таке ліс, б..р..гти, цінувати з..л..ного друга (*Л. Дмитерко*).





Вправа 153. Об'єднайтеся у дві групи. Спишіть іменники, визначте їх відміну. Доберіть до них із довідки слова-синоніми та визначте їх відміну. На які особливості ви звертали увагу, визначаючи відміну?

I. Земля, нива, криниця, тиша, курява, вдача.

Довідка: пил, ґрунт, характер, колодязь, спокій, лан.

II. Відвага, дружба, сила, завірюха, багнюка, вигода.

Довідка: заметіль, користь, сміливість, міць, приязнь, болото.



Вправа 154. I. Послухайте текст. Випишіть іменники, які ви запам'ятали на слух. II. У виписаних іменниках відтворіть усно початкову форму, визначте, до якої відміни вони належать.

ВДЯЧНІСТЬ

Із першої хвилини життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові, у замилюванні та надії вдивляються матері у своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують у нас риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного життя, від усякого лиха.

Матері... Усе життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди. Бажають нам успіхів і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі (За О. Сизоненком).



Вправа 155. Перекладіть текст українською мовою. Визначте відміну кожного іменника з тексту перекладу.

Eu sunt cuminte.

N-am s-o întâlnesc pe Cotoroața...

– Ce cauți în pădure, mă?

– M-a trimis mama să culeg o poală* de bureți, nene Oarță.

– Dar cu surcelele astea ce este?

– Să facem foc, să fierbem o oală cu bureți (З. Станку).

§ 23. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ



Вправа 156. Усно доберіть до лексичного значення слово, яке йому відповідає. Запишіть лише іменники І відміни. Поясніть, як ви визначили відміну.

1. Скляний ящик із водою для риб.
2. Смолиста маса, якою заливають дороги й тротуари.
3. Жуйна тварина з одним чи двома горбами.
4. Одиниця часу, яка у 60 разів менша за хвилину.
5. Рослина з великими жовтими зернами, зібраними в качани.
6. Приміщення, у якому відбуваються вистави.
7. Купа дров (або хмизу), які горять.
8. Загальна назва для заліза, золота, міді, сталі.
9. Апарат для розмови на віддалі.
10. Установа, у якій виготовляють і продають ліки.
11. Лісова перелітна пташка, яка не в'є гнізда і підкидає свої яйця в чужі гнізда.
12. Людина, яка працює в космосі.
13. Міра часу, яка у 60 разів менша за годину.
14. Лісовий чагарник, на кущах якого ростуть горішки.
15. Підземна міська залізниця.

За кінцевими приголосними основи та за набором відмінкових закінчень **іменники І відміни** поділяємо на три групи: **тверду**, **м'яку** і **мішану**.

Відміна, група	Основні ознаки	Приклади
Тверда	Іменники на -а після твердих приголосних (крім шиплячих)	<i>доба, злива, спрага</i>
М'яка	Іменники на -я після м'яких приголосних	<i>земля, пісня, поезія</i>
Мішана	Іменники на -а після шиплячих приголосних	<i>вежа, втеча, душа, гуща</i>

Мішаною третю групу називають тому, що в одних відмінках іменники цієї групи мають закінчення іменників твердої групи, а в інших – м'якої.

Вправа 157. Запишіть іменники І відміни у три стовпчики за групами.

Осика, паляниця, глибина, площа, воля, завдання, пшениця, надія, сім'я, школа, груша, круча.



Вправа 158. Запишіть іменники I відміни за групами: спочатку іменники твердої групи, потім – м'якої та мішаної.

Перемога, черешня, пороша, красуня, ягода, зозуля, площа, кровопивця, висота, армія, Надія, задача, клуня, Катерина, кишенья, жменя, стежка, ключиця, круча, фантазія, стаття.

Ключ. Из третіх букв іменників складіть слова, пропущені в афоризмі Івана Франка: «Мова з».

Вправа 159. Запишіть слова *батько, зошит, курча, кішка, Іван, море, любов, орля, піч, Ілля, плече, мати, ім'я* та визначте їх відміни. Іменники I відміни провідмініяйте за відмінками в однині та множині. Перевірте за допомогою таблиці, чи правильно ви провідмініяли слова. Чи були несподівані помилки? До якої групи належали слова, у яких ви припустилися помилок?

Від-мінок	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Однина					
Н.	верб-а	Галин-а	земл-я	ліні-я	душ-а
Р.	верб-й	Галин-и	земл-і	ліні-ї	душ-і
Д.	верб-і	Галин-і	земл-і	ліні-ї	душ-і
Зн.	верб-у	Галин-у	земл-ю	ліні-ю	душ-у
Ор.	верб-ою	Галин-ою	земл-ею	ліні-ею	душ-ею
М.	(на) верб-і	(при) Галин-і	(на) земл-і	(на) ліні-ї	(на) душ-і
Кл.	вѣрб-ѳ	Галин-о	земл-е	ліні-е	душ-ѳ
Множина					
Н.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і
Р.	верб	Галин	земель	ліній	душ
Д.	верб-ам	Галин-ам	земл-ям	ліні-ям	душ-ам
Зн.	верб-и	Галин	земл-і	ліні-ї	душ-і
Ор.	верб-ами	Галин-ами	земл-ями	ліні-ями	душ-ами
М.	(на) верб-ах	(при) Галин-ах	(на) земл-ях	ліні-ях	(на)душ-ах
Кл.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і



Вправа 160. Спишіть, розставляючи пропущені букви, поясніть орфограми. Знайдіть іменники I відміни, визначте їх число, відмінок і групу.

Майже два дні у поті чола ми з хлопцями пр..водили до ладу свою кімнату. І так її пр..брали, як дівчина хату перед приходом старостів чи міська влада вул..цю міста, по котрій має проходити парад чи проїж..ати якесь закордо..е представництво. До блиску натерли підлогу, поч..пили на вікно фіранку. Щоб не обт..ралася стіна біля ліжка, попр..бивали к..лимки, прост..лили в проходах дорі..ки, почепили на видному місці календар з екзотичним пейзажем (*За Я. Вишиваним*).



Вправа 161. Запишіть іменники у формах давального, орудного та місцевого відмінків однини й родового відмінка множини. Які закінчення іменників потребують пояснення?

Алея, бібліотека, бідолаха, вежа, вага, дорога, криниця, мелодія, суддя, тривога.

Вправа 162. Поставте іменники у форму давального відмінка однини. Підкресліть приголосні, що чергуються. Запишіть фонетичною транскрипцією слова *лисичка* та *Марічка* у формі Д. в.

Качка, нога, рука, небезпека, Ольга, Ївга, ріка, лисичка, Марічка, дочка.



Вправа 163. Спишіть речення. Поставте подані в дужках іменники у кличному відмінку. Розставте пропущені розділові знаки. Визначте звертання непоширені й поширені. У першому реченні підкресліть члени речення.

1. (Мова) рідна світи в ріднім домі (А. Демиденко). 2. Світла (земля) моя усміхнися мені рушниками (Л. Забашта). 3. А за пісні тобі спасибі рідна (неня) (Т. Нещерет). 4. Люби (дитина) землю цю прекрасну! (С. Круліковська). 5. Горнуйсь до тебе (Україна) (Л. Гавриленко). 6. (Мрія) не зрадь! (Леся Українка). 7. Так звідки ж ти (дорога) почалась? (Б. Олійник).



Вправа 164. Перекладіть іменники й запишіть їх українською мовою у початковій формі, у формах орудного та місцевого відмінків однини та родового множини. З трьома іменниками складіть і запишіть речення.

Bucurie, cină, măr (arbore), odaie, pază, podea, speranță, suflet, tavan, turn.

§ 24–25. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ



Вправа 165. I. Оживіть запропоновані іменники: утворіть від іменника, що відповідає на запитання *що?*, інший спільнокореневий іменник чоловічого роду, який би відповідав на запитання *хто?* Наприклад: *краса* – *що?* *красень* – *хто?* II. За допомогою роду й закінчення визначте відміну новоутворених іменників. Чи всі вони належать до II відміни?

Сніг – ..., трактор – ..., Україна – ..., суд – ..., контроль – ..., ліс – ..., черга – ..., книга – ..., будинок –

За кінцевими приголосними основи та за набором відмінкових закінчень **іменники II** відміни поділяємо також на три групи: **тверду, м'яку та мішану**.

Відміна, група	Основні ознаки	Приклади
Тверда	Іменники ч. і с. р. на -о : Іменники ч. р. на твердий приголосний (крім шиплячих) Іменники на -ер, -ір, -ор, -ур та на -ар, -ир, -яр з постійним наголосом на основі	<i>дядько, Петро, світило</i> <i>плуг, степ, хлібороб</i> <i>боксер, папір, вихор,</i> <i>абажур, базар, бригадир,</i> <i>столяр</i>
М'яка	Іменники ч. р. на м'який приголосний Іменники на -ар, -ир з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після приголосних (крім шиплячих) Іменники с. р. на -я	<i>буковинець, день, звичай</i> <i>вівча́р – вівчаря́,</i> <i>кобза́р – кобзаря́,</i> <i>пухи́р – пухиря́</i> <i>місце, поле, серце</i> <i>зусилля, роздоріжжя</i>
Мішана	Іменники ч. р. на шиплячий приголосний Іменники на -яр з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після шиплячих	<i>вантаж, ключ, книш</i> <i>газета́р – газетяра́,</i> <i>каменя́р – каменяра́</i> <i>плече, віче, ложе</i>



Вправа 166. I. Відгадайте загадки. Запишіть відгадки в колонку, додайте до кожного іменника прикметник, утворивши словосполучення, і визначте відміну та групу в іменниках I та II відмін. **II.** Іменники II відміни поставте в родовий відмінок однини. Чи в усіх іменників легко було визначити закінчення?

1. Чорненький собака весь дім стереже. 2. Що без очей плаче? 3. Завжди в роті, а не проковтнеш. 4. Має гребінь, та не може ним чесатися. 5. Іде років двісті, стоїть на місці, лічить людський вік, а не чоловік. 6. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить. 7. Їду, їду – нема сліду.

Вправа 167. I. Прочитайте текст. Випишіть із нього іменники II відміни, визначте їх групу. II. Розкажіть, чи часто ви спілкуєтеся письмово за допомогою тільки знаків. Наведіть приклад такого спілкування.

У світі відомі два найкоротших і найзмістовніших листи. Видатний французький письменник Віктор Гюго, щоб дізнатися, як ідуть справи з його новим романом, надіслав листа, у якому був лише знак питання (?). Видавець відповів також коротко й зрозуміло, поставивши у своєму листі до Віктора Гюго знак оклику (!).

Отже, справи з книгою йдуть добре. Оце і є найкоротші й найзмістовніші листи, які відомі людству. Виходить, можна спілкуватися й розділовими знаками.

Паралельні закінчення іменників II відміни

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**. Це зумовлено їх граматичними ознаками, лексичним значенням і місцем наголосу. Наприклад: *брат* – *брат-а*, *коваль* – *ковал-я*, *сад* – *сад-у*, *гай* – *га-ю*. **АЛЕ:** *листопада* (місяць) – *листопаду* (опадання листя), *каменя* (окремий шматок) – *каменю* (коштовний мінерал); *моста́* – *мо́сту*; *стола́* – *сто́лу*; *двора́* – *дво́ру*.

Іменники середнього роду завжди мають у родовому відмінку однини тільки закінчення **-а, -я**, наприклад: *весло* – *весл-а*, *плече* – *плеч-а*, *деревице* – *дереви-я*, *життя* – *житт-я*, *море* – *мор-я*.

Вправа 168. Прочитайте текст. Випишіть із нього іменники чоловічого роду II відміни, поставте їх у родовий відмінок однини, виділіть закінчення.



Сильний імунітет – це перша лінія захисту від застуди, грипу й безлічі інших вірусних і бактеріальних інфекцій.

Користь для організму вітаміну С в тому, що він збільшує вироблення речовин, які борються з хворобами лейкоцитів, і підвищує рівень інтерферону, запобігаючи проникненню вірусів у кров.

Користь аскорбінової кислоти для організму в тому, що вона запобігає інфекції, зберігає шкіру здоровою, зберігає міц-

ність кісток і сполучної тканини, підтримує білковий обмін, поліпшує засвоєння заліза, відіграє вирішальну роль у зміцненні імунітету (З підручника «Основи здоров'я»).

У деяких випадках вибір закінчення іменника залежить від місця наголосу. Закінчення **-у, -ю** мають назви річок, озер, гір, країн та інших територій, якщо наголос у них постійно зберігається на основі, наприклад: *Буг – Бугу, Дунáй – Дунàю*. Але в **назвах річок** із наголосом, який переходить на закінчення, пишемо закінчення **-а, -я**, наприклад: *Дністèр – Дністрà, Прут – Прутà*.

Так само закінчення **-у, -ю** мають назви будівель, споруд, приміщень та їх частин із постійним наголосом на основі, наприклад: *вокзàлу, дàху, канàлу, сарàю* тощо. Але в назвах із наголосом на закінченні пишемо **-а, -я**, наприклад: *вітряк – вітрякà, млин – млинà, хлів – хлівà, гараж – гаражà*.



Вправа 169. За допомогою вчителя (вчительки) і за словником доберіть румунські відповідники іменників, значення яких вам не відомі. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Користуючись попередньою таблицею, аргументуйте вибір закінчення.

Автомобіль, антонім, аптекар, бетон, Відень, вовк, гектар, дукат, дюйм, дятел, жах, заїзд, кілометр, комітет, лиман, літак, молот, омонім, опеньок, холод, шилінг, Юрій, явір.

У деяких іменниках закінчення **-а, -я** та **-у, -ю** в **родовому відмінку однини** служать для розрізнення їх значення. Наприклад: *алмаз – алмаза* (окремий кристал; інструмент) і *алмаз – алмазу* (мінерал); *апарат – апарата* (пристрій) і *апарат – апарату* (установа, сукупність службовців); *буряк – буряка* (одна рослина, один корінь), *буряк – буряку* (урожай); *Амур – Амура* (міфічна істота) і *Амур – Амуру* (річка); *бал – бала* (одиниця виміру) і *балу* (танцювальне свято).



Вправа 170. Допишіть потрібні закінчення в родовому відмінку однини іменників II відміни. Поясніть свій вибір.

1. Звук.. (процес), звук.. (термін). 2. Термін.. (слово), термін.. (строк). 3. Рахунк.. (документ), рахунк.. (дія, результат). 4. Центр.. (в математиці), центр.. (в інших значеннях). 5. Знак.. (позначка), знак.. (слід, прикмета). 6. Папер.. (документ), папер.. (матеріал). 7. Акт.. (документ), акт.. (дія).

У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**. Більшість іменників середнього роду в давальному відмінку однини має закінчення **-у, -ю**. Наприклад: *веслу, видовищу, морю*.

Паралельні закінчення **-ові / -у** можуть мати лише назви малих істот із суфіксом **-к-**. Наприклад: *дитяткові і дитятку, звіряткові і звірятку*.

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини можуть мати паралельні закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**. Наприклад: *братові і брату, вітрові і вітру, Сергієві і Сергію*.



Вправа 171. Розкрийте дужки та запишіть залежні іменники у формі давального відмінка однини. Усно поясніть вибір закінчення.

Віддати (товариш), вірити (повідомлення), допомагати (лікар), доручити (учень), запобігти (лихо), запропонувати (колектив), зауважити (водій), належати (місто), порадити (відвідувач).

Якщо поряд треба поставити в давальному відмінку два або три іменники чоловічого роду, то для уникнення одноманітності закінчень перший варто вживати із закінченням **-ові (-еві, -єві)**, а подальші – із закінченням **-у (-ю)**. Наприклад: *панові директору, Василеві Олексійовичу, Іванові Григоровичу Максим'юку*.

Вправа 172. Запишіть запропоновані прізвища, імена та імена по батькові в давальному відмінку. Які прізвища не змінюються і чому?

1. Артеменко Петро Васильович.
2. Головка Ірина Костянтинівна.
3. Попович Василь Петрович.
4. Романишин Сергій Юрійович.
5. Орел Ганна Дмитрівна.
6. Гнеп Віра Аурелівна.



Вправа 173. Заповніть клітинки ікс-кросворда. Випишіть із відгадок іменники II відміни, поставте їх у форму місцевого відмінка. Чи можуть ці іменники мати паралельні закінчення?

А				А
	А		А	
		А		
	А		А	

1. Хижа морська риба.
2. Одиниця вимірювання коштовного каміння.
3. Заховані коштовності, гроші.
4. Розкішна будівля, маєток.

У місцевому відмінку іменники II відміни нерідко мають паралельні закінчення, використання яких зумовлюють прийменники, порівн.: у ліс-**і** – по ліс-**у**, у мор-**і** – по мор-**ю**, у пол-**і** – по пол-**ю**, у гаї – по гаю, на ковалеві – на ковалю.

Вправа 174. Прочитайте рядки з українських пісень. Запишіть їх, ставлячи іменники, що в дужках, у формі кличного відмінка. Розставте розділові знаки при звертаннях.

1. (Бог) великий, єдиний, нам Україну храни. 2. Не вийду (козак) не вийду (сокіл), мене мати лає, гулять не пускає. 3. (Гриць) (Гриць) до роботи! В Гриця порвані чоботи... 4. Гей (отаман) (батько) наш! Гей, веди (батько) вперед нас! 5. Виростеш ти (син) вирушиш в дорогу, виростуть з тобою приспані тривоги. 6. Тихий (Дунай) зелений (гай), хвилі кипучі, вітри могуті. 7. (Орлонько) сизий, (сокіл) бистрий, що вік на волі в заavidній долі.



У родовому відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-ів**, **-їв**, нульове закінчення та закінчення **-ей**.

Закінчення **-ів**, **-їв** мають іменники чоловічого роду та частина іменників середнього роду на **-е**, **-я**. Наприклад: *братів*, *водіїв*, *морів*, *почуттів*, *прислів'їв*.

Закінчення **-ей** мають лише деякі іменники чоловічого і середнього роду. Наприклад: *гостей*, *коней*, *очей*, *плечей*.

Іменники чоловічого роду на **-анин**, **-янин**, **-ин** на зразок *галичанин*, *киянин*, *болгарин*, які у формі множини втрачають **-ин**, мають нульове закінчення, наприклад: *галичан*, *киян*, *болгар*.

Нульове закінчення мають іменники середнього роду на **-о** та більшість іменників на **-е**, **-я**, а також іменники чоловічого роду, що втрачають у формі множини **-ин**. Наприклад: *болото* – *боліт*, *вогнище* – *вогнищ*, *обличчя* – *облич* і *громадянин* – *громадян*, *селянин* – *селян*.

В іменників середнього роду з основою на два приголосні перед нульовим закінченням між приголосними з'являються вставні голосні **о**, **е**, наприклад: *вікно* – *вікон*, *зерно* – *зерен*.



Вправа 175. Запишіть, іменники в потрібному відмінку, розкриваючи дужки. Поясніть особливості вживання відмінкових закінчень.

1. Віддати належне (майстер, робітниця, батько, лікар, жінка, товариш, учитель, керівник). 2. Прийти в гості до (ювіляр, Надія, перекладач, сестра, слюсар, дочка, директор, пісняр, теща). 3. Спеціальний одяг на (школяр, робітниця, перукар, друкарка, маляр, гончар, водій, санітарка). 4. Іти (коридор, пуща, бульвар, дорога, тротуар, площа, пустир, вулиця). 5. Завдати збитків (Віктор, фабрика, Ігор, завод, країна, край, друкарня, село, шахта, родина). 6. Боротися з (ворог, зброя, пожежа, вітер, негода, снігопад, хвороба). 7. Покластися на (брат, господар, доля, лікар, сестра, секретар, дружина, товариш, подруга). 8. За (вежа, земля, календар, огорожа, завдання, ніша, інвентар, звичай, буквар, вантаж, машина).

§ 26. ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ III ТА IV ВІДМІНИ



Вправа 176. Запишіть іменники в родовому та орудному відмінках однини. Поясніть їх правопис. Якщо виникнуть труднощі, зверніться до правил, уміщених після вправи.

Домовленість, подорож, цінність, діяльність, свідомість, безліч, мораль, якість, заборгованість, галузь, промисловість, доповідь, власність, вартість, піч, рентабельність, звітність, верф, продуктивність, прибутковість, розкіш, відповідальність, велич.

Іменники III відміни мають основу на твердий чи м'який приголосний: *любов, велич, тінь*. Але це не позначається на їх відмінюванні: вони мають струнку систему відмінювання.

В орудному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення **-ю**, перед яким відбувається подовження м'яких і шиплячих приголосних, наприклад: *відповідь – відповідд-ю, осінь – осінн-ю, туш – туши-ю*.

Не відбувається подовження, коли основа закінчується збігом приголосних, губним приголосним чи **р**, наприклад: *вдячність – вдячністю, повість – повістю, любов – любов'ю*.

Після губних приголосних та **р** перед закінченням **-ю** ставимо апостроф: *кров – кров'ю, любов – любов'ю, мати – матір'ю*.

Форми іменників III відміни в орудному відмінку

гордість  два приголосних

гордістю  (без подвоєння)

любов  б, п, в, м, ф+матір'ю

любов`ю  (апостроф)

ніч  один приголосний

ніччю  (подвоєння)

 завжди закінчення Ю

Вправа 177. Запишіть іменники III відміни у дві колонки: у першу ті, що мають форми однини й множини, а в другу – ті, що мають лише форму однини.

Акварель, байдужість, галузь, діагональ, єдність, жорстокість, зелень, інвалідність, карусель, лань, модель, наочність, область, повість, Прип'ять (*ріка*), роль, сіть, Случ (*ріка*), убогість, формальність, чуйність, шаль.



Вправа 178. I. Прочитайте текст. Випишіть із тексту іменники III відміни та провідмініайте їх за відмінками. Виділіть закінчення у відмінкових формах. **II.** Проаналізуйте інформацію в тексті та в таблиці, уміщеній після тексту. Проведіть власне дослідження на тему «Чи всі члени вашої родини випивають добову норму води?».

ВОДА Й НАШЕ ЗДОРОВ'Я

Людина може існувати без їжі, але без води загине за десять днів. В організмі людини вода становить 80% загальної маси тіла. Вона міститься в м'язах, кістках, крові, печінці, селезінці.

Вода – універсальний розчинник хімічних речовин, і це є основною роллю рідини в житті всіх живих організмів.

Кров, лімфа, міжклітинна, внутрішньоклітинна рідина, слюза, слина, піт, шлунковий сік, сік підшлункової залози, жовч, сеча, кишкові виділення та виділення зі статевих або дихальних шляхів – це все вода з розчиненими в ній речовинами.

Що більша концентрація води в будь-якій біологічній рідині, то більша швидкість взаємодії молекул: швидше доправляються поживні речовини до клітин, швидше поповнюються енергетичні запаси, швидше виводяться побічні продукти біохімічних реакцій, швидше відбуваються процеси оновлення та відновлення.

Зменшення кількості води у складі будь-якої біологічної рідини спричиняє її згущення та порушення метаболізму (За матеріалами «Вікіпедії»).

Добова норма води



новонароджені

вік	вода (л/добу)
0-0,5	0,10-0,19
0,5-1	0,80-1,00



діти

вік	вода (л/добу)
1-3	1,25
4-6	1,60
7-9	1,75



хлопці

вік	вода (л/добу)
10-12	2,10
13-15	2,35
16-18	2,50



дівчата

вік	вода (л/добу)
10-12	1,90
13-15	1,95
16-18	2,00



чоловіки

вік	вода (л/добу)
>19	2,50



жінки

вік	вода (л/добу)
>19	2,00



вагітні

	вода (л/добу)
вагітність	2,30
лактація	2,70



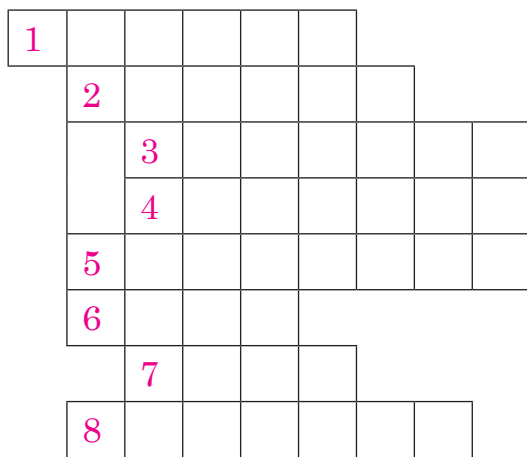
Вправа 179. Поставте іменники в орудному відмінку однини й випишіть у колонки: 1) спочатку ті, у яких букви подвоїлися; 2) потім ті, у яких букви не подвоїлися; 3) за ними ті, у яких вжито апостроф.

Зніяковілість, емаль, шерсть, подорож, кров, смерть, оже-ледь, жовч, верф, вживаність, снасть. Об, радість, гниль, старість, далеч, мати.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову В. Сухомлинського «Треба тонко відчувати три речі: ...».



Вправа 180. Розгадайте кросворд: упишіть назви малят птахів і тварин, зображених на картинках. Заповнивши правильно кросворд, дізнаєтеся, до якої відміни належать ці іменники.



Іменники IV відміни змінюємо так:

Відмінок	Однина		
	Н.	ведмеж-а	зайчен-я
Р.	ведмеж-ат-и	зайчен-ят-и	ім-ен-і, ім'-я
Д.	ведмеж-ат-і	зайчен-ят-і	імен-і
Зн.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Ор.	ведмеж-ам	зайчен-ям	ім'-ям, ім-ен-ем
М.	(на) ведмеж-ат-і	(на) зайчен-ят-і	(на) ім-ен-і
Кл.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Відмінок	Множина		
	Н.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а
Р.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен
Д.	ведмеж-ат-ам	зайчен-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен-а
Ор.	ведмеж-ат-ами	зайчен-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) ведмеж-ат-ах	(на) зайчен-ят-ах	(на) ім-ен-ах
Кл.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а

Вправа 181. Випишіть іменники середнього роду, які належать до II і IV відмін. Поясніть, як ви їх розпізнали. Правильно наголошуйте іменники!

Ангел, ангеля, ангелятко; білка, білчєня, білчєнятко; ведмідь, ведмедичя, ведмежа, ведмежатко; внук, внучка, внуча, внучатко, внучєня, внучєнятко; горобець, горобчиха, горобєня, горобєнятко; маля, малятко.

Вправа 182. До іменників I чи II відмін доберіть і запишіть спільнокореневі іменники IV відміни.

Зразок: тигр – тигреня.

Барс, внук, вовк, галка, жаба, заєць, індик, їжак, коза, кріль, лев, лелека, лис, лось, миша, нога, око, птах, рись, слон.



Вправа 183. Провідмінійте іменники *кошеня, плем'я, лоша* за відмінками. Які зміни відбуваються в будові цих іменників, поясніть їх.



Вправа 184. Відгадайте ребуси. Поясніть орфограми в словах-розгадках. Одне зі слів-розгадок провідмінійте за відмінками, виділіть закінчення.



Е,,



Я,,



І



П



Я



Вправа 185. Об'єднайтеся в групи, позмагайтеся між собою. Пригадайте вивчений матеріал із теми «Іменник», продовжте незакінчені речення.

1. До I відміни належать іменники жіночого роду ... чоловічого роду До II відміни належать іменники чоловічого роду ... середнього роду ... крім Іменники з цими суфіксами в непрямих відмінках належать до 2. Рід і відмінок незмінюваних іменників визначають за 3. Паралельні відмінкові закінчення в Р. в. однини мають іменники ... відміни ..., у Р. в. мн. – іменники 4. Не мають форми множини іменники 5. До однінних належать іменники, що є назвами 6. До множинних належать іменники, що є назвами



Вправа 186. Запишіть іменники за відмінами: спочатку іменники I відміни, потім – II, III, IV.

Ненька, радість, днище, мавпеня, енергія, кількість, індик, оленя, вітальня, тінь, ідилія, вим'я, неук, удавеня (*маля удава*), фантазер, успішність, американець.

Ключ. *Із перших букв іменників складіть слова, пропущені в афоризмі Ліни Костенко: «Нації вмирають Спочатку їм відбирає ...».*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі іменники можуть мати граматичні форми однини й множини в рядку

- А книжка, доля, бій, гріх, левеня
- Б воля, сміх, котик, горб, знання
- В волосок, розкіш, Париж, віра, щирість
- Г повість, мито, забаганка, Капрі, чіткість

2. Усі іменники одного роду в рядку

- А суддя, староста, журі, гавань, порт
- Б сіль, інтерв'ю, запис, щічка, явір
- В насип, біль, степ, тур, портъе
- Г бюро, мер, партер, чіткість, конферансье

3. Усі іменники належать до I відміни в рядку

- А машина, весілля, рівновага
- Б мати, легенда, душа
- В полова, планета, сім'я
- Г земля, передача, честь

4. Усі іменники належать до м'якої групи в рядку

- А столяр, учитель, Андрій, почуття
- Б каша, осінь, зілля, вежа
- В гілля, гривня, серія, соня
- Г комп'ютер, аркуш, селище, гай

5. Усі іменники II відміни мішаної групи записано в рядку

- А озеро, море, звір
- Б знання, вежа, аркуш
- В поле, учитель, вість
- Г явище, каменярь, вуж

6. До II відміни належать усі іменники в рядку

- А сонце, меч, Кирило
- Б Париж, куліш, розкіш
- В орля, дитя, дівчатко
- Г кількість, голуб, дріб

7. Усі іменники належать до III відміни в рядку

- А сіль, доля, поле, роззява
- Б мати, юність, любов, річ
- В тінь, свекруха, косар, дідусь
- Г осінь, старовина, борода, зелень

8. Усі іменники належать до IV відміни в рядку

- А кошеня, поросля, котик
- Б білчєня, слонєня, козенятко
- В вовчєня, лєвєня, тєля
- Г пташеня, дитя, зайченятко

9. Не належать до жодної відміни всі іменники в рядку

- А кіно, вечір, ножиці
- Б шосє, поні, сани
- В пшоно, пісок, горох
- Г Чернівці, ательє, пальто

10. На тверду, м'яку й мішану групи поділяємо іменники

- А першої та другої відміни
- Б першої та четвертої відміни
- В другої та третьої відміни
- Г третьої та четвертої відміни

11. Усі іменники у формі Р. в. одн. мають закінчення -а (-я) в рядку

- А бузок, дуб, щавель, звіробій
- Б кобзар, Тернопіль, Олег, хліб
- В Ірак, футбол, університет, тиск
- Г коректор, інтелект, Буг, павільйон

12. Усі іменники у формі Р. в. одн. мають закінчення -у (-ю) в рядку

- А секція баскетбол., художнього гуртк., задум.. твору
- Б високого звук., стовпчик барометр., запашного бузк..
- В номери концерт., білого мармур., держави Ліван..
- Г наслідки землетрус., сучасного метрополітен., хвилі Дінц..

**§ 27. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ,
ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ В МНОЖИНІ. НЕЗМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ**



Вправа 187. Подані іменники не мають форми однини. Визначте їх тематичні групи. Поміркуйте, чому ці слова вживаємо лише в множині. Наведіть власні приклади до кожної групи слів.

1. Ножиці, сани, ворота. 2. Надра, копалини, гроші. 3. Вершки, консерви. 4. Хрестини, заручини. 5. Шахи, перегони. 6. Чернівці, Карпати.

Іменники, які вживаємо тільки в множині, у називному відмінку мають закінчення **-а** (*вил-а*), **-и** (*сан-и*), **-і** (*ножиц-і*), **-ї** (*Турба-ї*). Ці закінчення є також у формах знахідного та кличного відмінків.

Відмінюємо множинні іменники за такими зразками:

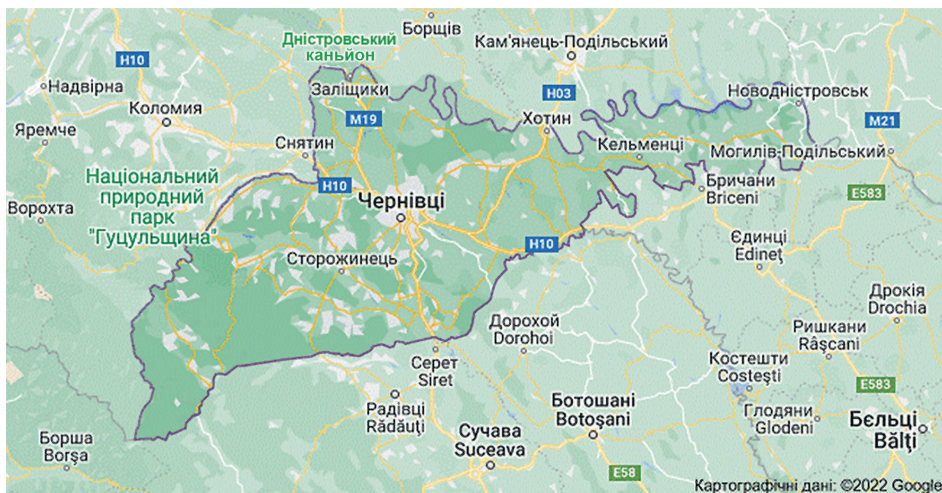
Н.	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-и	сан-и
Р.	вил	збор-ів	грош-ей	двер-ей	діт-ей	сан-ей
Д.	вил-ам	збор-ам	грош-ам	двер-ям	діт-ям	сан-ям
Зн.	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-ей	сан-и
Ор.	вил-ами	збор-ами	гріш-ми грош-има	двер-ми двер-има	діть-ми	сань-ми сан-ями
М.	(на) вил-ах	(на) збор-ах	(при) грош-ах	(на) двер-ях	(у) діт-ях	(на) сан-ях
Кл.	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-и	сан-и



Вправа 188. Відгадайте ребус. Провідмініайте слово-відгадку. Позначте відмінкові закінчення.



Вправа 189. Віднайдіть на карті Чернівецької області та прилеглих регіонів множинні власні назви і запишіть їх українською та румунською мовами. З'ясуйте, чи в обидвох мовах вони мають форму множини.





Вправа 190. Відгадайте загадки. Відгадки-іменники, що мають форму лише множини, поставте в орудний відмінок.

1. Улітку коні спочивають, узимку діточок катають. Коні ці не просять їжі. Хто ж вони? Звичайно... . 2. По стежині, по дорозі, бігти я у них не в змозі. По снігу не йдуть як слід, до впадоби тільки лід. 3. Книжки читають, а грамоти не знають. Своїх очей не мають, а бачити світ допомагають. 4. Усім, хто прийде, і всім, хто піде, вони ручку подають.



Вправа 191. Спишіть речення, розкривши дужки: слова, подані в дужках, запишіть у потрібному відмінку. Підкресліть іменники, які вживаємо тільки в множині.

1. Наші альпіністи тільки-но повернулися з (Гімалаї). 2. Дівчатка добре вміють користуватися (ножиці). 3. Від порога до (сходи) було два метри. 4. Університет у (Чернівці) заснований 1875 року.

Іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми, називаємо **незмінюваними** (*neflexibile*). До незмінюваних іменників в українській мові належать:

1. Власні та загальні іменники іншомовного походження з основою на **-а/-я, -е/-є, -і/-ї, -о, -у/-ю**: *Дюма, Золя, аташе, Беранже, алібі, візаві, Анегрої, бюро, депо, Марокко, Емінеску, інтерв'ю*.

2. Жіночі прізвища на приголосний та на **-о**: *Борисюк (Ганна), Власенко (Ірина), Павлюк (Ольга), Сніжко (Сільва), Дячишин (Леся)*.

3. Складноскорочені слова (аббревіатури), утворені з початкових букв: *АЕС (атомна електростанція), ООН (Організація Об'єднаних Націй), ЄС (Європейський Союз)*.

Відмінок і число незмінюваних іменників можна визначити в контексті: *Обидва **інтерв'ю** мали багато спільного (інтерв'ю – називний відмінок множини). Одне вільне місце є в п'ятому **купе** (купе – місцевий відмінок однини).*



Вправа 192. Віднайдіть і випишіть незмінювані іменники. Перекладіть вписані слова румунською мовою. Чи зберегли вони свою незмінність після перекладу?

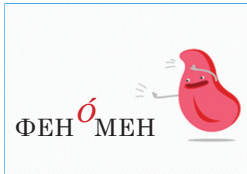
Авто, Бабенко (Ганна), борошно, Винничук (Василь), Гейне (Генріх), драже, журі, Істратій (Ольга), кашне, кенгуру, Нікарагуа, пані, панно, поні, Попеску, США, тире, ЧАЕС, Іонуц, Александрі, порт, скло.



Вправа 193. Випишіть послідовно іменники у дві колонки: 1) змінювані; 2) незмінювані. Підкресліть перші букви іменників першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте відгадку до загадки «Цілий день крильми махає, та в небо не літає».

Вересень, кашне, Індія, шимпанзе, траса, поні, Руслан, кіно, яблуня, леді, краса.

Культура мовлення



§ 28. ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ. НАЙЧАСТІШЕ ВЖИВАНІ СУФІКСИ, ЇХ ПРАВОПИС



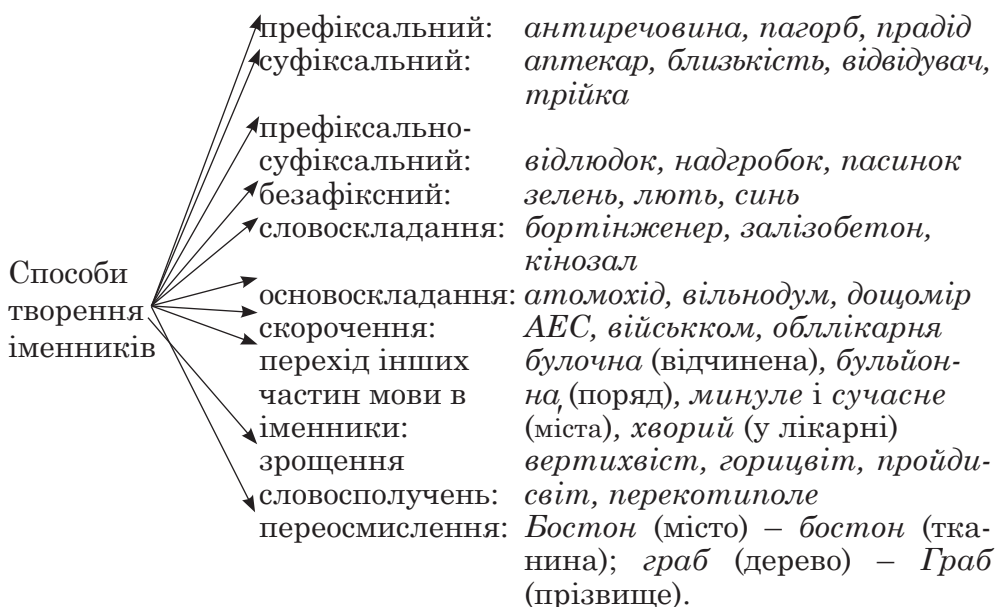
Вправа 194. Прочитайте уривок із віршованої казки Степана Жупанина, визначте його основну думку. Випишіть спільнокореневі іменники, згрупуйте їх і розберіть за будовою. Які значущі частини слова ви виокремили? Чим відрізняються між собою групи слів?

ПОДОРОЖНИК

...Стежка виросла в дорогу,
із дубочка виріс дуб,
став журитися потроху
подорожник-самолюб.
Ясне сонце з неба каже:
– Силу матимеш тоді,
як з людьми ти долю зв'яжеш
в праці, радості й біді.
І послухав подорожник,
і набрався свіжих сил,
у листку пробилось кожнім
сім цілющих диво-жил.

Просить землю, сонце просить:
– Діла дайте і мені,
щоб і я мав сили досить,
щоб трудився день при дні!
Лікувати будеш рани,
сік цілющий дасть земля,
а як станеш ти старанним,
не скупитимусь і я...
Влітку із землиці-мами
піднялись уверх таки
колоски поміж листками,
повні сім'я колоски...

Мова постійно поповнюється новими словами. Основним джерелом її збагачення є **словотвір** (derivarea).



Вправа 195. I. Розгляньте комікс. Випишіть іменники, визначте їх спосіб творення. Чи можемо ми сказати, що найчастіше іменники творяться суфіксальним способом? Доведіть свою думку. **II.** Розкажіть цікаву історію про уподобання в їжі ваших домашніх улюбленців або створіть власний комікс.



Найчастіше іменники творяться **суфіксальним способом**. При цьому суфікс може надавати похідному слову нового лексичного значення або ж долучати до наявного вже значення новий відтінок, порівн.: *гриб* (рослина) і *грибник* (людина – збирач грибів) та *гриб* (рослина) і *грибочок* (невеликий гриб).

Із новим лексичним значенням іменники творяться:

а) від іменникових основ за допомогою суфіксів **-ак (-як), -анець (-янець), -анин (-янин), -ант (-янт), -ар (-яр), -ат, -ач, -ець (-ець), -изм (-ізм), -ир (-ір), -ист (-іст)** та інших. Наприклад: *диво – дивак, Африка – африканець, Галич – галичанин, адреса – адресант, Буковина – буковинець, буряк – бурячиння, бандура – бандурист*;

б) від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ач**, **-анн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-к(а)**, **-б(а)**, **-тель**, **-л(о)**, **-ун** та інших. Наприклад: *глядіти* – *гляд**ач***, *бажати* – *баж**ання***, *викрутити* – *викрут**ка***, *ганити* – *гань**ба***, *варити* – *варив**о***;

в) від прикметникових основ за допомогою суфіксів **-ість**, **-от(а)**, **-ин(а)**, **-изн(а)**, **-інь** та інших. Наприклад: *бідний* – *бідн**ість***, *високий* – *височ**ина***, *білий* – *білиз**на***, *глибокий* – *глибоч**інь***, *давній* – *давн**ина***, *дорогий* – *дорожн**еча***.



Вправа 196. Об'єднайтеся у групи та позмагайтеся, яка група швидше виконає завдання. Поділіть слова на три групи похідних: а) від іменників; б) від дієслів; в) від прикметників. У кожному слові виділіть твірну основу й суфікс за зразком.

Зразок: автомобіліст – автомобіль + -іст; висота – вис- + -от(а).

Автомобіліст, висота, відвідувачка, курсант, легкість, лісник, мислення, новизна, носіння, охоронець, парижанка, республіканець, велосипедистка, ритмічність, теплінь, хитрунка, вчителька.



Вправа 197. Складіть по одному реченню з іменниками, утвореними за допомогою суфіксів **-ист**, **-іст**, **-изм**, **-ізм**, **-ств(о)**, **-цтв(о)**. Визначте, від яких частин мови утворилися ці іменники. Перекладіть слова із суфіксами румунською мовою та поясніть, чи зберігається при цьому відтінок у значенні.

Вправа 198. Прочитайте вірш Миколи Вінграновського. Віднайдіть іменники з суфіксами та скажіть, у чому їх незвичайність. Який настрій створюють ці іменники? Чому зажурилися старі скеля й дуб?

У ластівки – ластовенятко,
у шовковиці – шовковенятко,
в гаю у стежки – стеженятко,
у хмари в небі – хмаренятко,
в зорі над садом – зоренятко
вже народилося.

Лиш зажурилися
старезна скеля над урвищем
та дуба всохле стовбурище.

Відтінків здрібнілості та пестливості значенню іменників надають суфікси **-еньк-**, **-оньк-**, **-ець**, **-ик**, **-ок**, **-к-**, **-унь**, **-усь**, а згрублості і збільшеності – суфікси **-иськ-**, **-ищ-**. Наприклад: *доля – доленька*, *козак – козаченько*, *брат – братик*, *вовк – вовчисько*, *дуб – дубище*.

Іноді до основи того самого іменника можуть приєднуватися кілька суфіксів, які вносять різні додаткові відтінки значення – від позитивних аж до негативних, порівн.: *хлопець – хлопчик*, *хлопчєня* та *хлопчисько*, *дівчина – дівчинка*, *дівчинонька* та *дівчинисько*.



Вправа 199. Утворіть від поданих слів іменники з відтінком зменшення в значенні. Визначте суфікси, за допомогою яких вони утворені. Поясніть їх правопис.

Рука, замо́к, мішок, вухо, вишня, стежка, лисиця, чайка, хліб, дощ, ключ, стіл, дочка, батько.

§ 29. ІМЕННИКОВІ ПРЕФІКСИ. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ



Вправа 200. Прочитайте речення. Скажіть, якого значення надають префікси виокремленим іменникам.

1. Дід і **прадід** були чумаками (*О. Довженко*). 2. Затоплю **недолю** дрібними сльозами, затопчу **неволю** босими ногами (*Т. Шевченко*). 3. Грузьким **бездоріжжям** поволі тягнулися вози (*З. Тулуб*). 4. Видно, мій **співрозмовник** не хотів видавати чужих таємниць (*П. Загребельний*). 5. Рідне **Прикарпаття** давало поетові сили, надихало до праці (*Р. Іваничук*).

Префіксальним способом творяться слова тієї самої частини мови, тобто від іменників творяться іменники, від прикметників – прикметники, від дієслів – дієслова. Наприклад: *відгук – від- + гук*; *неволя – не- + воля*; *замалий – за- + малий*; *невисокий – не- + високий*; *дописати – до- + писати*.

Для творення іменників префіксальним способом в українській мові використовують префікси **без-**, **не-**, **на-**, **перед-**, **після-**, **пра-**, іншомовні **анти-**, **контр-**, **супер-** тощо. Наприклад: *розлад*, *нещасття*, *передплата*, *післямова*, *прадід*, *антитіло*, *контрадмірал*, *суперракета*.



Вправа 201. Запишіть іменники й поряд із кожним у дужках зазначте спосіб творення. З виділеними словами утворіть і запишіть речення.

Антивірус, безвість, виступ, **доброта**, дощомір, задвірок, інновація, несмак, паводок, **переддень**, правнук, **приїзд**, присілок, субпродукт, **суперобгортка**, тонно-кілометр.



Вправа 202. Розподіліть іменники на дві групи: до першої випишіть ті, у яких **не-** є префіксом, а до другої ті, у яких **не** – складник кореня.

Небеса, небіжчик, невід, невістка, неділя, недовіра, недогляд, недоречність, неук, недуга, нежить, нелюд, ненависть, неправда, неприємність.

Написання **не** з іменниками

	Умови написання	Приклади
Разом	<p>1. Якщо слово без не не вживається.</p> <p>2. Якщо не є префіксом, який створює іменник із протилежним значенням, і цей іменник можна замінити синонімом без не.</p> <p>3. Якщо не є складовою частиною префікса недо-.</p>	<p><i>Небіж, неборак, невістка, недуга, ненависть, неук.</i></p> <p><i>Невіра (сумнів), неволя (рабство), недруг (ворог), неслава (ганьба), несмак (безсмак), неявка (прогул).</i></p> <p><i>Недобір, недокрів'я, недолік, недооплата.</i></p>
Окремо	<p>1. Якщо в реченні чи ширшому тексті є протиставлення.</p> <p>2. Якщо не заперечує зміст вираженого іменною частиною присудка.</p> <p>3. Якщо не стоїть перед сполученням прийменника з іменником.</p>	<p><i>Не віра, а вірність потрібна друзям.</i></p> <p><i>Зі всього видно, що він не друг тобі.</i></p> <p><i>Не до вподоби, не до ладу, не до смаку, не до жартів, не до сміху.</i></p>

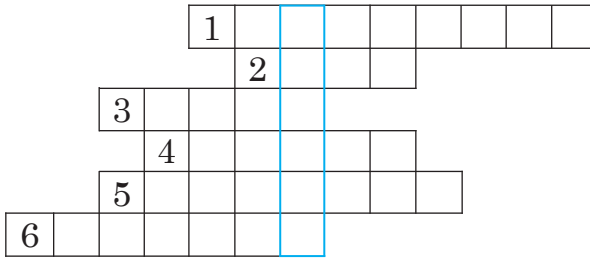


Вправа 203. Запишіть загадки, розкриваючи дужки. Доведіть правильність виконаного завдання за допомогою опрацьованих правил. Відгадайте загадки.

1. Круглий, та (не) місяць; зелений, та (не) діброва; з хвостом, та (не) миша. 2. Кинув (не) палку, піймав (не) галку; скубу (не) пір'я, їм (не) м'ясо. 3. Сам чорен, та (не) ворон; є роги, та (не) бик; шість ніг без копит. 4. Солоне, а (не) сіль; біжить, а (не) річка; блищить, а (не) золото (*Народна творчість*).



Вправа 204. I. Розгадайте кросворд. Якщо ви правильно вписали слова, у виділеній колонці, прочитаєте початок прислів'я: «... *вирішує, а людина сама творить свою долю*». II. Запишіть прислів'я, підкресліть у ньому члени речення. Поясніть правопис **не** з іменниками.



1. Антонім до слова *любов*. 2. Учень, який не вчить уроки. 3. Рибальська сіть. 4. Синонім до слова *ледар*. 5. Синонім до слова *вигадка*. 6. Маленька дитина.



Вправа 205. Спишіть, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені букви й розділові знаки. Поясніть орфограми та пунктограми в реченнях.

1. До людей х..лись (не)бого люди пр..вітають. 2. Мене по волі і (не)волі носило всюди. 3. У нас нема з..рна (не)правди за собою. 4. Воно (не)ледащо а трудяще а ч..пурне та роботяще. 5. Чує серце (не)доленьку сказати (не)вміє. 6. Зоре моя вечірняя зійди над горою поговорим т..хесенько в (не)волі з тобою. . 7. (Не)тополю високою вітер наг..нає. 8. А (не)вістка посадила в..соку тополю (*Т. Шевченко*).



Вправа 206. Розгляньте малюнки, зверніть увагу на те, чим є книга для дітей, зображених на малюнках. Поясніть письмово зміст прислів'я «Книга в щасті прикрашає, а в нещасті утішає». Використайте у своєму тексті слова з орфограмою «**НЕ** з іменниками».

КНИЖКА – ЦЕ...



§ 30. НАПИСАННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ, ПРИЗВИЩ. НАПИСАННЯ РУМУНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ



Вправа 207. Прочитайте текст. Зверніть увагу на написання власних назв у ньому. Пригадайте та запишіть прізвища, імена та імена по батькові відомих українців.

Прізвища в сучасному розумінні цього слова вперше з'явилися в українських пам'ятках XIV–XV століття. У Київській державі вживали імена по батькові. Спочатку відомі з літописів особи мали тільки імена: Олег, Святослав, Мал, Добриня. А пізніше до імен додавали ще й назву по батькові: Давид Ігорьович, Давид Святославович.

Синів Ярослава Мудрого називали Ізяслав Ярославич, Всеволод Ярославич, Святослав Ярославич. Сина князя Ігоря називали Святополк Ігорьович. Сина князя Олега Святославича називали Ігор Олегович. Сина князя Мстислава – Ізяслав Мстиславович. А згадаймо Добриню Микітича, давньоукраїнського героя, персонажа давньоруського народного епосу, богатиря, другого за популярністю після нашого Іллі Муромця! Уже у свій час він мав ім'я по батькові! (За Л. Сердунич).

Українські прізвища бувають іменникового та прикметникового типу, наприклад, іменникові: *Берега, Ластівка, Лютик, Никончук, Петренко, Чернівчан, Якович* і прикметникові: *Березовський, Ботушанський, Делікатний, Нагірний, Чорний*.

Пишемо прізвища за правилами відмінювання відповідних іменників і прикметників та українського правопису.



Вправа 208. Об'єднайтеся в дві групи. Прочитайте імена і прізвища, установіть тип їх відмінювання (іменникове чи прикметникове). Виділені особові назви провідніняйте письмово та зробіть висновок про особливості їх словозміни.

1. Олесь Гончар, **Ліна Костенко**, Андрій Малишко, **Олена Пчілка** (мати Лесі Українки), Леся Українка, **Юрій Федькович**. 2. **Микола Вороний**, Михайло Грушевський, Іван Котляревський, **Ольга Кобилянська**, Михайло Коцюбинський, Оксана Забужко.

Вправа 209. Визначте, до якої відміни іменників належать прізвища на зразок *Береза, Кравчук, Сова, Істратій*. Провідмінійте ці прізвища. Відмінювання яких прізвищ залежить від того, особі чоловічої чи жіночої статі воно належить? Наведіть три приклади.



Вправа 210. I. Послухайте текст. Запишіть власні назви, які ви запам'ятали на слух. II. У виписаних іменниках визначте суфікси, поясніть, якого значення вони надають слову.

Тисячоліттями люди творили імена, передавали нащадкам. Красиве ім'я легко вимовляється, добре запам'ятовується. Від нього можна утворити багато зменшено-пестливих форм. Наприклад, ім'я Іван. Ось ряд його зменшено-пестливих форм: Іванко, Іванчик, Івасик, Іванцю, Івашечко. Або, наприклад, ім'я Галина. Воно теж має багато зменшено-пестливих форм: Галя, Галюся, Галинка, Галочка, Галиночка. Зменшувальні форми дають змогу передати найтонші відтінки стосунків між людьми. Ласкаве материнське Іванку, Івасику; Наталочко, Натальцю несуть у собі ніжність люблячого серця найдорожчої людини на землі.

Непроста справа обрати красиве ім'я! Цьому зарадять гарні родинні традиції, наприклад, називати сина чи доньку іменем батька, матері, дідуся чи бабусі. Або обранням імені вшановують видатних осіб, літературних героїв.

Спочатку було слово звичайне, а тоді ним почали називати людей.

Власні імена народилися від звичайних слів. Усім знайоме ім'я Іван означало «Бог змилосердився, Бог помилував, тобто Божа благодать», Олександр – мужній оборонець, захисник, Олена – сонячне світло, Оксана – гостинність, Ірина – мир, спокій, Галина – тиша (*За І. Вихованцем*).



Вправа 211. I. На промінцях створеного власноруч сонечка запишіть характеристики, які підходять вашому імені. II. За допомогою відомостей із Вікіпедії з'ясуйте, що означає ваше ім'я. Перегляньте записи на промінцях і доповніть їх характеристиками зі словника. Наприклад, *Марина – морська, Валерій – здоровий, Максим – найбільший, Віталій – життєвий*.





Вправа 212. Розкрийте ініціали та запишіть при кожному прізвищі ім'я та ім'я по батькові.

Глібов Л. І., Кобилянська О. Ю., Гончар О. Т., Франко І. Я., Довженко О. П., Тичина П. Г., Косач Л. П. (Леся Українка).

Чоловічі імена по батькові творяться за допомогою суфікса **-ович**, а жіночі – за допомогою суфікса **-івн(а)**.

Ім'я батька	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Мірча	Мірчович	Мірчівна
Антон	Антонович	Антонівна
Данило	Данилович	Данилівна
Василь	Васильович	Василівна
Дарій	Дарійович	Даріївна
Ігор	Ігорьович	Ігорівна
Драгош	Драгошович	Драгошівна

У жіночих іменах по батькові суфікс **-івн(а)** пишемо у тих випадках, коли твірна основа такого імені має кінцевий **й**, наприклад: *Дарій + -івна – Даріївна, Зіновій + -івна – Зіновіївна.*

Від імен *Ілля, Кузьма, Лука, Сава, Хома, Яків* чоловічі імена по батькові такі: *Ілляч, Кузьмич, Лукич, Савич, Хомич, Якович* та жіночі *Іллявна, Кузьмівна, Луківна, Савівна.*

Іменами по батькові від *Григорій* і *Микола* є відповідно *Григорович, Григорівна* та *Миколайович, Миколаївна.*



Вправа 213. Утворіть від кожного другого імені ім'я по батькові. Поєднайте перше ім'я з утвореним іменем по батькові й запишіть ці особові назви.

1. Валерій/Петро.
2. Василь/Федір.
3. В'ячеслав/Хома.
4. Григорій/Дмитро.
5. Троян/Ілля.
6. Радислав/Флоріан.
7. Алла/Григорій.
8. Євгенія/Семен.
9. Лілія/Корній.
10. Ольга/Степан.



Вправа 214. I. Доберіть два жіночі та два чоловічі імені та два імені по батькові ваших однокласників / однокласниць, запишіть їх у формах родового, давального, орудного і кличного відмінків.

II. Створіть власні листівки-запрошення, щоб відсвяткувати важливу подію з друзями й рідними.

Вправа 215. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках імена по батькові в формі потрібного відмінка. Уведіть три з них у зв'язний мінітекст.

1. Запросити (Борислав Леонтійович та Ірина Кіндратівна).
2. Передати (Людмила Веніамінівна та Полікарп Костянтинівич).
3. Запропонувати (Дарина Феодосіївна та Павло Пантелеймонович).
4. З'ясувати у (Зореслава Фотіївна та Віктор Віталійович).
5. Зустрітись із (Аліна Сигизмундівна і Сергій Анастасійович).
6. Викликати (Мирослава Аполінаріївна та Феофан Лазарьович).



Вправа 216. Запишіть румунські імена, прізвища та псевдоніми українською мовою.

Tudor Arghezi, Ion Brătescu-Voinești, Ion Luca Caragiale, Gheorghe Ciobotaru, Emil Codrescu, Ion Creangă, Maria Cristescu, Mihai Eminescu, Tudor Fodor, Vasile Frunză, Ion Ghică, Eudochia Manoil, Costache Negruzzi, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.

Під час написання румунських власних назв українською мовою враховуємо їхні граматичні особливості й особливості румунської графіки.

Румунські особові імена та їхні варіанти, які мають в українській мові такі самі відповідники, рекомендують писати як їхні українські відповідники. Наприклад: *Călin* – *Калин*, *Cazimir* – *Казимир*, *Costin* – *Костин*, *Iuliu* – *Юлій*, *Manuil* – *Мануїл*, *Marin* – *Марин*, *Martin* – *Мартин*, *Miron* – *Мирон*, *Severin* – *Северин* та ін.

У прізвищевих суфіксах **-ик**, **-ич**, **-ович** пишемо **и**, наприклад: *Zotik* – *Zotic*, *Ljutik* – *Lutic*, *Malik* – *Malic*, *Kampich* – *Catrici*, *Slavich* – *Slavici*, *Grigorovich* – *Grigorovici*, *Popovich* – *Popovici*.

§ 31. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО. РОЗБІР ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ



Вправа 217. Випишіть іменники, що їх уживаємо лише в однині.

Різдво, вуса, сіно, Вінниця, інтерес, луна, гроза, глянець, ка-
нікули, золото, ізюм, жнива, пудра, глибина, сім'я, жіноцтво,
вечір, вітер, срібло.

Ключ: із третіх букв виписаних іменників складіть слова, пропу-
щені в прислів'ї: «... ..., що крила пташині».



Вправа 218. Вгадайте слово за ознакою. Визначте його відміну і групу, якщо вони є.

1. Смачне, солодке, вершкове, шоколадне... . 2. Довговухий, куцохвостий, полохливий, прудконогий... . 3. Сірий, безхвостий, маленький, колючий, хижий... . 4. Хижа, руда, пишнوخвоста, хитра, пухнаста... . 5. Маленьке, пухнасте, жовтеньке, гостродзьобе... . 6. Темна, зоряна, місячна, прохолодна... . 7. Маленька, кругленька, червоненька, запашна... . 8. Дерев'яний, чотириногий, письмовий, кухонний... .

Вправа 219. I. Спишіть речення, підкресліть іменники відповідно до їх синтаксичної ролі в тексті. **II.** Випишіть іменники, поставте їх у початковій формі, визначте рід, число, відмінок, відміну, групу.

1. Іонел був чемпіоном міста з регбі. 2. У моє вікно щоранку заглядали синички. 3. Спокійним тоном батько зробив зауваження, щоб ми не розмовляли за сніданком. 4. Курчатко хотіло гратися з кошеням, бо і не розуміло загрози.

Послідовність розбору іменника

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід.
7. Число (має однину й множину чи лише одну з форм).
8. Відмінок.
9. Відміна, група (іменники I і II відмін).
10. Синтаксична роль.
11. Вимова та написання.

Зразки розбору

Кирило простяг руку для привітання.

Зразок усного розбору

Кирило – іменник, початкова форма – *Кирило*, власна назва, істота, чоловічий рід, називний відмінок, однина, II відміна, тверда група, у реченні виконує роль підмета, пишемо з великої букви.

Зразок письмового розбору

Кирило – імен., п. ф. – *Кирило*, вл. назва, істота, ч. р., одн., Н. в., II відм., тв. гр., підмет, пишемо з великої букви.



Вправа 220. I. Послухайте текст. Випишіть власні назви, які ви запам'ятали на слух. II. Зробіть морфологічний розбір вписаних слів.



Українська історія знає чимало прикладів жіночої сили та незламності, проте найяскравішою постаттю в нашій історії однозначно є княгиня Ольга. Дружина князя Ігоря та бабуся Володимира Великого, смілива та рішуча правителька, яка викликала в закордонних правителів повагу, а ворогів нищила безжалісно та жорстоко.

Походження княгині Ольги досі залишається для істориків загадкою. Відомо кілька версій, проте жодна з них не підтверджена науково. Так само невідомий точний рік її народження. За Іоакимовим літописом, достовірність якого більшістю істориків ставиться під сумнів, Ольга була родом з Ізборська, з роду Гостомисла. За іншою версією, князь Олег привіз Ольгу з Болгарії, вона була онукою болгарського князя Бориса I, дочкою його сина Володимира I. Є також версія, що вона була останньою з нащадків Аскольда, чия сім'я могла бути вивезена до Пскова (За матеріалами «Вікіпедії»).



Вправа 221. Перекладіть текст українською мовою та з'ясуйте, які іменники й чому перекладають прикметниками. У перекладеному тексті віднайдіть іменники й усно зробіть їх розбір. Порівняйте рід і відмінки іменників в обох мовах. Зверніть увагу на порядок слів у перекладі.

În lagărul de la Lvov am stat șase săptămâni. Toți deportații* sufereau de foame, dar noi nu sufeream mai mult decât ceilalți. Cași la Cernăuți, pentru nouă suflete primeam trei porții de mâncare. Hrana din lagăr era sărăcăciosă** : crupe de orz, pește sărat din butoi, pâine uscată. Din când în când se mai dădea și câte o bucățică de zahăr. După ce ne potoleam cât de cât foame***, noi, cei mici, ne aminteam de zilele fericite de acasă, de dealul pe care ne dădeam iarna cu sania la vale... (I. Попеску, I. Козьмей).

* *Deportat* – засланець.

** *Sărăcăcios* – бідний, убогий.

*** *A potoli foamea* – втамувати голод.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Чоловічий рід мають усі незмінні іменники в рядку

- А маестро, таксі, кіно
- Б поні, ЄС, Борнео (острів)
- В Сочі (місто), ООН, бюро
- Г Тахо (озеро), журі, кенгуру

2. Середній рід мають усі незмінні іменники в рядку

- А каное, боржомі (вода), жалюзі
- Б метро, манго, кафе
- В авто, кенгуру, рандеву
- Г кольрабі (капуста), кашне, портфоліо

3. Правильно поєднано прикметник з іменником у рядку

- А красивий панно
- Б маленьке шимпанзе
- В біла кімоно
- Г поважна леді

4. Помилку допущено в рядку

- А Григорій Савич
- Б Ганна Павлівна
- В Віктор Миколайович
- Г Володимир Сергієвич

5. НЕ треба писати окремо з наступним словом у реченні

- А На вовка (не)слава, а овець їсть Сава.
- Б Мудрі люди вчать (не)словом, а душевною добротою.
- В Учений іде, а (не)ук спотикається.
- Г Щастя із (не)щастям в однім дворі живуть.

6. Усі іменники з НЕ пишемо разом у рядку

- А Вір (не) речам, а своїм очам.
- Б Собі я бажаю (не) сну, а життя.
- В Ти чуєш, як правду (не)правда скрізь боре?
- Г То (не) козак, що боїться собак.

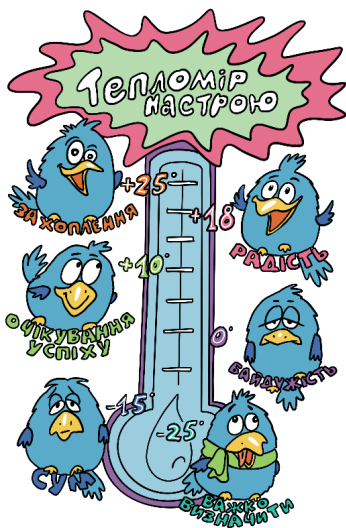
7. Без НЕ не вживаємо іменники в рядку

- А неделікатність, нещирість
- Б недопалок, недогляд
- В необачність, необ'єктивність
- Г нежить, невід

ПРИКМЕТНИК

«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуєте, яка температура відповідає вашому настрою під час опанування граматики української мови. Поясніть свій вибір.



Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- визначати загальне значення прикметника, його морфологічні ознаки, синтаксичну роль, основні способи творення;
- правильно утворювати ступені порівняння прикметників, використовувати ступенювані форми в мовленні;
- поєднувати прикметники з іменниками, дотримуючись порядку слів у реченні;
- віднаходити слова з вивченими орфографіями, пояснювати їх за допомогою правил,

- виправляти в чужому і своєму тексті помилки на засвоєні правила;
- вивчати морфологію державної мови з використанням спеціальних програмних засобів, ігор, соціальних мереж, створювати інформаційні об'єкти українською мовою;
- користуватися ефективно навчальними стратегіями для самостійного вивчення тем.

§ 32. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ



Вправа 222. Прочитайте вірш Володимира Верховеня. Пригадайте, яку частину мови називаємо прикметником. На які запитання відповідає прикметник? Які морфологічні ознаки є в прикметника? Як підказку використайте «ялинку» слів.

Ознаку чи прикмету в слові
прикметник вказує тобі:
весняні котики вербові,
фіалки ніжні, голубі.

Називає він ознаки,
все він знає про предмет:
липовий, смачний, солодкий.
Здогадаєшся, що мед!
А про всі його прикмети
розповів нам хто? (Поет)



Прикметник (adjectivul) – це частина мови, яка виражає ознаку предмета й відповідає на запитання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?*

Поняття ознаки предмета дуже широке. Це всебічна характеристика назв людей, тварин і рослин, конкретних предметів і абстрактних понять. Наприклад: *відомий* дослідник, *вороний* кінь, *дикий* голуб, *крислата* яблуня, *малиновий* сік, *математична* формула, *неповторна* зустріч, *цікаве* заняття.



Вправа 223. Прочитайте та порівняйте два описи ромашки й дайте аргументовані відповіді на такі запитання: 1. У якому з описів виразніше, яскравіше описано рослину? 2. Якою частиною мови є слова, що дали змогу зробити цей опис різнобічнішим? 3. До якого стилю мовлення належить кожен опис? 4. Котра з ілюстрацій найбільше підходить до I чи до II опису?

I. Ромашка – рід рослин родини складноцвітних. Одно- і дворічні трави з дуже розгалуженими стеблами і пірчастими листками. Плід – сім'янка. Ростуть як бур'яни на відкритих місцях (*З енциклопедії*).

II. На високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша у світі квітка: рівна, висока, з сумно похиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикрашена дрібною, як вістря голки, насічкою (*Г. Тютюнник*).



Ю. Чемерис. Ромашки



Вправа 224. I. Доберіть до іменників прикметники. Запишіть утворені словосполучення. Визначте рід прикметників. **II.** Перекладіть утворені словосполучення румунською мовою.

Трава, актор, школа, сестра, яблуко, борошно, ручка, вершина, м'яч, Дойна, стіл, футболісти, поет.

Прикметники змінюємо за **родами, числами і відмінками**. Їх рід, число і відмінок завжди залежать від іменників, з якими вони узгоджуються. Наприклад: *мудрий учитель, мудра вчителька, мудра порада, мудре слово і мудрі вчителі, мудрі поради, мудрі слова*.

Рід прикметників визначаємо в однині, порівн.: *білий сніг, біла хата, біле полотно і білі: сніги, хати, полотна*. **Початкова форма прикметника** – чоловічий рід, однина, називний відмінок.

У реченні прикметники бувають означенням, рідше – іменною частиною складеного присудка.



Вправа 225. Відгадайте загадки та визначте рід прикметників. У якій із загадок прикметники вжито в початковій формі?

1. Великий, стиглий, кругловидий, смачний, червоний, соковитий. Скажіть мені: це рід який. І що це за предмет такий?
2. Блискучий, білий і м'який, Холодний, чистенький, пухкий – прикметники. Який це рід? І сам предмет вгадати слід!
3. Маленька, соковита, червоненька, солодка, ароматна і смачненька – усе це прикметники. А ви вкажіть їх рід. І за ознаками предмет вгадати слід.



Вправа 226. Прочитайте текст. Випишіть із нього прикметники разом з іменниками, визначте синтаксичну роль прикметників.



Варвара Каринська – українсько-американська дизайнерка, яка власноруч створювала унікальні сценічні костюми для кіно та балету, завдяки її зусиллям з'явилася балетна пачка. У 1948 році майстриня отримала Оскар за дизайн костюмів до кінофільму «Жанна д'Арк».

Жінка відкрила ательє, у якому на замовлення шили сукні, капелюшки. Каринська сама створювала моделі одягу, це був своєрідний кутюрсалон. Окрім цього, заснувала школу вишивання «ARS», на додаток відчинила антикварну лавку (*За матеріалами «Вікіпедії»*).



Вправа 227. Послухайте текст. Випишіть на слух із тексту слова, які називають ознаки неба, і доберіть до них, якщо це можливо, прикметники з протилежним значенням.

Був тихий осінній ранок. Катерина Іванівна повела учнів свого класу в поле. Високо в небі летів ключ перелітних птахів. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

– Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добре для цього гарні й точні слова.

Діти притихли, дивилися в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо сине-сине... Небо голубе... Небо чисте...» І все. Знову і знову повторювали одні й ті ж слова «сине, голубе, чисте».

Збоку стояла маленька дівчинка Віоріка, і Катерина Іванівна запитала:

– А ти, Віорічко, чому мовчиш?

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж твоє слово про небо?

– Небо ласкаве... – тихо сказала дівчинка.

Діти притихли. Вони раптом побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...» (За В. Сухомлинським).

§ 33–34. ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ. ПОВНІ ТА КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

За значенням, граматичними ознаками та особливостями будови прикметники поділяємо на якісні, відносні та присвійні.

Якісні прикметники (adjectivele calitative) виділено в окремий розряд (de adjectivele clasă), оскільки вони виражають ознаку:

→ кольору:	<i>білий, голубий, жовтий</i>
→ смаку:	<i>гіркий, кислий, смачний</i>
→ запаху:	<i>ароматний, запашний, пахучий</i>
→ розміру:	<i>великий, вузький, довгий</i>
→ віку:	<i>давній, молодий, пізній</i>
→ форми:	<i>кулястий, круглий, похилий</i>
→ характеру:	<i>веселий, гордий, лагідний</i>
→ дотику:	<i>легкий, мокрий, теплий</i>
→ здоров'я:	<i>здоровий, кволий, недужий</i>
→ та інші:	<i>рідний, сумний, успішний</i>



Вправа 228. I. Доберіть до кожного з малюнків по два якісні прикметники. Наприклад: *полуниця червона, спіла*. II. Утворіть усно від дібраних прикметників спільнокореневу ознаку, яка б виявлялася більшою мірою. Наприклад: *полуниця червоніша, спіліша*.



У якісних прикметників ознака може бути виражена більшою чи меншою мірою, порівн.: *білий папір, біліший папір і найбіліший папір*.

Частина якісних прикметників (чоловічого роду) має і коротку форму, наприклад: *готовий і готов, дрібний і дрібен, зелений і зелен, повний і повен, певний і певен*.

У народній творчості та поезії трапляються ще й повні нестягнені форми прикметників, які можливі лише для жіночого й середнього роду в називному та знахідному відмінках однини й множини: *зеленая, зелéнее, зелéній; молодая, молодее, молоді́й*.



Вправа 229. Прочитайте прикметники. Використайте їх як приклади до опрацьованого теоретичного матеріалу. З виділеними словами складіть речення.

Ранній, короткий, солодкий, сірий, **духмяний**, старий, **овальний**, впертий, **м'якенький**, втомлений, важливіший, рідніша – найрідніша, радий – рад, здоровий – **здоров**, рідна – рідная – **ріднее** – рідні́й.

Вправа 230. Доберіть до кожного прийменника першої групи слів антонім з другої. Запишіть попарно антонімічні пари прикметників. З'ясуйте, чи всі вони належать до якісних.

1. Світлий, сильний, працьовитий, вродливий, кривий, далекий, лівий, буденний, жорстокий, крихітний, земний, холодний, сумний, чесний.

2. Темний, теплий, негарний, лінивий, правий, близький, величезний, брехливий, добрий, небесний, слабкий, рівний, святковий, веселий.



Вправа 231. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. II. Підкресліть у реченнях прикметники відповідно до їх синтаксичної функції. III. Визначте розряд підкреслених прикметників, укажіть, які з них повні нестягнені, повні стягнені чи короткі.

Зразок: *добрая* – якісний, повний, нестягнений.

1. Тече вода в синє море, та не витікає (*Т. Шевченко*). 2. Заграло, запінилось синє море, і буйнії вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє, мов чорнії гори, одна за другою біжать (*Є. Гребінка*). 3. Пливе човен води повен (*Народна творчість*). 4. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (*М. Рильський*). 5. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (*Леся Українка*).



Вправа 232. Випишіть прикметники у два стовпчики: 1) повна стягнена форма та 2) повна нестягнена форма.

Справжній, славноя, гарноя, темний, крихкий, остання, зшитий, страждальна, літня, святкова, ватний, скоренії, важноя.

Ключ: із других букв кожного слова складіть фразеологізм, пояснить його значення.

Відносні прикметники (adjective relative) виділяємо в окремий розряд на основі того, що вони виражають **сталі** ознаки за відношенням до

→ матеріалу:	<i>березовий</i> паркет, <i>вовняна</i> тканина
→ часу:	<i>весняний</i> дощ, <i>вечірня</i> пора
→ місця:	<i>вуличний</i> рух, <i>лугова</i> трава, <i>міський</i> шум
→ національності:	<i>румунська</i> мова, <i>чеські</i> студенти
→ виміру:	<i>годинний</i> перепочинок, <i>річний</i> звіт
→ установ:	<i>медичний</i> пункт, <i>навчальний</i> заклад
→ організацій:	<i>шкільне</i> подвір'я, <i>театральна</i> сцена
→ наукових понять:	<i>біологічний</i> гурток, <i>фізичний</i> закон
→ дій:	<i>будівельна</i> бригада, <i>виховний</i> захід

Відносні прикметники є похідними, утвореними від іменників, дієслів і прислівників, порівн.: *вербовий* і *верба*, *збиральний* і *збирати*, *колишній* і *колись*.

Відносні прикметники так само, як і якісні, відповідають на запитання **який? яка? яке? які?**

Вправа 233. Озирніться навколо себе, віднайдіть п'ять–сім відносних прикметників, якими можна описати предмети, що знаходяться у приміщенні. Запишіть ці прикметники разом із іменниками, визначте їх рід і число.



Вправа 234. Доберіть до кожного з малюнків по два прикметники, які б указували на сталі ознаки за відношенням до місця, часу, матеріалу, установи тощо. Наприклад: *ромашка польова, лікарська.*



Вправа 235. Попрацюйте з таблицею. До назв предметів додайте відповідні ознаки. З'ясуйте, які з ознак належать до якісних прикметників, а які до відносних. Наприклад: *светр жовтий, V-подібний, шерстяний.*

Довідка для форми предмета: *циліндровий, квадратний, серцеподібний, V-подібний, трапецієвидний, ромбоїдний, трикутний, чотирикутний* тощо.

Назва предмета	Колір предмета	Форма предмета	Матеріал
Дезодорант			
Светр			
Коробка			
Книга			
Мішок			
Картина			



Вправа 236. Об'єднайтеся в групи та позмагайтеся між собою. Розгляньте таблицю. Віднайдіть у кожному рядку таблиці з п'яти запропонованих слів «зайве» слово (чотири мають спільне значення чи ознаку). Поясніть, за якою ознакою вибране слово «випадає» із загального ряду. З'ясуйте, до якого розряду належить ця ознака – якісного чи відносного.

Мандарин	Грейпфрут	Банан	Лимон	Апельсин
Верба	Суниця	Сосна	Береза	Клен
Сопілка	Арфа	Труба	Флейта	Тромбон
Альт	Віолончель	Гітара	Контрабас	Скрипка
Куля	Ромб	Циліндр	Піраміда	Конус
Гандбол	Волейбол	Футбол	Баскетбол	Бейсбол

Лижі	Ласти	Ковзани	Ґринджоли	Сноуборд
Пароплав	Човен	Гондола	Корабель	Яхта
Щоденник	Дошка	Ручка	Вчитель	Парта
Вірш	Повість	Казка	Оповідання	Роман
Соната	Етюд	Симфонія	Пісня	Скерцо
Ромашка	Яблуко	Троянда	Конвалія	Ґвоздика

Присвійні прикметники (adjectivele posesive) виражають ознаку належності предмета людині або тварині, від назв яких вони творяться, наприклад: *батько – батьків мотоцикл, Микола – Миколина книжка, сестра – сестрин портфель, Зайчик – Зайчикова хатка, Рябко – Рябків голос.*

Присвійні прикметники відповідають на запитання *чий? чия? чие? чий?* Вони творяться від іменників I відміни за допомогою суфікса **-ин/-ін(-їн)**, а від іменників II відміни за допомогою суфікса **-ів/-ов-** або їхніх варіантів. Наприклад: *Ганнин, доньчин, Лучїїн; дідів* (мундир) і *дідова* (нагорода), *Василів* (мотоцикл) і *Василева* (дача), *Іларїїв* (комп'ютер) й *Іларїєва* (книжка).

Вправа 237. Випишіть окремо якісні, відносні та присвійні прикметники. Усно складіть по одному реченню з прикметниками всіх трьох розрядів.

Братів, Валин, вовчий, гарний, гарячий, гусячий, дерев'яний, дитячий, жіночий, зручний, кислий, лагідний, морквяний, Олегів, покірний, прямий, сміливий, сніговий, сьогоднішній, твердий, фіолетовий.



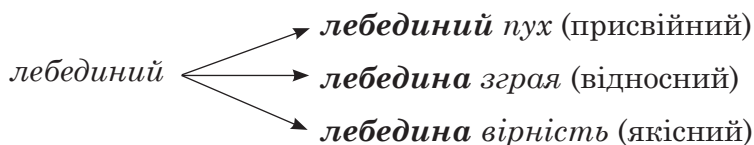
Вправа 238. Поясніть (усно) значення словосполучень і з'ясуйте, яке лексичне значення – пряме чи переносне – мають у них прикметники. Визначте розряд прикметників. Виокремлені конструкції перекладіть румунською мовою. Чи однаковими є розряди прикметників в обидвох мовах?

Вовчий хвіст – вовча натура; березова дошка – березова каша; вовчий апетит – вовчий погляд – вовчий слід; **гусячий пух – гусяча шкіра**; заячий скік* – заяча губа – заяча шапка; **крокодиляча сумка – крокодилячі сльози**; лисячий комір – лисячий погляд – лисяча нора; собачий гавкіт – собачий холод; **золотий перстень – золотий характер.**

* Скік – стрибок.

У словосполученнях прикметники можуть змінювати своє значення та переходити з одного розряду в інший. Наприклад, у словосполученні *кришталевий посуд* прикметник *кришталевий* виражає ознаку за відношенням до матеріалу й належить до розряду відносних. Але у словосполученні *кришталева вода* він набуває нового – переносного – значення, яке ставить його в один ряд із прикметниками *прозорий, чистий*, отож наближає до розряду якісних, порівн.: *кришталева вода* і *прозора вода, чиста вода*.

Подібних змін може зазнавати первісне значення і багатьох інших прикметників. Наприклад:



Так з'явилися проміжні розряди **відносно-якісних, присвійно-якісних і присвійно-відносних прикметників**.



Вправа 239. Об'єднайтеся в три групи. Перша група запише словосполучення з якісними прикметниками, друга – з відносними, а третя – з присвійними.

Холодний день, золоті слова, курячий бульйон, лисячий хвіст, дерев'яний стіл, червоне яблуко, вовчий апетит, золоті сережки, сильна сторона, теплі слова, мамина любов, світлий день, куряча пам'ять, вовче лігво, золота осінь.



Вправа 240. Запишіть на картках словосполучення та перемішайте картки. По черзі обирайте картку, але не показуйте її решті учням та ученицям. За допомогою жестів, без жодного звуку, «продемонструйте» написане на картці так, щоб решта вгадали закодоване словосполучення. Визначте розряд прикметника із вгаданого словосполучення.

Залізна труба; залізна воля; вишнева сукня; вишневий піріг; колючий дріт; колючий погляд; ведмежий барліг; ведмежа послуга; золотий перстень; золоті руки; вовчий хвіст; вовчий апетит; качине м'ясо; учорашня зустріч; учнівський квиток; батьківські збори; батькова порада.

§ 35–36. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Форми якісних прикметників, що означають різну міру вияву ознаки, називаємо **ступенями порівняння** (grade de comparație). Розрізняють два ступені порівняння прикметників: **вищий** (comparativ) і **найвищий** (superlativ).

Вищий ступінь порівняння виявляє, що в одному предметі певної якісної ознаки більше, ніж в іншому. Наприклад: *Меланія виявилась **спритнішою** за скульптора* (Олесь Гончар). Вищий ступінь має **просту і складену форми** (forma simplă și compusă).

Творення способів порівняння

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
Проста	Звичайна форма прикметників	суфікс -іш-	без змін	<i>білий – біліший, зручний – зручніший, кислий – кисліший, міцний – міцніший</i>
		суфікс -ш-	втрата суфікса -к-, -ек-, -ок- перед суфіксом -ш- кінц. осн. с + ш = жч г, ж, з основи + ш = жч	<i>далекий – дальший, широкий – ширший, короткий – коротший, високий – вис+ш+ий – виш-чий = вищий, дорогий: до-рог+ш+ий = дорож-чий, вузький – вузь-к+ш+ий – вузьший = вужчий</i>
		суфікс -ш- та -іш-		<i>гладкий: гладший і гладкіший, старий: старший і старіший, товстий: товстий і товстіший</i>
		нова основа з суфіксом -ш-		<i>великий – більший, гарний – кращий, поганий – гірший</i>

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
Складена	Тільки звичайна форма усіх якісних прикметників	+ слова більш , мени (перед прикметником)		<i>авторитетний – більш авторитетний, доступний – мени доступний, здібний – більш здібний, смачний – більш смачний, гордий – мени гордий</i>



Вправа 241. I. Утворіть прості форми вищого ступеня прикметників, запишіть їх у дві колонки: із суфіксом **-іш-** та із суфіксом **-ш-**. Прокоментуйте фонетичні зміни, якими супроводжується творення простої форми вищого ступеня. **II.** Утворіть (усно) складені форми ступенів порівняння цих прикметників. З'ясуйте, чи правильно виконали завдання ваш сусід чи сусідка по парті.

Близький, важкий, величний, вродливий, вузький, глибокий, головний, громіздкий, легкий, молодий, потужний.



Вправа 242. Пригадайте, що ви вивчили на уроках румунської мови про ступені порівняння прикметників та їх творення. Прочитайте словосполучення, зіставте їх із румунськими відповідниками та з'ясуйте, чим вони відрізняються.

Багатий урожай, багатший урожай, найбагатший урожай.

Вправа 243. Розгляньте ілюстрації. Розкажіть про героїв відомих фільмів. Порівняйте зображених персонажів за допомогою ступенів порівняння прикметників.



Найвищий ступінь теж має просту і складену форми. Просту форму найвищого ступеня утворюємо додаванням префікса **най-** до простої форми вищого ступеня, порівн.: *білий – біліший і найбільший, дужий – дужчий і найдужчий, малий – менший і найменший.*

Складену форму найвищого ступеня утворюємо додаванням префікса **най-** до слів *більш* чи *менш* складеної форми вищого ступеня, порівн.: *доступний – більш доступний і найбільш доступний та менш доступний і найменш доступний, доцільний – більш доцільний і найбільш доцільний та менш доцільний і найменш доцільний.*

Вправа 244. Прочитайте речення, випишіть якісні прикметники, визначте їх ступінь порівняння та форму. Вкажіть, які з них зазнали фонетичних змін і які це зміни.

1. Краща за всіх на землі є лише Батьківщина моя (А. Малишко). 2. Для мене найсвятіша нагорода – потрібним бути, красо моя, тобі (В. Симоненко). 3. Розмови ставали більш різнобарвні й розростались (М. Коцюбинський). 4. Куди ви літали, друзі мої найщиріші? (Остан Вишня). 5. Земле рідна! Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя влітаються моє (В. Симоненко).



Вправа 245. Об'єднайтеся у чотири групи. Розгляньте одне із зображень. Використайте вищий і найвищий ступені порівняння, щоб описати фото.





Вправа 246. Перекладіть текст українською мовою, підкресліть прикметники та зіставте утворення ступенів порівняння в обох мовах.

Raluca îl îmbrățișează pe cel mai mic dintre feciori...

– Aista-i șalul cel turcesc, pe care l-am moștenit încă de la bunica mea... Ți dau cel mai scump lucru, pe care îl am cu mine.

– Apoi se apropie de ceilalți feciori.

– Vino și tu, Șerbane, la mămuca, să te sărute!.. Și să ai grijă de ceilalți, că ești cel mai mare... (М. Препелица).



Вправа 247. Проведіть творчу дискусію. Об'єднайтеся у дві групи та виконайте завдання: використовуючи форми ступенів порівняння прикметників, підготуйте тези й аргументи на запропоновану тему: I група – «Зима – найхолодніша пора року», II група – «Зима – найчарівніша пора року».



З метою **запобігання помилкам** при вживанні форм вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників необхідно звернути увагу на таке:

1. Уживання займенника *самий* у сполученні зі звичайним прикметником чи з простою формою вищого або найвищого ступенів порівняння на зразок *самий близький* – *самий ближчий* – *самий найближчий* є **грубою помилкою**.

2. Поєднання слів *більш* і *менш* із простою формою вищого ступеня порівняння, а не зі звичайною формою прикметника теж є **грубою помилкою**. Неправильно: *більш успішніший, найбільш успішніший*. Правильно: *більш успішний, найбільш успішний*.

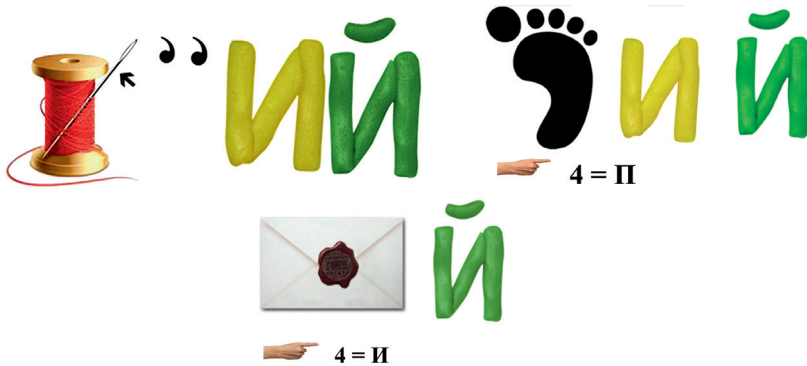


Вправа 248. Виправте помилки в утворенні ступенів порівняння прикметника.

Мій *самий* улюблений фільм; *найменш* ймовірніший випадок; *самий* спритний; *найбільш* доступніші ліки; *більш* солодкіший час; брат *старший* сестри; сама *цікава* книжка; *найсолодкіше* морозиво; саме *тепле* літо; *найбільш* комфортабельніший будинок; самі *смачні* шоколадні цукерки; «Оскар» за *кращий* фільм; *найбільш* дальший шлях; *менш* солоніший суп; *самий* кращий день; *більш* небезпечніше доручення; *найбільш* *найближчіший* будинок.



Вправа 249. Відгадайте ребуси. З'ясуйте, чи можуть ознаки закодованих прикметників виявлятися більшою або меншою мірою.



Від деяких якісних прикметників **ступені порівняння не творяться**, зокрема від назв абсолютних ознак (*мертвий, німий*), назв мастей тварин (*попелястий, чалий*), назв кольорів, що утворилися за подібністю до предметів (*бузковий, гірчичний*) тощо.

Не мають ступенів порівняння

- ↑ назви абсолютних ознак: *босий, голий, мертвий*
- ↑ назви мастей тварин: *буланий, вороний*
- ↑ новіші назви кольорів за кольором предметів: *фіалковий, вишневий*
- ↑ прикметники з суфіксами **-ав-** (**-яв**), **-уват-**, **-езн-**, **-енн-**, **-ущ-**: *жовтавий, величезний, здоровенний*
- ↑ прикметники з суфіксами емоційної ознаки **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**: *біленький, малесенький, новісінький*
- ↑ прикметники з префіксами **за-**, **над-**, **не-**, **пра-**, **пре-**, **ультра-**: *завеликий, надмірний, невеликовий*
- ↑ складні якісні прикметники: *білосніжний, блідо-рожевий, карокий.*

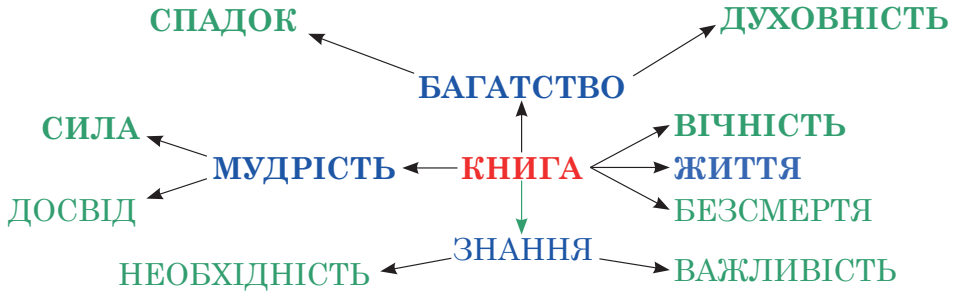
Вправа 250. Із наведених прикметників випишіть ті, що не утворюють ступенів порівняння. Поясніть свій вибір.

Червоний, залізний, кисла, український, пташине, гострий, угорський, чудовий, чорний, добрий, свіжий, малесенький, осінній, коротка, сильний, глиняна, дядьків, котячий, великий-великий, грубий, здоровенний, успішний, кисла, золотий, глибокий, ультраановий.

§ 37. ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ І М'ЯКОЇ ГРУП



Вправа 251. Розгляньте павутинку слів до слова «книга» й утворіть від них прикметники – характеристики книги. Наприклад: спадок → спадкова. Установіть початкову форму до кожного утвореного прикметника, виділіть у ній закінчення.



За характером кінцевого приголосного основи й відповідними відмінковими закінченнями прикметники поділяємо на дві групи – **тверду** й **м'яку** (tare și moale).

До **твердої групи** належать **якісні, відносні та присвійні** прикметники з основою на твердий приголосний і закінченням **-ий** або з нульовим закінченням у початковій формі. Наприклад: *веселий, вузький, довгий, дужчий, залізний, кам'яний, материн, Миколин, мулярів, Олегів*.

До **м'якої групи** належать **якісні й відносні** прикметники з основою на м'який приголосний і закінченням **-ій (-ій)** у початковій формі. Наприклад: *будній, давній, безкрайї, літній, ранішній, справжній, довговійї, тутешнійї*.



Вправа 252. Попарно випишіть прикметники, визначте в них відмінок, виділіть основу й закінчення. Зіставте їх (основу та закінчення) у межах кожної пари і з'ясуйте, чи залежить закінчення прикметника від твердості чи м'якості кінцевого приголосного основи.

Веселий погляд – вечірній концерт, відомого дослідника – синього неба, впевненої ходи – давньої дружби, далеке село – синє небо, зеленого поля – безкрайого моря.



Вправа 253. Додайте до основи прикметників у називному відмінку чоловічого роду закінчення. Визначте групу прикметників.

Природн.., бездон.., досвітн.., народн.., братн.., верхн.., ранн.., докладн.., вечірн.., різн.., давн.., вказівн.., крайн.. .



Вправа 254. Прочитайте вірш Івана Січовика. Доберіть антоніми, продовжте речення. Визначте групу прикметника.

Є гра така цікава,
називається вона «Навпаки».
Я вимовляю слово: високий,
а ти протилежне: ...
Я далі продовжу: широкий,
у відповідь скажеш: ...
Тоді я промовлю: повільний,
а ти заперечиш: ...
Я слово загадую: сильний,
а ти пригадаєш: ...
Звертаюсь до хлопців, дівчаток:
хто виграє, той молодець!
Скажу на прощання: початок,
й почую від них я: ...!



Вправа 255. Об'єднайтеся у дві групи. Утворіть усно прикметники від іменників. Запишіть прикметники: I група – прикметники твердої групи, II група – прикметники м'якої групи.

Воля, бій, брат, овоч, жито, життя, хата, освіта, сіни, дощ, дорого, Всесвіт, обід, груша, льон, осінь, ранок, літо, поле.

Вправа 256. Спишіть текст і визначте синтаксичну роль прикметників. Усно відтворіть початкову форму прикметників (називний відмінок однини чоловічого роду), визначте групу (тверду чи м'яку), розряд (якісні, відносні чи присвійні), рід (в однині), число та відмінок.

День був блискучий, літній. Траплялись маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на набережну траву. Або великі – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багnistими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів (*М. Коцюбинський*).

§ 38–39. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Новими прикметниками мова поповнюється завдяки способам творення слів, які згруповані в таблиці.

Спосіб творення	Базові слова (від чого утворені)		Приклади похідних слів	
Префіксальний	<i>довгий</i> <i>веселий</i> <i>добрий</i>		за+довгий не+веселий пре+добрий	<i>задовгий</i> <i>невеселий</i> <i>предобрий</i>
Суфіксальний	<i>автомобіль</i> <i>віск</i> <i>зоря</i> <i>русий</i>		автомо- біль+н(ий) воск+ов(ий) зор+ян(ий) рус+яв(ий)	<i>автомобільний</i> <i>восковий</i> <i>зоряний</i> <i>русявий</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>за горою</i> <i>за морем</i> <i>під ґрунтом</i>		за+гір+н(ий) за+мор+ +ськ(ий) під- ґрунт+ов(ий)	<i>загірний</i> <i>заморський</i> <i>підґрунтовий</i>
Складання	<i>білий і зеле- ний</i> <i>темний і чер- воний</i> <i>білий і білий</i> <i>Біла Церква</i>		біл+о+зеле- ний темн+о+чер- воний білий + білий біл+о+церків+ ськ(ий)	<i>біло-зелений</i> <i>темно-черво- ний</i> <i>білий-білий</i> <i>білоцерківський</i>
Перехід у прикметники інших частин мови або їх особливих форм	<i>загоріти</i> <i>захопити</i> <i>збудити</i>	<i>загорі- лий</i> <i>захопле- ний</i> <i>збудже- ний</i>		<i>загорілий</i> <i>захоплений</i> <i>збуджений</i>
Зрощення	<i>вище зага- ний</i> <i>давно мину- лий</i> <i>ново збудова- ний</i>			<i>вищезгаданий</i> <i>давноминулий</i> <i>новозбудований</i>



Вправа 257. Розберіть прикметники за будовою. Визначте, від якого слова та яким способом кожен із них утворений.

Автомобільний (*рух*), воскова (*фігура*), гірський (*потік*), зоряне (*небо*), задовгі (*рукави*), невеселий (*жарт*), синьо-зелене (*озеро*).



Найчастіше прикметники творяться **суфіксальним** способом від іменників, дієслів, прикметників та інших частин мови.

Вправа 258. Прочитайте текст, випишіть із нього прикметники. Користуючись таблицею, поданою перед вправою 256, визначте, від яких слів утворено виписані прикметники та яким способом.

«Багато всяких звичних і незвичних подій, типових і нетипових, навіть надзвичайних пригод траплялося з батьками у житті», – тепло й щемно пригадують дорослі, досвідчені діти своїх батьків. Кожен син і дочка, люблячі внуки хочуть бачити здоровими й щасливими своїх поважних віком і мудрістю глибоких найдорожчих людей.

Дороженькі, ясноликі, щиросердні наші! Вас шанувати – радісно на світі жити! (*Н. Бабич*).



Вправа 259. Утворіть і запишіть словосполучення відповідно до способу творення прикметників у чотири колонки.

Префіксальний спосіб	Суфіксальний спосіб	Префіксально-суфіксальний	Складання

(Школа) парта, (дуже добрий) обід, (блідий рожевий) піджак, колір (папір), (дуже мудрий) старець, (біля моря) край, (синій жовтий) прапор, (дуже сильний) богатир, (чорний білий) фільм.



Вправа 260. Розгляньте словосполучення та з'ясуйте, від чого (від іменників, від дієслів чи від прикметників) утворилися якісні прикметники. Твірне слово запишіть у дужках.

Вибаглива дівчина, гнітюча тиша, гребенистий півень, дзьобатий голуб, жовтенька кульбабка, журлива пісня, міцний лід, прямісінька дорога, холоднючий вітер.

Якісні прикметники творяться суфіксальним способом від основ іменників, дієслів і прикметників.

Від основ іменників і дієслів за допомогою суфіксів творяться прикметники, що завжди мають нове лексичне значення, порівн.: *віра і вірний, голова і головатий, вразити і вразливий*.

В утвореннях від прикметників суфікси тільки додають новий відтінок, порівн.: *білий і біленький, білесенький, білісінький, білуватий; товстий – товстенний*.

Від іменникових основ якісні прикметники творяться за допомогою суфіксів **-н-, -к-, -ат-, -ист-**. Наприклад: *біда – бід-+н(ий) – бідний; дзвін – дзвін-+к(ий) – дзвінкий; борода – бород-+ат(ий) – бородатий; пляма – плям-+ист(ий) – плямистий*.



Вправа 261. Визначте, від якого іменника й за допомогою якого суфікса утворено прикметники. Запишіть прикметник та іменник поряд.

Зразок: барв- + -ист-ий ← барва.

Барвистий, болотистий, брудний, вухатий, голосистий, горбатий, гриватий, дивний, землястий, міцний, ногатий, пазуристий.

Для творення якісних прикметників від дієслівних основ використовуємо небагато суфіксів. Продуктивними зрідка є тільки суфікси **-лив-, -к-, -уч-** і його фонетичний варіант **-юч-**. Наприклад: *метати – мет- + -к(ий) – меткий; кусати – кус- + -лив(ий) – кусливий; вертати – верт- + -ляв(ий) – вертлявий; блискати – блиск- + -уч(ий) – блискучий; палити – пал- + -юч(ий) – палючий; боліти – бол- + -юч(ий) – болючий*.



Вправа 262. Розгляньте словосполучення, укажіть, від яких дієслів походять прикметники. Доберіть із довідки до кожного прикметника синонім, узгодьте його з родом іменника та запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: глибока відповідь – вичерпна відповідь.

Вродливий хлопчик. Грайлива дитина. Вдумливий висновок. Вразлива людина. Смілива дівчина. Грайливий жарт.

Довідка: красивий, принадливий, пустотливий, розважливий, відважний, тремтливий, чутливий.

Вправа 263. Прочитайте речення, визначте (усно), від яких слів утворилися виділені прикметники. Зосередьте свою увагу на тому, яких додаткових відтінків значення надали цим прикметникам суфікси. Поясніть орфограми в суфіксах.

1. Черешеньки ваблять очі діточкам **маленьким** (*Леся Українка*). 2. У боях за місто ворог зазнав **величезних** втрат (*Із газети*). 3. Удар весла розрізав **зеленяву** хвилю (*Ю. Збанацький*). 4. Вона просила заплести бодай **малесеньку** косичку (*Розмовне*). 5. Десь взялася **легесенька** сніжинка (*П. Колесник*).

Українська мова багата якісними прикметниками, утвореними суфіксальним способом від прикметникових основ. У таких утвореннях завжди відчуваються емоційна оцінка ознаки та додаткові відтінки її зменшення, підсилення чи збільшення. Для створення додаткових відтінків пестливості, ласкавості, співчуття використовуємо суфікси **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**: *білий – біленький, гарний – гарнесенький, голый – голісінький, малий – малюсінький*.

Надмірний вияв якісної ознаки передають похідні від прикметникових основ із суфіксами **-езн-, -енн-, -юч-, -ющ-**: *великий – величезний, важкий – важенний, худий – худючий; злий – злющий*.

Неповноту якісної ознаки предмета так само виражають відприкметникові похідні, що творяться за допомогою суфіксів **-уват- (-юват-), -ав- (-яв-), -аст- (-яст-)** та інших, наприклад: *вологий – вологуватий, зелений – зеленавий, круглий – круглявий, круглий – круглястий, довгий – довгастий, гордий – гордовитий*.



Вправа 264. I. Спишіть словосполучення. Виділіть прикметникові суфікси, укажіть, які з них означають неповноту ознаки, надмірний вияв ознаки, а які – пестливість. II. Підкресліть відомі вам орфограми, поясніть їх правопис. III. Складіть зв'язний текст, використовуючи ці словосполучення.

Синювате марево, величезний простір, сизуваті хвилі, легенький рум'янець, звичайнісінький хлопець, дрібнюсінькі краплини, маленька дівчинка, місяць ясенький, промінь тиесенький.



Вправа 265. Доберіть до кожного відносного прикметника іменник, з яким він міг би вживатися, і запишіть словосполученням. Визначте суфікси в прикметниках. Зверніть увагу на їх написання.

Зразок: буковий край.

Буковий, вишневий, гречаний, дорожній, кормовий, молочний, перелітний, річковий, ручний, травневий, фронтний, хвойний, ялиновий.

Для творення відносних прикметників від іменників найчастіше використовуємо суфікси **-ан-**, **-н-**, **-ов-**, **-ськ-** та їх фонетичні варіанти. Наприклад: крига – криг-+ан(ий) – крижаний; картопля – картопл-+ян(ий) – картопляний; мідь – мід-+н(ий) – мідний; ліс – ліс-+ов(ий) – лісовий; овоч – овоч-+ев(ий) – овочевий; море – мор-+ськ(ий) – морський; купець – купец-+цьк(ий) – купецький; киргиз – киргиз-+зьк(ий) – киргизський; батько – батьк-+івськ(ий) – батьківський.



Вправа 266. Від іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ан-**, **-ян-**, **-н-**, **-ов-**, **-ев-**, **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, **-івськ-**; запишіть їх. У яких словах відбулися зміни звуків?

Банк, груша, дрова, кропива, село, моряк, м'ята, початок, степ, свинець, сила, цегла, яр.

Відносні прикметники особливо активно творяться від різних загальних назв людей, назв населених пунктів та інших географічних об'єктів за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, наприклад: *учительський, директорський, письменницький, солдатський, румунський, турецький, французький.*

При цьому необхідно пам'ятати таке:

а) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **к, ч, ц** змінюється на **-цьк-**: *грек – грецький, читач – читацький, кравець – кравецький;*

б) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевими приголосними твірної основи **г, ж, з** змінюється на **-зьк-**: *Париж – паризький, киргиз – киргизський;*

в) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **х, ш, с** зберігає свій звуковий склад: *Карабах – карабаський, Одеса – одеський.*



Винятки: баски – баскський, тюрки – тюркський, казахи – казахський, Мекка – меккський, Ла-Манш – ла-маниський, Цюрих – цюрихський.

Вправа 267. Від власних назв утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**. Укажіть у дужках, яке чергування приголосних відбулося (**х-ш-с**, **к-ч-ц**, **г-ж-з**). Поясніть написання м'якого знака в суфіксах прикметника.



Збаразький замок

Банчени, Сторожинець, Збараж, Глибока, Миколаїв, Новоселиця, Поділля, Трускавець, Унгени, Вижниця.



М'який знак не пишемо після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ(ий)**: *менший, тонший; інженерний, закінчений, Уманщина; волинський, громадянський. Але: доньчин (бо донька), няньчин (бо нянька).*

Вправа 268. Спишіть речення, позначте суфікси у прикметниках і поясніть їх правопис. Підкресліть у реченнях головні та другорядні члени речення. Чи всі прикметники виконують ту саму синтаксичну роль?

1. Микола влітає руку в свої гетьманські вуса. 2. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата. 3. Ми також хвалили козацьку страву, і старий був цим дуже задоволений. 4. У руках Люба тримала зеленкуватий глечик із суницями. 5. Проти мене і праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг (*За М. Стельмахом*).



Вправа 269. Утворіть від іменників присвійні прикметники. Поставте їх у називному відмінку жіночого роду та запишіть у три колонки: 1) із суфіксом **-ин**, 2) із суфіксом **-ов**, 3) із суфіксом **-ев (-єв)**. Прикметники із суфіксом **-ін (-їн)** не виписуйте. За потреби скористайтеся таблицею, що вміщена після вправи.

Абатиса, окунь, Артем, дід, невістка, Горій, Григорій, Ізабелла, Яків, сваха, Кирило, Віталій, Анастасій, Килина, дядько, Мрія, Яким, Анатолій, Стелла, абхаз, дочка, в'язень, окунь, Геркулес, Оксана, Журавлина, Юрій, Ізмаїл, Інна, Белла, Надія, Дорофій, Андрій, Емма, Галка, Тимофій.

Ключ. Підкресліть у кожному слові другу від початку букву. Із цих букв складете слова та прочитаєте вислів В. Осадчука: «...».

Творення форм присвійних прикметників

Від іменників I відміни		
основа іменника на твердий/м'який приголосний + -ин	<i>Тамара + -ин- = Тамарин</i> <i>Галя + -ин- = Галин</i>	
основа іменника на й + -ін-	<i>Надія + -ін- = Надіїн</i> <i>Софія + -ін- = Софіїн</i>	
Від іменників II відміни		
для утворення прикметника чоловічого роду	основа іменника на твердий / м'який приголосний + -ів	<i>брат + -ів- = братів</i> <i>Федір + -ів- = Федорів</i>
для утворення прикметника жіночого/середнього роду множини	основа іменника на твердий приголосний + -ов основа іменника на м'який приголосний + -ев	<i>брат + -ов- = братова (-е, -і)</i> <i>Анатолій + -ев- = Анатолієва (-е, -і)</i>
<p>У називному і знахідному відмінках однини присвійні прикметники мають нульове закінчення: (чий?) <i>батьків, материн.</i></p>		
<p>Від назв тварин прикметники зі значенням присвійності утворюються за допомогою суфіксів -ин, -ін (на письмі -ін): <i>бджолиний, орлиний, солов'їний</i>; чи суфіксів -ач, -яч: <i>собачий, качачий</i>. Іноді такі прикметники утворюються шляхом зміни кінцевого приголосного твірної основи та додаванням закінчення -ий: <i>вовчий, овечий</i>.</p>		



Вправа 270. Проведіть спостереження над двома реченнями. Чому те саме слово в реченнях належить до різних частин мови? Пригадайте, як називаємо такий спосіб творення слів.

ім.
Хворий одужує.
(хто?)
прикм.
Хворий учень.
(який?)



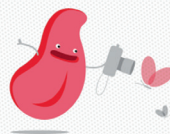
Вправа 271. Об'єднайтеся в групи. I група записує лише мовні одиниці з власне прикметниками, друга II – із прикметниками, що перейшли в іменники.

Місто Рівне – місто рівне; Скупий двічі платить – скупий чоловік; Учений запатентував винахід – вчений ступінь; майбутнє покоління – розповісти про майбутнє; Ситий голодного не розуміє – Ситий обід на столі і голодні гості у дворі.

Культура мовлення

Лекції сьогодні
скасували, тому я
вирішив піти на пляж.

P. S. Слово «**відміняти**»
означає змінювати кого-
небудь або що-небудь.



Хочу сфотографувати
метелика **великим**
планом.

P. S. А **крупним** буває
пісок або зерно.

§ 40. НАЙПОШИРЕНІШІ ПРЕФІКСИ ПРИ ТВОРЕННІ ПРИКМЕТНИКІВ. НАПИСАННЯ НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ



Вправа 272. Утворіть від прикметників *великий, веселий, дивний, жорстокий, завзятий, здоровий, злий, кумедний, лютий, поганий, спокійний* за допомогою префікса **пре-** похідні та поєднайте їх з іменниками.

Зразок: превелике задоволення.

Префіксальним способом творимо якісні прикметники з новим відтінком значення або з новим значенням. **Похідні з відтінком міри якісної ознаки** творимо від основ якісних прикметників з допомогою префіксів **пре-, за-, над-, пра-** та **архі-, екстра-, ультра-**: *багатий – пребагатий, широкий – заширокий, високий – надвисокий, давній – прадавній, важливий – архіважливий, модний – екстрамодний, фіолетовий – ультрафіолетовий.*



Вправа 273. Об'єднайтеся у групи. Від прикметників утворіть за допомогою всіх можливих префіксів похідні й запишіть їх. З'ясуйте, у якій групі більше похідних форм. Поясніть орфограми в префіксах.

Багатий, бідний, давній, міцний, скромний, старий.



Вправа 274. Доберіть до прикметників іменники з довідки та запишіть утворені словосполучення, узгодивши слова в роді. Перекладіть словосполучення румунською мовою. Зверніть увагу на написання префіксів в обидвох мовах.

Ультрависокий, архінеобхідний, архіскладний, ультрафіолетовий, екстрамодний.

Довідка: частота, закон, конструкція, промінь, автомобіль.

Вправа 275. З'ясуйте усно значення прикметників і визначте, від чого вони утворені.

Безволосий, безголовий, безголосий, безногий, безносий, безкрай, безлистий.

У сучасній українській мові помітно вирізняється група безсуфіксних прикметників із префіксом **без-**, наприклад: *безбородий, безверхий, безвусий*. Усі вони виражають ознаку предмета за відсутністю того, що назване в основі, і творяться від сполучення прийменника **без** з іменником у родовому відмінку, порівн.: *безбородий* і *без бороди*, *безверхий* і *без верху*, *беззубий* і *без зуба* чи *без зубів*, *безглуздий* – *без глузду* (розуму).



Вправа 276. Запишіть похідні прикметники та визначте, від яких слів їх утворено та з допомогою якого префікса. Поясніть (усно) значення цих прикметників.

Зразок: аморальний – а- + моральний.

Аморальний, асиметричний, антигуманний, антинародний, антинауковий, проамериканський, проєвропейський, псевдоісторичний, псевдонародний.

За допомогою префіксів **не-**, **а-**, **про-**, **анти-**, **псевдо-** творимо похідні прикметники з новим лексичним значенням, порівн.: *багатий* і *небагатий* (бідний), *великий* і *невеликий* (малий), *високий* і *невисокий* (низький), *аполітичний* (неполітичний), *антикорозійний* (протикорозійний), *псевдогуманний* (насправді не гуманний). Префіксальним способом творимо прикметники лише від прикметників.



Вправа 277. Від прикметників *байдужий, веселий, малий, спокійний, тривалий* за допомогою префікса **не-** утворіть похідні й доберіть до них синоніми.

Зразок: несерйозний – легковажний.

Написання НЕ з прикметниками

Не з прикметниками пишемо разом:

– якщо слово не вживається без **не**: *незорий, нездатний, ненависний*;

– якщо **не-** – префікс і при цьому прикметник з **не** можна замінити синонімом без **не** або близьким за значенням словом: *невеселий* (сумний), *невисокий* (низький).

Не з прикметниками пишемо окремо, якщо в реченні протиставляються два однорідні члени – прикметники, з'єднані сполучником а. У цих випадках **не** – частка: *не дорогий, а дешевий; не високий, а низький*.



Вправа 278. Зіставте написання прикметників з **не** в лівій і правій колонках. Усно поясніть причини такого написання.

Невелика перерва.	Не велика, а мала перерва.
Неглибокий колодязь.	Не глибокий, а мілкий колодязь.
Неправильне написання.	Не правильне, а помилкове написання.
Нескупий господар.	Не скупий, а щедрий господар.
Несправний комп'ютер.	Не справний, а зіпсований комп'ютер.



Вправа 279. Об'єднайтеся в групи. Випишіть прикметники: I група – прикметники, які без **не** не вживаємо; II група – прикметники, які вживаємо без **не**. Поясніть правопис прикметників.

Не/бувалий, не/малий, не/мілкий, не/працьовитий, не/впинний, не/угавний, не/рідкий, не/зугарний, не/широкий, а вузький, не/слабкий, не/бідний, а багатий, не/розумний, не/втішний, не/твердий, а м'який.



Вправа 280. Розгляньте два портрети Тараса Шевченка. Напишіть твір-опис за планом, порівнявши портрети поета та використовуючи прикметники з префіксом або часткою **не**.

План

1. Зовнішні вияви внутрішнього стану письменника.
2. Порівняльний опис зовнішності (що найперше впадає у вічі; постава, вираз обличчя, очі, погляд, брови, чоло, вуса, міміка, одяг тощо).
3. Особисті враження від ілюстрацій (що сподобалося (запам'яталося) в портретному образі Т. Шевченка).





Вправа 281. Спишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть **не** з прикметниками разом чи окремо. Усно поясніть таке написання.

1. І хоч (не)велика ця ягода, але весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею (*М. Стельмах*). 2. І дивно – знову (не)звичайний спокій опанував хлопця (*О. Донченко*). 3. Цей клен (не)звичайний – йому вже сто років (*О. Дерень*). 4. Що діди та батьки кров'ю здобули, те (не)порушне (*М. Коцюбинський*). 5. Ні, далекий (не)звіданий степ не радував молодого лісовика (*Олесь Гончар*). 6. Десь, колись, в якійсь країні проживав поет (не)щасний, тільки мав талан до віршів – (не)позичений, а власний (*Леся Українка*).

§ 41. ОДНА Й ДВІ БУКВИ **Н** У ПРИКМЕТНИКАХ



Вправа 282. Порівняйте прикметники в обох групах. Визначте, за допомогою яких суфіксів їх утворено, і з'ясуйте, чому в першій групі прикметники пишемо з **Н**, а в другій – з **НН**.

1. Вода – водний; лід – льодяний; соловей – солов'їний; сірка – сірчаний; солома – солوم'яний.

2. День – денний; осінь – осінній; здоровий – здоровенний; не вблагати – невблаганний; не зрівняти – незрівнянний.

Дві букви **Н** пишемо:

а) у прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-н-** від іменників з основою на **н** (при збігові двох **н**), наприклад: *будень – буденний, відміна – відмінний, вікно – віконний, сон – сонний, глибина – глибинний, дно – донний, закон – законний*;

б) у словах із **наголошеними суфіксами -енн-, -анн-**, наприклад: *височénний, глибочénний, притамáнний, старáнний*;

в) у словах із префіксом **не-** і наголошеними суфіксами **-енн-, -анн-** (**-яnn-**), які вказують на неможливість дії, наприклад: *не збагнути – незбагненний, не оцінити – неоціненний, не сказати – неказáнний, не зрівняти – незрівня́нний*.

Одну букву **Н** пишемо:

а) коли немає збігу **н**, наприклад: *алмаз – алмазний, біда – бідний, вечір – вечірній*;

б) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів **-ин-** (**-їн-**), **-ан-** (**-ян-**), наприклад: *баба – бабин, Галя – Галин, Зоя – Зоїн, бджола – бджолиний, змія – зміїний; бляха – бляшáний, вода – водяний, дерево – дерев'яний*.

Вправа 283. Спишіть слова, підкресліть у них орфограми та поясніть їх.

Орлиний, солов'їний, кінний, лимонний, блакитний, осінній, цінний, неказаний, незліченний, туманний, цегляний, дерев'яний, шалений, свячений, денний, вечірній, чавунний, мужній.



Вправа 284. Утворіть від іменників прикметники та запишіть їх у відповідну колонку. Зробіть висновок про написання **-н-** і **-нн-** у прикметниках.

-н-	-нн-

Кінь, олово, лимон, осінь, Різдво, журавель, користь, німеч, машина, камінь, скло, північ, південь, день.



Вправа 285. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, у яких вставили **-нн-**; 2) ті, у яких вставили **-н-**.

Невпізна..ий, здорове..ий, мід..ий, дерев'я..ий, страше..ий, сріб..ий, безви..ий, гороби..ий, нездійсне..ий, змії..ий, тума..ий, брат..ій, безсо..ий, силь..ий, чаву..ий, умис..ий, нездола..ий, безупи..ий, скля..ий.

Ключ. У кожному слові підкресліть четверту від початку букву та прочитайте прислів'я.

Вправа 286. Утворіть від іменників прикметники та віднайдіть «зайве» слово. Поясніть свій вибір.

1. Схід, сторона, баня. 2. Захід, хвилина, глина. 3. Південь, істина, мир. 4. Година, бджола, стіна. 5. Драбина, вогонь, зоря.



Вправа 287. Спишіть словосполучення. Вставте, якщо потрібно, пропущені букви. Із двома на вибір словосполученнями складіть речення.

Височен..ий мур, нескінчен..а дорога, спокійн..е море, страшен..ий буревій, місячн..а ніч, благословен..ий день, буквен..ий аналіз, безімен..ий автор, безжальн..ий удар, безслідн..а пропажа, безсон..і дні, пісен..ий конкурс, поетичн..е читання, вітрян..ий, день, юн..ий механік.



Вправа 288. Використовуючи прикметники з орфограмою **-н-** або **-нн-**, напишіть твір-мініатюру про свою улюблену музичну композицію або про стиль музики, якому надаєте перевагу.

§ 42. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ



Вправа 289. Спишіть прикметники, визначте їхню будову. Установіть твірні слова до них. Пригадайте, які слова називаємо складними.

Сизокрилий, сивоволосий, народнопоетичний, життєдайний, тривідсотковий, тисячолітній, машинно-тракторний, українсько-японський, політико-економічний, всесвітньо-історичний, яскраво-зелений, темно-смарагдовий, світло-салатовий, жовтогарячий, сніжно-білий, білосніжний.

Написання складних прикметників

Складні прикметники пишемо	
разом	з дефісом
1) якщо утворені від складних іменників, що пишуться разом: <i>лісостеповий</i> (лісостеп): 2) якщо утворені від сполучення іменника з прикметником: <i>народнопоетичний</i> (народна поезія): 3) якщо першою частиною є числівник, написаний літерами (<i>семиразовий, дев'ятиповерховий</i>)	1) якщо утворені від складних іменників, що пишуться з дефісом: <i>генерал-губернаторський</i> (генерал-губернатор); 2) якщо утворені від двох, не підпорядкованих одне одному прикметників: <i>мовнолітературний</i> (мовний і літературний); 3) якщо першою частиною є військово-, воєнно-: <i>військово-морський, воєннопатріотичний</i> ; 4) якщо означають відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: <i>блакитно-синій, темно-зелений</i> ; 5) якщо позначають назви проміжних сторін світу: <i>південно-східний</i> ; 6) якщо першою частиною є числівник, написаний цифрами (<i>7-разовий, 9-поверховий</i>)



Вправа 290. Об'єднайтеся в групи. Випишіть прикметники, потрібні для вашої групи: I група – прикметники, які пишемо з дефісом; II група – прикметники, які пишемо разом.

Жовто/бокий, блідо/лиций, червоно/чорний, червоно/щокий, блідо/рожевий, фізико/математичний, південно/східний, сільсько/господарський, загально/освітній, торговельно/розважальний.



Вправа 291. Утворіть складний прикметник від кожної пари слів. Поясніть написання.

Високе чоло; золоті коси; сивий чуб; п'ять днів; сім років; три поверхи; мова і література; робітники і селяни; пекти хліб; сий і жовтий; блакитний і золотий.



Вправа 292. Перекладіть слова українською мовою, запишіть ці відповідники та з'ясуйте, чи в обох мовах перекладені слова є прикметниками. Яка відмінність у написанні цих слів в українській і в румунській мовах?

Portocaliu, compus din cinci silabe, polisilabic, nord-vestic, cuochi albaștri, neigienic, lingvistic, de anul nou, casnic, spătos.



Вправа 293. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо з дефісом; 2) ті, які пишемо разом.

Монголо/подібний, робітничо/селянський, елетронно/обчислювальний, все/український, семи/річний, фізико/математичний, право/захисний, історико/культурний, тепло/провідний, коричнево/сірий, фруктово/ягідний, біло/лиций, бюджетно/фінансовий, дво/поверховий, судно/будівний, клавішно/струнний, плато/спроможний.

Ключ. У кожному слові підкресліть третю від початку букву та прочитайте прислів'я.



Вправа 294. Запишіть складні прикметники, знявши ризик. Доберіть до них іменник, щоб утворилося словосполучення. Поясніть правопис складних прикметників.

Густий/прегустий, вокально/інструментальний, південно/східний, медико/санітарний, хіміко/біологічний, свіжо/спечений, чорно/білий, золото/верхий, лісо/степовий.



Вправа 295. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Богданівські яблука». Напишіть твір-мініатюру за планом, використовуючи складні прикметники.

ПЛАН

1. Що зображено на передньому й задньому плані картини?
2. Які кольори допомагають художниці передати свій настрій?
3. Особисті враження від твору мистецтва.





Вправа 296. Перекладіть текст українською мовою. Зіставте прикметники в перекладі з оригіналом. Зверніть увагу на місце прикметників-означень щодо означуваного слова в обох мовах.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nestrucată de manâ de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urcadomel coline târăgănite, se ridica depart într-un pisc prăpăslis, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adâno, sosîrea vânturilor (M. Садовяну).

§ 43. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО. РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ



Вправа 297. I. Послухайте уривок поеми «Євшан-зілля» Миколи Вороного. **II.** Вставте у текст потрібні за змістом прикметники з довідки. Назвіть морфологічні ознаки використаних в уривку прикметників.

Довідка: ясний, чистий, чесний, добрий, смілий, кременистий, милий, безсилий.

Більше розуму та хисту,
талану без краю,
мати душу ..., ...,
вдачу ..., ... –
ось чого бажаю.
Не ходить рабом ...,
плачучи з одчаю,
а з обличчям ..., ...,
бути ..., бути ... –
ось чого бажаю.



Вправа 298. Перекладіть українською мовою уривок тексту. Віднайдіть і підкресліть у перекладі прикметники. Зіставляючи переклад і оригінал, усно визначте початкову форму прикметників (називний відмінок однини чоловічого роду), розряд (якісний, відносний чи присвійний), у якісних – ступінь порівняння, відмінок, число, рід (в однині).

După un, trup de lănceri*, urmau douăsprezece tunuri mari trase de boi, apoi o ceată de ofițeri călări în fruntea cărora erau trei: unul în floarea vârstei, posomorât, gânditor, necajit, și doi mai bătrâni.

Tustrei în haine poloneze (За К. Нерпуци).

Послідовність розбору прикметника

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Повна форма (повна стягнена, повна нестягнена), коротка форма.
5. Розряд (якісний, відносний чи присвійний).
6. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
7. Рід (в однині).
8. Число.
9. Відмінок.
10. Група (тверда чи м'яка).
11. Синтаксична роль.
12. Вимова та написання – орфограми.

Зразки розбору

І разом із солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави... (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Солодкою (вогкістю) – прикметник, початкова форма *солодкий*, повна стягнена форма, якісний, звичайна форма, жіночий рід, однина, орудний відмінок, тверда група, у реченні виконує роль означення, вимовляємо соло[дж]кою та пишемо *солодккою* (бо *солоденький*).

Зразок письмового розбору

Солодкою (вогкістю) – прикм., п. ф. *солодкий*, повн. стягн. ф., якісн., зв. ф., ж. р., одн., Ор. в., тв. гр., означення.



Вправа 299. Випишіть прикметники та зробіть (письмово) їх граматичний розбір.

1. Але що солов'їний голос, коли серця нема? (*Народна творчість*). 2. Опісля стали їх кроки чимраз дрібніші й скоріші, чимраз палкіші й дикіші... (*О. Кобилянська*). 3. Поїзд летів, повний людського гаму (*М. Коцюбинський*).



Вправа 300. Об'єднайтеся в групи. Виберіть дієслово для вашої групи: I група – **летить**; II група – **росте**; III група – **шумить**; IV група – **хвилюється**. Напишіть якомога більше предметів, які виконують цю дію, та вкажіть їхні ознаки за допомогою прикметників. У дужках біля прикметника зазначте розряд за значенням.

Наприклад: *пливе – пароплав, човен, плавець, качка, риба, кит (пасажирський (відносний), Іванів (присвійний), швидкий (якісний), дика (якісний), річкова (відносний), великий (якісний)).*

Вправа 301. Доберіть до іменників прикметники, узгодивши їх. Визначте в них рід, число та групу. Наприклад, *школа – експериментальна – ж. р., одн., тв. гр.*

Учениця, осінь, рік, навчання, депо, поні, ножиці.



Вправа 302. Об'єднайтеся в дві групи. Розподіліть прикметники між колонками таблиці відповідно до правил правопису.

Без частки НЕ не вживаємо	Можна дібрати синонім без частки НЕ	Є протистав- лення

I група: не/безпечний; не/бідний; не/бувалий; не/вгамовний; не/вдалий; не/вдячливий; не/великий, а малий; не/врожайний; не/втішний; не/веселий, а сумний; не/гайний; не/гарячий, а холодний; не/дбалий.

II група: не/добрий, а злий; не/доброзичливий; не/приязний; не/зугарний; не/квапний; не/істотний; не/нависний; не/поетичний; не/популярний; не/рідний, а чужий; не/сильний, а повільний; не/вблаганний.



Вправа 303. Відновіть фразеологічні звороти, уставивши з довідки потрібні за змістом прикметники з часткою **не**. Поясніть значення відновлених фразеологізмів. Два-три звороти введіть у самостійно складені речення.

- ... на розум.
- ... проби.
- Хома
- Глянути ... оком.
- ... голосом.
- Побила лиха та ... година.
- ... сила поплутала.

Довідка: не/високої, не/людським, не/багатий, не/чиста, не/вірний, не/добрим, не/щаслива.

Культура мовлення



ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі слова є прикметниками в рядку

- А великий, весело, мамин
- Б білий, солодкий, дерев'яний
- В мій, кислий, вербовий
- Г золота, стіна, головний

2. Не всі прикметники одного розряду в рядку

- А гіпсовий, кам'яний, морський, прикордонний
- Б Ганнин, Миколин, Ольжин, Віорелів
- В буковий, міський, столичний, золотий
- Г білий, дзвінкий, високий, дорогий

3. Усі прикметники творять ступені порівняння в рядку

- А бадьорий, вродливий, жвавий, міський
- Б близький, довгий, лисячий, синій
- В величний, вродливий, кислий, зручний
- Г карий, морквяний, сліпий, вдумливий

4. Усі прикметники утворені префіксальним способом у рядку

- А батьків, прегарний, творчий
- Б сестрин, надзвичайний, ведмежий
- В прадавній, затонкий, надвеликий
- Г тимчасовий, мирний, безкрай

5. Усі прикметники належать до м'якої групи в рядку

- А дружні люди, зайві розмови, малі міста, бездонні глибини
- Б достатні запаси, нові закони, різні зміни, різкі звуки
- В добрі поради, низькі хмари, природні умови, верхні шари
- Г вечірні години, дорожні нотатки, справжні друзі, городні культури

6. Неправильно написані прикметники в рядках

- А височенний, незбагнений, бджолиний
- Б численний, глибочений, винний
- В неоцінений, нескáзаний, дерев'яний
- Г буденний, водяний, военний

7. Усі прикметники пишемо з -нн- у рядку

- А вовня..ий, соколи..ий, солов'ї..ий
- Б безтала..ий, солом'я..ий, пшоня..ий
- В свяще..ий, невблага..ий, маши..ий
- Г кі..ий,осі..ий, зоря..ий

8. Усі прикметники треба писати з дефісом у рядку

- А синьо/зелений, хіміко/біологічний, сорока/денний
- Б земле/мірний, верто/літний, білий/білий, північно/західний
- В вагоно/ремонтний, три/денний, 600/річний, мало/сніжний
- Г дизель/моторний, м'ясо/молочний, українсько/румунський

9. Прикметник з НЕ треба писати окремо в реченні

- А Її голос був (не)радісний, а стривожений.
- Б Твої слова були колючі, якісь (не)добрі.
- В (Не)втомний пошук розв'язку задачі продовжувався.
- Г Щастя Грицькове було не/велике.

10. Частка НЕ входить до складу префікса недо- у слові

- А недоступний
- Б недобросовісний
- В недотепний
- Г недомовний

11. Частка НЕ входить до складу кореня у слові

- А нещадний
- Б неуспішний
- В нетутешній
- Г нечемний

12. Частка НЕ не виконує роль префікса у слові

- А нещасний
- Б неясний
- В нетямний
- Г нетривкий

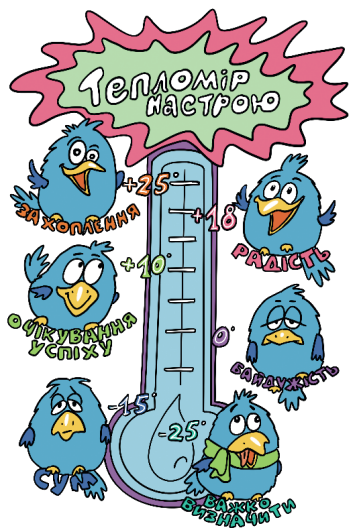
13. Прикметники з часткою НЕ пишемо окремо в рядку

- А не/полярний, не/постійний, не/правдивий
- Б не/порядний, не/озорий, не/однаковий
- В не/старий, а молодий; не/радий, а сумний; вітер не/помірний
- Г не/правильний, не/обхідний, не/міцний

ЧИСЛІВНИК

«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуєте, яка температура відповідає вашому настрою під час вивчення морфології. Поясніть свій вибір.



Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- усвідомлювати загальне значення числівника, його морфологічні ознаки, особливості сполучуваності з іншими словами в реченні;
- розпізнавати числівники, визначати їхні граматичні ознаки, правильно вживати числівники для позначення дат;
- утворювати відмінкові форми числівників, зокрема паралельні, й уживати їх у мовленні; розпізнавати прості, складні та

складені числівники, правильно їх записувати;

- віднаходити вивчені орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил, грамотно записувати числівники з вивченими орфограмами;
- аналізувати родинний бюджет і пропонувати варіанти його раціонального розподілу;
- використовувати математичні методи (графіки, схеми) для розв'язання комунікативних завдань.

§ 44. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ



Вправа 304. Прочитайте вірш Володимира Верховеня. Пригадайте, яку частину мови називаємо числівником. На які запитання відповідає числівник? Які морфологічні ознаки притаманні числівнику?

Числівник вміє рахувати
(і, зауваж, не лиш ворон),
щоб знав ти, мало чи багато,
один, чи кілька, чи мільйон.

Частина мови ділова.
Я знаю, скільки два і два,
година котра, знаю теж.
Моїм знанням немає меж!

Бо я із числами дружу.
Спитайте: скільки?
Я скажу!



Вправа 305. Прочитайте речення, знайдіть числівники, поставте до них запитання та з'ясуйте, що в них спільного та чим вони відрізняються від іменників і прикметників.

«Маю, дитинко, три радісні думки, як той соловейко, що вперше звив своє гніздечко на нашій вишні. Перша радість – що ти радієш новій школі; друга радість – що від маленьких літ ти й досі звертаєшся до мене «мамочко», і третя радість – що ти такий же привітний до людей» (Н. Бабич).



Вправа 306. I. Доповніть фразеологізми числівниками з довідки і запишіть. **II.** Поясніть значення фразеологізмів.

1. ... колесо до воза. 2. В ... дуги зігнулися. 3. В ... голос. 4. Кований на всі ... ноги. 5. ... раз відмір, а ... відріж. 6. ... п'ятниць на тиждень. 7. За ... замками. 8. ... вода на киселі. 9. ... ведмеді в ... барлозі не живуть. 10. На ... небі.

Довідка: один; другу; сьома або десята; три; чотири; сім, один; сім; сімома (сьома); два, одному; сьомому; трете.



Не плутайте числівники з іншими частинами мови.

Іменники: двійка, десяток, сотня, половина, третина, чверть.

Прикметники: чотириповерховий, поодинокий, парний.

Прислівники: утрое, двічі, по-перше.

Дієслова: подвоїти, розполовинити.

Вправа 307. Віднайдіть числівники серед інших частин мови. Укажіть усно розряд числівників.

Два, двоякий, подвоїти, двоє, двоїтися, другий, другорядний, двійка, двочлен, двійник, три, потрійний, трійка, трикутник, потроїти, троє, чотири, чотиризначний, четвірка, чверть, четверо, четвертий, п'ять, п'ятий, п'ятірка, п'ятеро.



Вправа 308. Перекладіть українською мовою. Випишіть словосполучення з числівниками.

Două orașe, două fete, al doilea an, clasa a șasea, șaisprezece ani, nouăsprezece pagini, a douăzeci și doua excursie, al treizeci și patruilea an, două sute de metri.

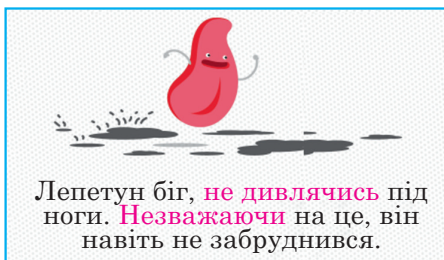


Вправа 309. Спишіть загадки, вставляючи відповідні орфограми. Підкресліть числівники як члени речення. Відгадайте загадки, скориставшись довідкою-підказкою (треба в словах букви поміняти місцями, слова-відгадки вміщені не за порядком).

1. Два брати у воду дивлят..ся, а повік не зійдут..ся. 2. Один л..е, другий п..е, третій підростає. 3. Бат..ко тисячі синів має, кожному мисочку справляє. 4. Шкір має сім, а сл..ози пускає всім. 5. Одного бат..ка і однієї матері дитина, а нікому з них не син. 6. Зранку ходить на чотир..ох, удень на двох, увечері на тр..ох (*Народна мудрість*).

Довідка-підказка: бицяул; надюил; ригебе; чакод; буд і лудоіж; дщо, мязел і рават.

Культура мовлення



§ 45. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. КІЛЬКІСНІ (ЦІЛІ ЧИСЛА, ДРОБОВІ, ЗБІРНІ) ТА ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ



Вправа 310. I. Порівняйте числівники в двох групах. Які з них означають кількість предметів, а які – порядок при лічбі? Чи на однакові запитання вони відповідають? Чим кількісні числівники відрізняються від порядкових? II. Складіть речення з одним із числівників кожної групи.

1. П'ять, двадцять три, п'ятдесят, сто.
2. П'ятий, двадцять третій, п'ятдесятий, сотий.

За значенням, граматичними ознаками, особливостями будови та зв'язком з іншими словами числівники поділяємо на два розряди – **кількісні** (cardinale) і **порядкові** (ordinale).

Числівник (numeralul) – це частина мови, що означає число або кількість предметів й їх порядок при лічбі та відповідає на запитання *скільки? котрий? який?*

Числівники, що означають число або кількість предметів, називаємо **кількісними** (cardinale). Вони відповідають на запитання

скільки? Наприклад, *два, три, шість* означають число, а *два дні, три кімнати, шість дерев* – кількість предметів. В обох випадках ставимо запитання *скільки?*

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, називаємо **порядковими** (ordinales). Вони відповідають на запитання *котрий? (котра? котре?)* або *який? (яка? яке?)*. Наприклад: *другий день, третя кімната, шосте дерево*.

Рід, число й відмінок порядкового числівника, а також запитання до нього залежать від роду, числа та відмінка іменників, з якими числівники вжито. Наприклад: *день* котрий? – *другий*, *кімната* котра? – *друга*, *дерево* котре? – *друге*.

Кількісні числівники самостійно або у сполученні з іншими повнозначними словами можуть бути будь-яким членом речення, а порядкові – означенням та іменною частиною присудка.

Член речення	Приклади вживання числівників
підмет	<i>Двадцять ділиться на п'ять. Два горіхи ростуть біля хати.</i>
присудок	<i>П'ятнадцять і п'ять – двадцять.</i>
додаток	<i>Семеро одного не ждуть.</i>
означення	<i>Друга зміна закінчила роботу.</i>
обставина	<i>Ми працювали на полі три години.</i>

Кількісні числівники поділяємо на **означено-кількісні** та **неозначено-кількісні**.

До **означено-кількісних** належать числівники, які мають точно визначене числове значення, наприклад: *три, чотири п'ятих, шістнадцятеро*. Означено-кількісні числівники можуть означати і числа (*три вулиці, п'ятдесят будинків, двісті вісімдесят два дні*); дробові (*одна третя гектара, три п'ятих дороги, сім десятих центнера*), а також кількість як сукупність (*двійко дітей, п'ятеро вікон, двадцять двох курчат*).

До **неозначено-кількісних** належать числівники, які загально вказують на кількість або на її вияв у певних числових межах, наприклад: *багато друзів, кілька сторінок, кільканадцять хвилин*.



Вправа 311. Розкрийте дужки та запишіть числа словами так, щоб в одному випадку вони означали кількість предметів, а в іншому – порядок при лічбі.

2 (поверх), 3 (день), 5 (хвилина), 6 (тиждень), 7 (місяць), 21 (рік), 11 (рік), 300 (кілометр).

Вправа 312. I. Побудуйте і запишіть вислови, дібравши початок із лівої, а продовження – з правої колонки. Числівники підкресліть, з'ясуйте до якого розряду вони належать. **II.** Якою частиною мови є виокремлене слово?

Де сім господинь,
Одна голова добре,
Сім разів відмір,
За двома зайцями поженешся
Лінивий **двічі** робить,

а один відріж.
жодного не спіймаєш.
там хата не метена.
а дві краще.
а скупий два рази платить.



Вправа 313. I. Об'єднайтеся в групи та позмагайтеся, хто швидше виконає завдання. Прочитайте загадки, знайдіть у них числівники. Запишіть окремо числівники, які відповідають на запитання *скільки?* та *котрий?* Схарактеризуйте кількісні числівники. **II.** Відгадайте загадки. З'ясуйте, чи серед відповідей є числівники.

1. Дванадцять братів один за другим ходять, один від другого не відстає. 2. Є деревце – не полінець, шість дірочок має, весело співає. 3. Плету хлівець на четверо овець, а п'ятий окремо. 4. Одна коняка тягне двадцять бричок. 5. Рече на сто гір, на сто кроків, на сто потоків. 6. Якщо на голову встане, рівно на три більше стане. 7. Один сімох полонив. 8. Повзун повзе, сімсот голок везе. 9. Тисяча овець, а між ними один баранець. 10. Дванадцять братів однаково називаються й різними справами займаються (*Народна творчість*).



Вправа 314. Із числівниками утворіть фразеологізми і запишіть їх.

Один, перший, два, три, чотири, п'ять, сьомий, сім, семеро, дев'ять, десять, десятеро, тридцять.

§ 46. ПРОСТІ, СКЛАДНІ ТА СКЛАДЕНІ ЧИСЛІВНИКИ

За будовою числівники поділяємо на **прості** (simple), **складні** (compuse) і **складені** (dezvoltate).

Простими називаємо числівники, які мають в основі один корінь. Наприклад: *один, сорок, сто, тисяча; другий, сотий, мільйонний*.

Складними називаємо числівники, що мають в основі два корені. Наприклад: *одина+дцять* (давнє: *один+на+десять*), *три+дцять*, *п'ят+десять*, *три+ста* і *семи+сотий*, *шести+тисячний*.

Складеними називаємо числівники, які складаються з двох чи більше слів. Наприклад: *сорок один, тисяча триста шістдесят один* і *тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмий*.



Вправа 315. I. Прочитайте вислови з народної творчості. Виберіть й запишіть спочатку номери речень – із кількісними числівниками, потім – із порядковими. II. Визначте усно в кожному реченні групи числівників за будовою.

1. П'ять разів засумнівайся, а тоді до діла збирайся. 2. Розумна голова прогодує краще, ніж п'ятдесят ліних рук. 3. Живи, працюй до сьомого поту. 4. Хай вишня викидає цвіт і двісті літ, і триста літ. 5. Ще треті півні не співали... 6. Сідай швидко на коня: ще сто миль махнем до дня! 7. Слухаю першого грому удари, наче найкращу симфонію в світі. 8. Всі зайці вовків бояться, йде один, а бачать – двадцять. 9. Хто мовчить, той двох навчить. 10. Сім разів відмір, а один відріж. 11. Десята вода на киселі.



Вправа 316. I. Спишіть текст, числівники запишіть словами. Переверте правопис числівника за допомогою таблиці, що вміщена після вправи. II. Визначте синтаксичну роль числівників. Укажіть їх розряди за значенням і за будовою.

ДИТИНСТВО ТАРАСА

19 березня 1814 року в сім'ї Шевченків народилася 3 дитина – Тарас. Уже в 9 років він був розсудливим, як дорослий. Любив природу: квіти, бджоли, дерева, небо...

У 20 років Тарас став круглим сиротою (За С. Васильченком).

Правопис числівників



Вправа 317. Визначте групу числівників за будовою. Поясніть правопис числівників.

Третій, сім, восьмеро, три четвертих, п'ятеро, дванадцятий, сто, дві третіх, сімнадцятий, шістдесятій, одна друга, двоє, один, тридцятьоро, сорок, сім восьмих.



Вправа 318. Вирішіть математично-лінгвістичні задачі. Визначте морфологічні ознаки числівників, які є відповідями до задач.

1. Летіли качки: одна попереду, дві позаду, дві попереду, одна позаду, одна між двома і троє в ряд. Скільки було качок?
2. Мати, дочка, брат, сестра, дядько – скільки було родичів?
3. Летіла зграя гусей, та й сіли вони в лісі. Як посідають по двоє, то одне дерево зайве лишається, а як по одному, то одному ніде сісти. Скільки було гусей і дерев?

Вправа 319. Побудуйте діалог на одну з тем: «На вокзалі», «У крамниці», «В аптеці», використовуючи різні за будовою числівники.



Вправа 320. I. Відгадайте загадки. II. Випишіть із загадок числівники, визначте їх розряд за значенням і за будовою.

1. Один всю роботу робить, другий господаря молоком поїть, третій хату стереже.
2. Сімсот солов'ят на подушці сидять.
3. Два животи, чотири вуха.
4. Сто один брат, усі в один ряд зв'язані стоять.
5. Однією ручкою всіх зустрічає, другою – проводить.
6. Багато сусідів поруч живуть, та ніколи не баються.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Числівник є в реченні

- А Тричі крига замерзала, тричі розтавала.
- Б Козацький полк ділився на сотні.
- В На репетицію прийшло п'ятеро хлопців.
- Г Раптово вдарив двадцятиградусний мороз.

2. Числівниками є всі слова рядка

- А три, третій, третина, троє
- Б десять, десяток, десятеро, десята
- В два, двійко, двоє, обидва
- Г семеро, сімка, сьомий, сім

3. За значенням числівники поділяють на

- А якісні, відносні та присвійні
- Б власні та загальні
- В кількісні та порядкові
- Г прості та складені

4. Ціле число означає числівник

- А дві п'ятих
- Б сім десятих
- В сім
- Г три цілих і одна друга

5. Збірним є числівник

- А три
- Б тринадцять
- В трое
- Г тридцять

6. Дробовим є числівник

- А дев'яносто
- Б дев'ятеро
- В дев'ять цілих і шість десятих
- Г дев'ятнадцять

7. Порядковим є числівник

- А вісім
- Б восьмеро
- В одна восьма
- Г восьмий

8. Усі числівники кількісні в рядку

- А шість, шестеро, шостий
- Б п'ять, п'ятеро, одна п'ята
- В перший, другий, сто
- Г двадцять, двадцять один, двадцятий

9. Простим є числівник

- А сто десять
- Б одна третя
- В третій
- Г сорок два

§ 47. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ОДИН, ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ



Вправа 321. Спишіть прислів'я та приказки, розкриваючи дужки. Визначте відмінок числівників.

1. З (одна) квітки весна ще не починається. 2. За (один) вченого (два) невчених дають. 3. З (один) волом хліба не доробишся. 4. З (одна) ягоди немає вигоди. 5. За (двоє) зайцями поженешся – жодного не впіймаєш. 6. (Два) правд не буває. 7. (Одна) рукою в долоні не заплещеш. 8. У ліс ідуть, а на (три) одну сокиру беруть. 9. Хто мовчить, той (два) навчить (*Народна творчість*).

Кількісні числівники, що означають цілі числа, змінюємо за відмінками. Числівник **один**, окрім того, – ще за родами та числами, наприклад: *один будинок, одна квартира, одне вікно, одні двері*.

Числівники **один, одна, одно (одне), одні** відмінюємо як прикметники твердої групи, наприклад, *добрий*:

Н. в. один, добрий

Р. в. **одного**, **доброго**

Д. в. одному, доброму

Зн. в. один, добрий/одного, доброго

Ор. в. одним, добрим

М. в. на **одному**, **доброму**

Відмінювання числівників **два, три, чотири**

Н. в. два, дві/двоє три/трое чотири/четверо

Р. в. двох трьох чотирьох

Д. в. двом трьом чотирьом

Зн. в. як у називному або родовому відмінку

Ор. в. двома трьома **чотирма**

М. в. двох трьох чотирьох

Числівник **два** в називному та знахідному відмінках має дві паралельні форми – одну для чоловічого й середнього роду, а іншу – для жіночого роду, наприклад: *два портрети, два вікна, дві картини*.

За таким зразком відмінюємо числівники *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*, а також кількісно-збірні *двоє – двадцятєро, тридцятєро, п'ятдесятєро* й неозначено-кількісні *багато, кілька, кільканадцять, кількадесят*.



Вправа 322. Провідмінійте усно словосполучення за відмінками. Відмінювання двох із них (на ваш вибір) запишіть.

Один день, одна задача, три дзвінки, три парти, чотири директори, чотири лікарі.



Вправа 323. Запишіть словосполучення, доповнюючи їх доцільними за змістом числівниками (1, 2, 3, 4). Складіть речення з цими словами, надавши їм відповідної граматичної форми.

Переможці олімпіади, новобудови рідного міста, відмінники в класі, юні поети, використовуємо комп'ютери.



Вправа 324. Запишіть числівники словами й розкрийте дужки. Визначте рід числівників. Чи в усіх числівників є рід?

I. 1 (слива), 1 (яблуко), 1 (сестра), 1 (м'яч). **II.** 2 (стіл), 2 (дівчина), 2 (перо), 2 (хлопець). **III.** 3 (учень), 3 (брат), 3 (груша), 3 (вікно). **IV.** 4 (товариш), 4 (книга), 4 (море), 4 (стілець).

§ 48. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ ВІД П'ЯТИ ДО ДВАДЦЯТИ, ТРИДЦЯТЬ, П'ЯТДЕСЯТ, ШІСТДЕСЯТ, СІМДЕСЯТ, ВІСІМДЕСЯТ

Кількісні числівники від *п'ять* до *двадцять*, *тридцять* та *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят* відмінюємо за таким зразком:

Н. в. п'ять, п'ятнадцять

Р. в. п'яти (п'ятьох), п'ятнадцяти (ьох)

Д. в. п'яти (п'ятьом), п'ятнадцяти (ьом)

Зн. в. п'ять (п'ятьох), п'ятнадцять (ьох)

Ор. в. п'я^{ть}ма (п'я^{ть}ома), п'ятнадця^{ть}ма (ьома)

М. в. (на) п'яти (п'ятьох), (на) п'ятнадцяти (ьох)



Вправа 325. Провідмінійте за зразком числівника *п'ять* числівники *шість*, *сім*, *вісім*. Зверніть увагу на паралельні форми та чергування голосних у коренях.



В орудному відмінку пишемо: **чотирма, сьома, сімома, вісьма, вісьмома.**

Вправа 326. Провідмінійте числівники *одинадцять*, *сімнадцять*, *двадцять*. Порівняйте їх відмінювання з відмінюванням числівників *п'ять* і *п'ятнадцять*. Однаково чи по-різному вони відмінюються?



Вправа 327. I. Послухайте текст. Випишіть на слух числівники. Чи всі вони кількісні? II. Пригадайте і запишіть одне із прислів'їв, яке прозвучало в тексті.

ПРО ЧИСЛІВНИК СІМ

Числівник *сім* має особливу повагу й шану в людей. Це засвідчують народні прислів'я та приказки: сім разів відмір, раз відріж; семеро одного не ждуть; один із сошкою, а семеро з ложкою; сім верств до небес і все лісом; сім п'ятниць на тиждень та багато інших. Щоб запевнити в непохитності свого слова чи клятви, кажуть: «Міцно, як сім». А вислів «на сьомому небі» означає «безмежно щасливий».

Число *сім* відповідає кількості небесних світил, що виділяються серед інших – Сонце, Місяць, Венера, Марс, Юпітер, Меркурій і Сатурн. А ще ми маємо сім днів тижня та сім чудес світу (*Із математичного посібника*).



- У Зн. в. = Н. в., якщо неїстота (*побачив сім столів*)
- У Зн. в. = Р. в., якщо істота (*побачив сімох однокласників*)



Вправа 328. Виконайте усно математичні операції додавання, віднімання. Запишіть їх, передаючи числа словами й використовуючи прийменники **від і до**.

Зразок: $30 - 25 = \dots$ (Від тридцяти відняти двадцять п'ять дорівнює п'ять).

$$\begin{array}{ll} 25 - 15 = \dots; & 20 + 10 = \dots; \\ 30 - 9 = \dots; & 23 + 7 = \dots; \\ 17 - 12 = \dots; & 12 + 12 = \dots \end{array}$$



Вправа 329. Запишіть речення, вставивши числівники та слово *рік* у потрібному відмінку й числі.

1. Олегу вчора виповнилося 15 2. Тетяні скоро виповниться 10 3. Петру зараз 13 4. Олені 12 ..., а Сашку 22 5. Дженіфер 30 ..., а Брюсу 34 6. Адріану й Аурелу по 18 7. Олексію та Наталі по 25 8. – Скільки тобі ...? – Мені 23 9. – Скільки твоїм друзям ...? – Їм усім по 11 10. Ауріці Павлівні виповниться 33 ..., а її доньці Марії 3




Вправа 330. I. Прочитайте загадки, визначте відмінки числівників, ужитих у них. Відгадайте загадки. **II.** Перекладіть три загадки румунською мовою. З'ясуйте, чи в обидвох мовах числівник зберігся в тому самому відмінку.

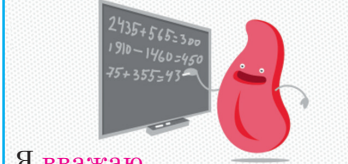
1. Має шкір сім, витискає сльози всім. 2. Що то за птах, що на вісьмох ногах? 3. Шість ніг, дві голови, один хвіст, четверо очей, два носи. 4. Що це – десять пальців, а нігтів нема? 5. Як за допомогою п'яти одиниць одержати 100? 6. Уздовж алеї ростуть 10 дерев. Між ними стоять лавки. Скільки є лавок? 7. У родині п'ять братів. Кожен із них має сестру. Скільки дітей у цій родині?

Культура мовлення

Я без **вагань** погодився стрибнути з парашутом.



Р. С. А **коливання** бувають у маятника.



Я **вважаю**, що вмю **рахувати**.



Вправа 331. I. Відгадайте загадку. Числівник-відгадку провідмініайте за відмінками, додаючи закінчення такі, як були в числівника *п'ять*. Наведіть паралельні форми. **II.** Звірте результати роботи з таблицею, уміщеною після вправи.

П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять, семеро, троє, ще й малих двоє. Скільки?

Відмінювання числівників 50, 60, 70, 80

(при відмінюванні змінюється лише **друга** частина)

Н. в. п'ятдеся**т**
 Р. в. п'ят**десяти**(ьох)
 Д. в. п'ят**десяти**(ьом)
 Зн. в. п'ятдеся**т**(ьох)
 Ор. в. п'ятдеся**тьма**(ома)
 М. в. (на)п'ят**десяти**(ьох)



Вправа 332. Об'єднайтеся в три групи. Провідмініайте числівники 1) *шістдесят*, 2) *сімдесят*, 3) *вісімдесят*. Порівняйте їх відмінювання з відмінюванням числівника *п'ятдесят*. Однаково чи по-різному вони відмінюються?



Вправа 333. Виконайте усно математичні операції додавання, віднімання. Запишіть їх, передаючи числа словами й використовуючи прийменники **від і до**.

Зразок: $30 - 25 = \dots$ (Від тридцяти відняти двадцять п'ять дорівнює п'ять).

$$25 + 15 = \dots;$$

$$45 + 10 = \dots;$$

$$60 - 9 = \dots;$$

$$73 + 7 = \dots;$$

$$87 - 12 = \dots;$$

$$52 + 14 = \dots$$

§ 49. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ СОРОК, ДЕВ'ЯНОСТО, СТО

Вправа 334. Запишіть графічну скоромовку словами та прочитайте її швидко. Віднайдіть у реченні числівник. На яке запитання він відповідає? На що вказує? Який це числівник за значенням і за будовою?

Хитру  спіймати морока,
а на 40  40 морок.

Числівники *40, 90, 100* у називному та знахідному відмінках мають форму *сорок, дев'яносто, сто*, а в інших відмінках – лише *сорока, дев'яноста, ста*.

Відмінювання числівників 40, 90, 100
(вони мають закінчення **-а** (крім Н. в., Зн. в.))

Н. в. сорок, дев'яносто, сто

Р. в. сорока, дев'яноста, ста

Д. в. сорока, дев'яноста, ста

Зн. в. сорок, дев'яносто, сто

Ор. в. сорока, дев'яноста, ста

М. в. (на)сорока, дев'яноста, ста



Вправа 335. Прочитайте й відгадайте загадки. З'ясуйте, у якому відмінку вжито числівники.

1. Що важче: сто кілограмів пір'я, сто кілограмів заліза чи один центнер зерна? 2. Бігає по подвір'ї Марушка у ста кожущках, як вітер повіє, то й спина замріє.

§ 50. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОТЕНЬ

Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюємо в обох своїх частинах. Зразком їх відмінювання можуть бути числівники *двісті* і *п'ятсот*.

Відмінювання числівників 500, 600, 700, 800, 900

(змінюємо обидві частини)

Н. в.	двісті, п'ятсот
Р. в.	двохсот , п'ятисот
Д. в.	двомстам , п'ятистам
Зн. в.	двісті, п'ятсот (= тільки Н.в.)
Ор. в.	двомастами , п'ятьмастами (п'ятьомастами)
М. в.	(на) двохстах , (на) п'ятистах



Вправа 336. Об'єднайтеся в чотири групи. Провідмінійте числівники 1) *чотириста*, 2) *шістсот*, 3) *вісімсот*, 4) *дев'ятсот*. Порівняйте їх відмінювання з відмінюванням числівників *двісті* та *п'ятсот*. Однаково чи по-різному вони відмінюються?



Вправа 337. Відгадайте, загадки. З'ясуйте, у якому відмінку вжито числівники в загадках.

1. Головата, дженджуриста*, сорочок наділа триста, а нога одна. 2. В одній скрині сімсот козаків. 3. Вісімсот соколят на одній подушці сплять.



Вправа 338. Запишіть словами подані цифрами числівники у називному, давальному та орудному відмінках. Якщо в деяких відмінках є паралельні форми, обов'язково занотуйте їх.

200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.



Вправа 339. I. Спишіть речення, замінюючи цифри словами. II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

1. Протягом доби немовля кита випиває до 400 літрів материнського молока. 2. Жайворонка не видно, коли він злітає на висоту 300 метрів, а його пісню чути навіть з висоти 600 метрів. 3. Довжина китів сягає 33 метрів, а вага – 120 тонн (*За підручником біології*).

* *Дженджуриста* – кокетлива, легковажна, чепуриста.



Вправа 340. Виконайте усно математичні операції додавання, віднімання. Запишіть їх, передаючи числа словами й використовуючи прийменники **від і до**.

Зразок: $300 - 200 = \dots$ (Від треста відняти двісті дорівнює сто).

$$200 + 100 = \dots; 400 + 300 = \dots;$$

$$600 - 300 = \dots; 700 + 200 = \dots;$$

$$800 - 400 = \dots; 500 + 400 = \dots$$



Вправа 341. Запишіть рецепт улюбленої страви, використовуючи числівники на позначення сотні (числівники записуйте словами).



§ 51–52. ІНШІ ТИПИ ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* відмінюємо як іменники. *Тисяча* відмінюємо як іменник жіночого роду I відміни мішаної групи (наприклад, *круча*), *нуль* – як іменник II відміни м'якої групи (наприклад, *дріль*), а числівники *мільйон, мільярд, трильйон* – як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи (наприклад, *медальйон, кілограм*).



Вправа 342. Об'єднайтеся в групи, у кожній групі оберіть керівника. Керівник групи зачитає числівники. Якщо він назве простий числівник, ви піднімете руки вгору; складний – розведете в боки; складений – витягнете вперед.

Дев'яносто, три, сорок чотири, сім, двадцять п'ять, сімсот, п'ять, сто три, шістдесят, багато, чотирнадцять, чотириста тридцять один, дев'ятсот, мільйон, нуль.

У складених кількісних числівниках відмінюємо кожне слово (так, як воно відмінюється, коли мовець уживає його окремо).

Н.в.	сорок шість
Р.в.	сорока шести
Д.в.	сорока шести
Зн.в.	сорок шість
Ор.в.	сорока шістьма
М.в.	(на) сорока шести



Вправа 343. I. Спишіть текст: запишіть числівники словами, вставте, де треба, пропущені букви, розкрийте дужки. II. Розв'яжіть задачу.

Учні / учениці отримали 1600 гривен.. для придбання 165 пап..рових хризантем, якими пр..крашатимуть зал до св..ята. Виявилось, що їм не вистачило 50 гривен.., щоб купити необхідну кількіс..т.. квітів. Скіл..ки коштувала одна хр..зантема і скіл..ки (в/у)сього квіток учні / учениці (с/з)можуть купити?

Збірні числівники можна утворити лише від числівників *два – двадцять і тридцять (двоє, троє, четверо, дванадцятєро, двадцятєро, тридцятєро)*. Кількісно-збірні числівники не є назвами кількості предметів, а вони позначають певну кількість як неподільну сукупність предметів: *два вчителі і двоє вчителів, шість вікон і шестєро вікон*.

Збірні числівники мають форми лише називного та подеколи знахідного відмінків. До того ж у цих відмінках числівники вимагають від іменників форми знахідного відмінка множини, наприклад:

Н. в. *тєроє робітників, три села (тєроє сіл)*

Зн. в. *тєрох робітників, три села (тєроє сіл)*

У разі відмінювання ці числівники втрачають суфікси **-оє, -єр(о)** і мають у непрямих відмінках такі самі форми, як і відповідні кількісні числівники. Збірні числівники можуть мати пестливе значення – *двійко, трійко*.

Числівники *обидва, обидві, обоє* відмінюємо як ціле число *два*:

Н. в.	п'ятєро
Р. в.	п'ять оx
Д. в.	п'ять ом
Зн. в.	п'ятєро, п'ять оx
Ор. в.	п'ять ома , п'ять ма
М. в.	(на) п'ять оx



Вправа 344. Відредагуйте речення та запишіть їх (усі числівники прописуйте словами). З'ясуйте розряди числівників за значенням і будовою.

1. Учні взяли в бібліотеці двадцять трое книжок. 2. Пароплав із тридцяти восьмеро екскурсантів уже підходив до пристані. 3. До канікул ще двоє місяців. 4. У звичайного садового слимака 14 175 зуби. 5. Жук-носоріг важить усього 14 грам, а може тягти вантаж 1580 грам. 6. Під посівами пшениці зайнято 280,7 гектарів землі.

Дробові – це зазвичай складені числівники, наприклад: *одна друга, дві третіх, п'ять сотих*. Кількісно-дробові числівники мають змішаний тип відмінювання: чисельник відмінюємо як звичайний кількісний числівник, а знаменник – як порядковий.

Н. в.	одна сьома	три сьомі
Р. в.	однієї сьомої	трьох сьомих
Д. в.	одній сьомій	трьом сьомим
Зн. в.	одну сьому	як у називному відмінку
Ор. в.	однією сьомою	трьома сьомими
М. в.	на одній сьомій	трьох сьомих

При використанні поєднання цілих і дробових числівників, тобто змішаних чисел на зразок *п'ять цілих і три четвертих*, відмінюємо всі складники.

Вправа 345. Прочитайте вголос математичні вирази, чітко вимовляючи слова. Запишіть ці вирази словами.

Зразок: до однієї і двох шостих додати сім восьмих.

1. До $7/5 + 1/2$. 2. Від $9/5 - 3/6$. 3. Від $90,6 - 14$. 4. До $6 \frac{3}{4} + 2/7$.

Вправа 346. I. Прочитайте речення. Віднайдіть числівники, визначте їх розряд і відмінок. II. Провідмініняйте спочатку усно, а потім письмово виокремлений числівник.

1. За **одну десятю** секунди космічний корабель пролітає один кілометр. 2. Коров'яче молоко містить три й одну десятю відсотка білків. 3. Найбільші звірі Арктики – моржі. Вони важать дві з половиною тонни (*З енциклопедії*).

Вправа 347. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення числівника з іменником, замінюючи цифри словами. Визначте розряди числівників.

Аккерманська фортеця – це історико-архітектурна пам'ятка XIII–XV ст. н. е. Розташована в м. Білгород-Дністровський Одеської області. Вона є однією з найбільших середньовічних фортець в Україні. Периметр її стін становить 2,5 км, а загальна площа – більше 9 га. Товщина стін коливається від 1,5 до 5 метрів, а висота стін та башт – від 5 до 15 метрів. Аккерманська фортеця визнана одним із 7 див України.



Складні дробові числівники *півтора* (вживаємо з іменниками чоловічого та середнього родів), *півтори* (вживаємо з іменниками жіночого роду), *півтора*ста не змінюються за відмінками. Порівн.: *півтора кілометра, півтора яблука; півтори тонни*.

Вправа 348. Прочитайте числівники та загальноприйняті позначення мір метричної системи. Запишіть їх словами та визначте розряди числівників, які входять до словосполучень.

12 г; 2/3 т; 1,5 м; 56 кг; 67 км; 1,5 ц; 1,5 т; 3,7 га; 16,8 %; 500 млг.

Неозначено-кількісні числівники *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят* відмінюємо як числівники *два, одинадцять, п'ятдесят*; у називному та, частково, знахідному (з назвами неістот) такі числівники вимагають від іменників родового відмінка множини, а в усіх інших відмінках – узгоджуються з ними.

Н. в.	багато друзів	кільканадцять дерев
Р. в.	багатьох друзів	кільканадцятьох дерев
		кільканадцяти дерев
Д. в.	багатьом друзям	кільканадцятьом деревам
		кільканадцяти деревам
Зн. в.	багатьох друзів	кільканадцять дерев
Ор. в.	багатьома друзями і багатьма друзями	кільканадцятьома деревами кільканадцятьма деревами
М. в.	на багатьох друзях	на кільканадцятьох деревах на кільканадцяти деревах



Вправа 349. I. Запишіть речення, замінивши означено-кількісні числівники відповідними неозначено-кількісними. II. Перекладіть румунською мовою записані речення.

1. У класі було від чотирьох до семи учнів / учениць. 2. Близько семисот студентів / студенток виїхало на літню практику. 3. Близько п'ятдесяти ліцеїстів / ліцеїсток взяли участь в обласних олімпіадах. 4. Воїни здолали десять тисяч татар у кривавій січі. 5. Сто тисяч половців вкрили степ.



Вправа 350. Розгляньте малюнки. Зачитайте речення, зображені на них. Якими числівниками в цих реченнях ви можете замінити слова, що вказують на кількість? Запишіть перебудовані речення.



§ 53. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ



Вправа 351. Спишіть речення, ставлячи в потрібному відмінку числівники з дужок. Визначте розряд за значенням, відмінок, число й рід числівників. Від чого залежать рід, число й відмінок порядкового числівника?

1. Кома й крапка – найдавніші розділові знаки, вони з'явилися в (перший) друкованих книгах у (шістнадцятий) столітті (*Із журналу*). 2. Дівчина крутнула тумблер радіоприймача, і салон машини наповнили звуки (вісімнадцятий) століття (*П. Загребельний*). 3. У (двадцять перший) вагоні всі поснули, всі в полоні віртуальних сновидінь (*Ю. Рибчинський*). 4. Про гривню як грошову одиницю України йдеться в (дев'яносто дев'ята) статті Конституції (*Із журналу*).

Усі **порядкові** числівники відмінюємо як прикметники твердої групи, а числівник *третій* – як прикметник м'якої групи *синій*. Вони мають форми однини та множини. До того ж в однині розрізняємо форми чоловічого, жіночого та середнього родів.

Відмінкові закінчення порядкових числівників

Число	Рід	Порядковий числівник	Відмінок					
			Н. <i>котрий?</i>	Р. <i>котрого?</i>	Д. <i>котрому?</i>	Зн. <i>котрий?</i>	Ор. <i>котрим?</i>	М. <i>у котрому?</i>
Однина	Чол.	<i>четверт-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>трет-ій</i>	-ій	-ого	-ому	-ій/ого	-ім	-ому/-ім
	Жін.	<i>четверт-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>сороков-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>тисячн-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>трет-я</i>	-я	-ої	-ій	-ю	-ою	-ій
	Середн.	<i>четверт-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>трет-є</i>	-є	-ого	-ому	-є	-ім	-ому/-ім
Множина	–	<i>четверт-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>сороков-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>тисячн-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>трет-і</i>	-і	-іх	-ім	-і/-іх	-іми	-іх



Вправа 352. Прочитайте фразеологізми, поясніть їхній зміст. Визначте розряди числівників, що входять до їхнього складу. Складіть із двома фразеологізмами речення.

1. Грати першу скрипку. 2. Бути на другій ролі. 3. Працювати до сьомого поту. 4. Два чоботи – пара. 5. Обоє рябос. 6. Згадати п'яте через десяте. 7. За сімома замками тримати. 8. Бути на сьомому небі. 9. Сім п'ятниць на тиждень. 10. Десятою дорогою оминати (*Народна творчість*).

Вправа 353. Провідмініайте усно словосполучення. З виокремленими словосполученнями у формі будь-якого відмінка побудуйте речення та запишіть їх.

П'ятий раз, шостий клас, дев'ята книжка, сороковий рік, сотий кілометр.



Вправа 354. I. Випишіть словосполучення у два стовпчики. Спочатку ті, у складі яких немає числівників, а потім словосполучення із числівниками. II. Визначте розряд числівників. Провідмініайте порядкові числівники.



Айвазовський І. Дев'ятий вал

Перша усмішка, трійця охоронців, троє слоненят, трійка коней, подвійний клопіт, п'ятдесят робітників, сотня козаків, сімдесятирічна вдова, сімдесят квадратів, десяток снігурів, стометрова дистанція, сотий човен, п'ята смерека, п'ятірка сміливців.

Ключ: якщо правильно виконали завдання, то з других букв записаних іменників складете початок прислів'я «..... серця не запалиш».



Вправа 355. Запишіть порядкові числівники. Визначте їх групу за будовою (прості, складні чи складені). Поясніть творення та правопис складних числівників.

Двохсотий, шестисотий, стотридцятичотирьохтисячний, вісімдесятитисячний, трьохсотвісімдесятип'ятимільйонний.

Порядкові числівники, що закінчуються на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*, пишемо разом. До того ж їх перша частина має форму родового відмінка (окрім числівника *сто*): *трьохсотий*, *двадцятип'ятитисячний*, але *стотисячний*. Такі порядкові числівники не варто плутати зі складними прикметниками. Порівняйте: *вісімдесятирічний*, *тридцятип'ятикілометровий*.



Вправа 356. I. Прочитайте текст. Запишіть речення, розкриваючи дужки, обирайте правильний варіант, числа запишіть словами. Поясніть орфограми в тексті. II. Дайте відповідь на запитання (*розв'яжіть задачу*).

(У/в) 12/поверховому будинку є ліфт. На першому поверсі живе (у/в)сього 2 людей. Від поверху до поверху кількість мешканців збільшується в/двічі. На якому поверсі (в/у) цьому будинку найчастіше натискають кнопку виклик(а/у) ліфт(у/а)?

Вправа 357. Від кількісних числівників утворіть порядкові числівники. Виділіть у них закінчення. Визначте їх групу за будовою.

1. Три, п'ять, шість, десять, двадцять, сорок, дев'яносто, п'ятнадцять. 2. П'ятсот, двісті, триста, дев'ятсот. 3. Тридцять два, сорок вісім, двісті тридцять сім.

Відмінювання складених порядкових числівників

(змінюємо тільки **останнє слово**)

Н. в.	сорок шостий
Р. в.	сорок шостого
Д. в.	сорок шостому
Зн. в.	сорок шостого
Ор. в.	сорок шостим
М. в.	(на) сорок шостому



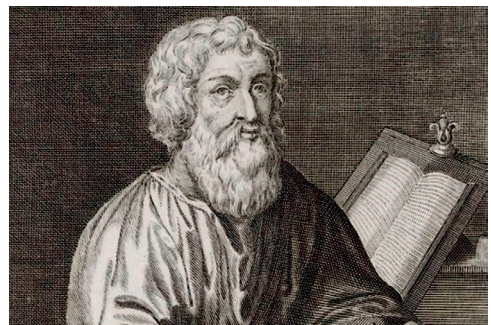
Вправа 358. Об'єднайтеся у три групи. Провідмінійте словосполучення зі складеними порядковими числівниками.

Сімдесят п'ятий рік, сто двадцять п'ята річниця, тисяча дев'ятсот дев'яносто п'ять нових підручників.

Вправа 359. I. Прочитайте текст про відомого лікаря. Віднайдіть у тексті числівники та запишіть їх словами. Визначте морфологічні ознаки числівників. **II.** Дайте відповіді на запитання до тексту.

Першим лікарем, праці якого збереглися і до XXI століття, був Гіппократ. Він народився на грецькому острові Кос у 460 році до н. е. У його родині з покоління в покоління займалися зціленням. Двадцятирічним юнаком Гіппократ уже прославився як чудовий лікар.

Саме в цьому віці він був посвячений у жерці, без чого в ті часи не можна було практикувати з медицини.



Багато років молодий лікар удосконалював свої знання в Єгипті, потім створив на рідному острові медичну школу. Згодом його викликали до Афін – рятувати місто від епідемії. Там, у столиці, він і залишився надовго.

Гіппократ лікував пацієнтів цілющими травами, яких знав понад 200, був прибічником водних процедур, масажу, занять гімнастикою. Він закликав лікарів: «Не зашкодь хворому!». Цей принцип є провідним і в сучасній медицині (З журналу).

1. Де народився Гіппократ?
2. Коли народився Гіппократ?
3. У якому віці прославився Гіппократ?
4. Коли Гіппократ був посвячений у жерці?
5. Де молодий лікар удосконалював свої знання?
6. Яке місто Гіппократ рятував від епідемії?
7. Де Гіппократ створив медичну школу?



Вправа 360. Напишіть зв'язний текст (вісім–десять речень) про ваш сімейний бюджет на тиждень. Якого розряду числівників ви використали найбільше?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Тільки другу частину відмінюємо в усіх числівниках рядка

- А триста, п'ятсот, шістсот, вісімсот
- Б п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят
- В двісті, шістдесят, сімсот, тридцять
- Г чотириста, дев'яносто, вісімдесят, сімсот
- Д п'ятсот, шістдесят, вісімсот, вісімдесят

2. Правило відмінювання числівників ПОРУШЕНО в рядку

- А трьохсот, трьомстам, на трьохстах
- Б п'ятисот, п'ятистам, п'ятистами
- В семисот, сімомастами, на семистах
- Г дев'ятисот, дев'ятистам, дев'ятьмастами
- Д двохсот, двомастами, на двохстах

3. Форму орудного відмінка числівника записано ПРАВИЛЬНО в рядку

- А п'ятьмастами шістдесятьма сьома
- Б п'ятистами шестидесятьма сімома
- В п'ятистами шестдесятьма семи
- Г п'ятистами шістдесяти сімома
- Д п'ятистами шестидесяти сьома

4. Усі відмінкові форми числівників є ПРАВИЛЬНИМИ в рядку

- А сто вісімдесят сьомого, двомастами п'ятидесяти двома
- Б шістдесяти семи, чотирма, шестиста, дванадцятий
- В трьомастами дев'яноста шістьма, сімох, одна третя
- Г сімдесятьма двома, дві тисячі другий, дев'яноста шостого
- Д шестисот одинадцятий, шістисот п'ятий, сорокома чотирьома

5. ПРАВИЛЬНУ відмінкову форму числівника *сто вісімдесят сім* наведено в рядку

- А Р. в. ста вісімдесяти семи
- Б Д. в. сто вісімдесяти семи
- В З. в. ста вісімдесят сім
- Г О. в. ста вісімдесятьма сіма
- Д М. в. (у) сто вісімдесяти семи

6. ПРАВИЛЬНУ відмінкову форму числівника *шістсот дев'яноста вісім* наведено в рядку

- А Р. в. шестиста дев'яноста восьми
- Б Д. в. шестисот дев'яноста вісьмом
- В Зн. в. шістсот дев'яноста вісім
- Г Ор. в. шестистами дев'яноста вісьмома
- Д М. в. (на) шестистах дев'яноста вісьмох

7. Усі числівники пишемо разом у рядку

- А (шістсот)вісімдесятий, (три)мільярдний (вісімсот)десятий
- Б (десяти)тисячний, (дво)мільйонний, (триста)двадцятий
- В (чотирьох)сотий, (дванадцяти)тисячний, (семи)мільйонний
- Г (двісті)сьомий, (п'ятсот)тисячний, (шести)сотий
- Д (двох)тисячний, (сімсот)шістнадцятий, (двадцяти)мільйонний

§ 54. М'ЯКИЙ ЗНАК В КІНЦІ ЧИСЛІВНИКІВ І ПЕРЕД ЗАКІНЧЕННЯМ У НЕПРЯМИХ ВІДМІНКАХ



Вправа 361. Запишіть номер свого мобільного телефона словами. Прокоментуйте орфограми в числівниках.

Зразок: 0962145837 – нуль, дев'ять, шість, два, один, чотири, п'ять, вісім, три, сім.

М'який знак у кількісних числівниках пишемо в кінці слова та в кінці основи – перед закінченням.

М'який знак пишемо в кінці числівників *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, кільканадцять*. Наприклад: *Перед пам'ятником Міхая Емінеску виструнчився хор, який виконав п'ять пісень за його поетичними творами* (Із газети).



Вправа 362. Розкрийте дужки і запишіть словосполучення числівника з іменником. Підкресліть кінцевий приголосний числівника й охарактеризуйте його за твердістю/м'якістю. Із двома словосполученнями (на ваш вибір) складіть і запишіть речення.

(5) хвилин, (25) ровесників, (12) зошитів, (7) вуликів, (18) дерев, (14) кущів, (19) сторінок, (9) лампочок, (6) днів, (39) підручників.

Кількісні числівники, що їх пишемо з м'яким знаком у кінці слова, зберігають м'який знак також у непрямих відмінках перед закінченням. Наприклад: *п'ять – п'ятьох – п'ятьом, тридцять – тридцятьох – тридцятьом*. Порівняйте: Н. в. *десять учнів* і *десять підручників*; Зн. в. *десятьох учнів* і *десять підручників*.

М'який знак після кінцевого приголосного основи пишемо в непрямих відмінках числівників: *п'ятдесят – п'ятдесятьох – п'ятдесятьом; багато – багатьох – багатьом*.

Вправа 363. Прочитайте числівники. Поясніть уживання та невживання м'якого знака.

П'ять, п'ятьома, п'ятнадцять, п'ятдесят, п'ятдесятома, п'ятсот, п'ятьмастами, п'ятнадцятьох, сім, вісім, десять, шістьма, шістдесят, шістсот, шістдесятьом, шістдесятьох, сімдесятьом.

М'який знак не пишемо: у складних числівниках у кінці першої частини: *шістнадцять – шістнадцятьом*; у кінці простих числівників (окрім *п'ять, шість, дев'ять, десять*); у кінці складних числівників (окрім *одинадцять–двадцять, тридцять*); у непрямих відмінках перед закінченням у числівниках: простих (окрім *три, чотири*) та збірних.

Вправа 364. Запишіть числівники словами у формах родового, давального та орудного відмінків. Поясніть їх правопис. Виділіть закінчення. Визначте будову числівників.

48, 187, 322, 1954, 319, 498, 63.



Запам'ятайте: у числівниках *п'ятдесят – вісімдесят, п'ятсот – дев'ятсот* м'який знак **не** пишемо. До того ж у цих числівниках відмінюємо **тільки другу частину** (*п'ятдесят – п'ятдесяти*).



Вправа 365. Виправте помилки в числівниках. Поясніть правопис числівників, скориставшись теоретичним матеріалом параграфа.

П'ятьдесят, мілярд, двадцять, дев'ятьсот, шістьдесят, чотирьма, однею, п'ятьсот, мільон, трицять, дватцятєро.

Вправа 366. Прочитайте числівники разом з іменниками. Усно провідміняйте три-чотири словосполучення. Поясніть орфограми в числівниках.

Шістдесят діб, дев'ятнадцять підручників, не сьома учениця, сорок учнів, тисяча вісімсот тридцять другий рік, тридцять п'ять копійок.



Вправа 367. Спишіть текст, записуючи цифри словами. Визначте відмінки числівників. Поясніть уживання м'якого знака та апострофа в числівниках.

За шкалою розумового розвитку, яку запропонували швейцарські вчені, 1 місце в природі посідає людина. Вона має до 214 балів. Дельфін наділений приблизно 195 балами. На 3 місці – слон. Він має до 150 балів. Мавпа – до 63. Зебра – до 42, жирафа – до 38, лисиця – до 28 балів. Найтупішим визнали бегемота, який набирає всього 18 очок (За В. Мезенцевим).



Вправа 368. Прочитайте вголос арифметичні дії і запишіть це на диктофон. Послухайте запис. Чи відчуваєте ви труднощі у вимові? У зв'язку з чим це відбувається?

До $128 + 84$, $735 + 17$, $978 + 24$, $362 + 21$.

Від $493 - 99$, $1976 - 18$, $168 - 19$.

§ 55. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ДАТИ, ЧАСУ (ГОДИНИ)



Вправа 369. Запишіть словами цього річчї дати відзначення Нового року, Різдва, Великодня, Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня захисників і захисниць Вітчизни, Дня вчителя і вчительки, Дня матері, Дня батька. Чи якийсь із цих свят не має щорічної постійної дати?

Для позначення дат використовуємо **порядкові числівники** у сполученні з іменниками, причому числівники у словосполученнях відмінюємо, а іменники – назви місяців – уживаємо в Р. в. одн.: *першого січня, по перше січня, до першого січня; друге лютого, другого лютого, до другого лютого.*

В офіційно-діловому стилі (у документах) для позначення дат використовуємо цифри, відділяючи день, місяць і рік крапкою: 18.03.1998; 01.01.2003; 24.02.2022.

Вправа 370. Розгляньте ілюстрації. Спійшіть інформацію з них, записуючи числівники словами. Визначте розряди числівників. Проаналізуйте орфограми.





Вправа 371. Провідмініайте словосполучення *7 березня, 24 листопада, 14 жовтня*. Поясніть написання числівників. Складіть із кожним словосполученням речення.



Вправа 372. Складіть «Календар родинних свят», узявши за основу дати народження своїх родичів.

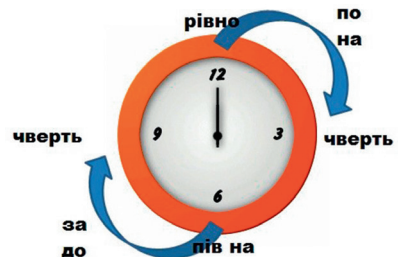


Вправа 373. Прочитайте речення, простежте, як ви вимовляєте числівники на позначення часу. Побудуйте зв'язний текст із поданих речень, який описував би ваш вихідний день.

МІЙ ВИХІДНИЙ ДЕНЬ

1. Я прокидаюся о 7 годині ранку.
2. Спочатку 10 хвилин я роблю зарядку.
3. О 09:30 я снідаю.
4. Сьогодні я прокинувся пізніше, о 9 годині ранку.
5. О 09:20 я вмиваюся, чищу зуби та одягаюсь.
6. На сніданок я п'ю одну чашку чаю із двома ложечками цукру та одним тістечком.
7. Сьогодні субота – у мене вихідний день.
8. Із 12 години до 15 години дня я готуюсь до уроків, читаю книги, пишу конспекти.
9. Я лягаю спати о 22 годині вечора.
10. Я йду із другом і подругою гуляти в парк о 15:30.
11. О 21 годині вечора я спілкуюся з друзями в чаті.
12. На перше я їм борщ, а на друге – рис, інколи одну піцу.
13. Ми гуляємо з друзями 2 години.
14. О 18 годині я знову читаю книги та готуюся до уроків.

Числівники на позначення часу належать до порядкових, тому ставимо запитання «*котра година?*», адже іменник «година» в українській мові жіночого роду. Для позначення часу використовуємо прийменники **по, на, за, до** та невідмінюваний числівник **пів** зі значенням «половина».



Не використовуємо для позначення часу прийменник **без**.

Вправа 374. Розгляньте записи. Дайте відповідь на запитання «котра година?» Як ви вважаєте, чи тільки один варіант запису має кожне позначення часу?

9 год. 50 хв., 11 год. 25 хв., 6 год. 00 хв., 5 год. 45 хв., 16 год. 15 хв., 19 год. 30 хв.



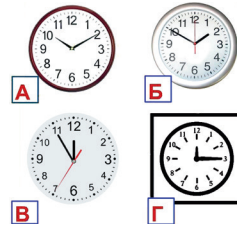
Вправа 375. Опрацюйте таблицю на позначення години в різних варіантах. Чи змінилася після цього ваша думка щодо відповіді на запитання з попередньої вправи.

Котра година	
11.00	одинадцята година
11.30	пів на дванадцятю
11.15	одинадцята година п'ятнадцять хвилин, п'ятнадцять хвилин по одинадцятій, п'ятнадцять хвилин на дванадцятю, чверть по одинадцятій, чверть на дванадцятю
11.45	за п'ятнадцять дванадцята, за чверть дванадцята, чверть до дванадцятої
19.00	дев'ятнадцята година, сьома година вечора
19.15	дев'ятнадцята година п'ятнадцять хвилин, п'ятнадцять хвилин по дев'ятнадцятій, п'ятнадцять хвилин на двадцятю, чверть по дев'ятнадцятій, чверть на двадцятю
19.30	пів на двадцятю
19.45	дев'ятнадцята година сорок п'ять хвилин, за п'ятнадцять двадцята, п'ятнадцять хвилин до двадцятої, за чверть двадцята, чверть до двадцятої

В українській мові години завжди вказуємо **порядковим числівником**, який відповідає на запитання **котра?** Хвилини вказуємо **кількісним числівником**, який відповідає на запитання **скільки?**

Вправа 376. Установіть відповідність між граматичною формою на позначення часу та годинником.

1. П'ятнадцять хвилин на першу.
2. Десять хвилин по десятій.
3. За п'ять дванадцята.
4. Десять хвилин до чотирнадцятої.
5. Десять хвилин по другій.



Вправа 377. Запишіть словами всі можливі варіанти години, що їх зображено на малюнку. Які деталі малюнка слугуватимуть вам підказкою?



Іноді час можна уточнювати частиною доби:

ранок – з 04.00 до 8.00	01.00 – перша година
день – з 09.00 до 17.00	01.15 – чверть на другу
полудень – 12.00	01.30 – пів на другу
вечір – з 18.00 до 23.00	01.45 – за чверть друга
північ – 24.00	02.00 – друга
ніч – з 01.00 до 03.00	02.00 – друга година ночі
	14.00 – друга година дня
	07.00 – сьома година ранку
	19.00 – сьома година вечора



Вправа 378. Зачитайте відповіді на запитання «котра година?». Перекладіть конструкції румунською мовою. Чи в румунській мові теж прийнято вказувати частину доби (день, ніч, ранок, вечір)?

01.01 – одна хвилина на другу; 01.05 – п'ять хвилин на другу; 01.25 – двадцять п'ять хвилин на другу; 01.48 – за дванадцять хвилин друга; 01.58 – за дві хвилини друга.



Вправа 379. Дайте усну відповідь на запитання «О котрій годині?», якщо годинник показує 06:30, 10:15, 13:45, 16:10, 16:55, 23:20.

Щоб сказати, о котрій годині відбудеться якась **подія (точний час)**, використовуємо зворот: **о/об + порядковий числівник жіночого роду в місцевому відмінку**.

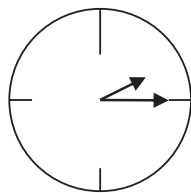
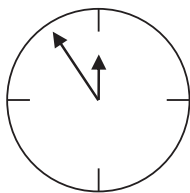
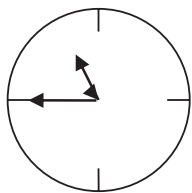
Прийменник **о** вживаємо з порядковим числівником із початковим приголосним звуком: *о третій годині*.

Прийменник **об** – із порядковим числівником із початковим голосним: *об одинадцятій годині*.

У розмові можна називати точний час і приблизний. Точний час указують у розкладі відправлення поїздів, літаків, виходу радіо- і телепередач, початку концертів, вистав, спортивних заходів тощо. Указівка на точний час характерна для наукового й офіційно-ділового стилів мовлення. Наприклад: *час прибуття потяга – тринадцята година сорок хвилин*.

У розмовному мовленні час події зазвичай указують не точно, а приблизно. Якщо треба лише **приблизно назвати період між двома годинами**, тоді варто ставити перед порядковим числівником прийменник **на**. Наприклад: *Я прийду на п'яту годину*.

Вправа 380. Розгляньте годинники. Котру годину вони показують? Використайте різні способи називання часу. Поясніть правопис числівників.



Прийменник **біля + родовий відмінок** вживаємо на позначення **місця**: *біля Дніпра, біля будинків, біля станції метро*. На місце можуть указати ще прийменники **близько** та **коло**: *близько Києва, коло хати*.

Але для позначення **приблизної кількості** вживаємо тільки прийменники **близько** та **коло**: *близько (коло) десятої години, близько (коло) тридцяти днів, близько одного кілометра*.

Вислови на зразок «*біля п'ятої години*», «*біля двох кілограмів*» не відповідають літературній нормі.



Вправа 381. Відредагуйте записку хлопчика, яку він передав мамі через свою сестричку. Прокоментуйте, які орфографічні, пунктуаційні, лексичні, граматичні помилки ви виправили.



Мама! Я сьогодні буду пізніше – десь в вісім годин. Уроки в мене закінчатся в два двадцять. Потом занятя в гуртках – десь до п'яти годин. На початок шостого в мене зустріч з братом Віталіка. Він обіцяв пренести міні на обмін шіснадцять нових фігурок. Якраз після цього я встигну на автобус що відправляється в сім двадцять. Пока!


§ 56–57. УЖИВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ ПРИ ЧИСЛІВНИКАХ

У повсякденному мовленні числівники служать для означення кількості предметів або їхніх частин. Вони утворюють словосполучення тільки з іменниками, які піддаються лічбі, наприклад: *один параграф, дві вправи, три завдання*.

Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку: *сьомий день, сьома година, сьоме число, сьомого дня, до сьомої години, сьомого числа, сьомі дні, сьомі години, сьомі числа*.

Зв'язок числівника з іменником

Числівник	Зв'язок з іменником	Приклади
Один (одна, одно, одне, одні)	узгоджуються в роді, числі, відмінку	один хлопець, одному хлопцю, одним хлопцем; одна калина, одної (однієї) калини, одною (однією) калиною
Два, три, чотири + ім. чол. роду	вимагають Н. в. множини	два рушники, три герби, чотири закони
 При сполученні з цими числівниками іменників із суфіксом <i>-ин</i>, який зникає у формах множини, останні набувають форми Р. в. однини: <i>два громадянина, три селянина, чотири киянина</i> .		
Два, три, чотири + ім. ж. р. та с. р.	вимагають Р. в. однини	дві школи, три калини, чотири слова
П'ять, шість, сім, неозначено-кількісні, збірні	вимагають Р. в. множини	шість журналістів, четверо товаришів, багато виборців
 Якщо числівники означають приблизну кількість, то їх уживаємо у формі Зн. в. Здебільшого такі числівники стоять після іменника в Р. в. множини: <i>майданчиків із п'ять, дівчат із тридцять</i> .		

Числівник	Зв'язок з іменником	Приклади
Півтора (одна ціла одна друга) + ім. сер. або чол. роду	вимагає Р. в. однини	півтора року, півтора яблука
Півтори (одна ціла одна друга) + ім. жін. роду	вимагає Р. в. однини	півтори години
Півтораста (сто п'ятдесят)	вимагає Р. в. множини	півтораста кілометрів, півтораста курчат
Дробові числівники	вимагають Р. в. однини	одна друга зошита (цю форму визначає пропущене слово <i>частина</i> : одна друга частина зошита), вісім цілих три п'ятих кілометра; три четверті кілограма
Мішані дроби (зі словами <i>з половиною, з чвертю</i>)	числівник керує залежним іменником, який виражає цілу частину	два з половиною метри, п'ять з половиною кілометрів
Складені числівники	уживаємо в тому відмінку, якого вимагає останнє слово	п'ятсот один козак, двісті чотири козаки, сто сорок сім козаків
2, 3, 4 + половина	вимагають Н. в. множини	тридцять два з половиною метри
5, 6... + половина	вимагають Р. в. множини	дев'ять з половиною метрів
Половина, третина, чверть (якщо мають кількісне значення)	вимагає Р. в. однини або множини (залежно від значення)	третина кімнати – третина кімнат
 Слово <i>половина</i> не можна вживати зі словами <i>більша, менша, значна, переважна</i> (половина не може бути більшою, меншою, значною тощо): <i>більше половини працівників або більшість працівників.</i>		

Числівник	Зв'язок з іменником	Приклади
Тисяча, мільйон, мільярд	вимагають Р. в. множини	мільйон жителів, мільйона жителів; тисяча кілометрів, тисячі кілометрів
Збірні числівники вживаємо з іменниками:	вимагають Р. в. множини	четверо жабенят, п'ятеро каченят
● IV відміни		семеро львів'ян, п'ятеро юнаків
● назвами істот чоловічого роду		двоє імен, троє вікон
● назвами неістот середнього роду		шестеро окулярів, двоє воріт
● множинними		
Обидва, обидві	вимагають Н. в. множини	обидві жінки; обидва учні
 З іменниками жін. р. та чол. р. – назвами неістот збірні числівники не вживаємо.		
Порядкові	узгоджуються в роді, числі, відмінку	сьомого дня, сьома година; (на) першому етапі (М. в.)
 Порядкові числівники можуть мати <i>нестягнену форму</i> (здебільшого у фольклорі): <i>третья зима, сорокове літо.</i>		
Числівник обоє можна вживати тільки тоді, коли йдеться про чоловіка й жінку: А ідіть лишень сюди; та йдіть обоє (Т. Шевченко).		

Вправа 382. Утворіть словосполучення з числівників *три, п'ять* та іменників, почергово сполучаючи числівники з кожним іменником. Проставте наголоси у словосполученнях і підкресліть ті з них, у яких числівники не спричинюють зміщення наголосу.

Зразок: три буки, чотири буки, п'ять буків.

Бук, вдова, голова, душа, квітка, книжка, коса, лопата, місто, нива, поле, сестра, школа, явір.



Вправа 383. Утворіть словосполучення числівника **один** із поданими словами.

Абзац, адреса, азот, атоми, бавовна, бавовнярі, бездоріжжя, бій, блискавка, брат, букви, бульвари, ваза, ворота, гірники, гора, гандбол, гуманізм, дороговказ.



Вправа 384. Перекладіть українською мовою іменники, утворіть від них словосполучення з числівниками **один, два** й усно визначте, які числівники узгоджуються з іменниками. Усно поясніть, які іменники і чому не утворюють таких словосполучень.

Agricultură, aramă, armată, brad, bufniță, carpen, cerere, cioară, cioroi, ciocârlie, coțofană, cuc, dogar, fag, felinar, frumusețe, granit, limonadă, mal, metru, noapte.



Вправа 385. Поєднайте (письмово) числівники **п'ять, сім, десять, одинадцять, двадцять, дев'яносто, сто, двісті, дев'ятсот** із будь-якими іменниками і скажіть, чому іменники в цих сполученнях слів повинні мати форму множини та форму певного відмінка.



Вправа 386. Розкрийте дужки й утворіть словосполучення кількісного числівника з іменником (числівники запишіть словами і поставте в них наголоси).

(2, вершина), (2, село), (3, син), (3, тінь), (4, книжка), (4, подвір'я), (4, ягня), (5, картоплина), (5, ставок), (6, квасолина), (7, місто), (8, хата), (9, клас), (11, дерево), (40, вівця), (100, день), (1000, рік).



Вправа 387. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки і ставлячи іменник у потрібній формі. Поясніть вибір форми.

Півтора (зошит), півтори (зміна), дві п'яті (метр), два з половиною (кілограм), сорок із половиною (процент), п'ять десятих (відсоток), півтора (місяць), півтора (рік), двадцять чотири (трактор).



Вправа 388. Випишіть іменники у дві колонки: 1) ті, які можна вживати зі збірними числівниками; 2) ті, які не вживаємо зі збірними числівниками.

Парашутист, стіна, озеро, листок, сани, основа, тигрєня, авіатор, вітер, вікно, осокір, лисеня, юнак.

Ключ: з перших букв прочитаєте закінчення вислову Т. Шевченка: «Я на сторожі коло їх».

Вправа 389. До іменників доберіть збірні числівники та поєднайте їх так, щоб вони утворили словосполучення. Намагайтесь уникнути повторення однакових числівників у кількох словосполученнях.

Атлет, ведмежа, вовчєня, галчєня, двері, дитя, еколог, жабєня, звірятко, ім'я, ластів'я, немовля, ножиці, озеро, плем'я, село, слонєня, автор, адреса, молодята.



Вправа 390. Розкрийте дужки, утворіть словосполучення кількісних і порядкових числівників з іменниками. Цифри запишіть словами, зіставте і поясніть написання кількісних і порядкових числівників.

5 (строф, строфа), 16 (діб, доба), 40 (хвилина, хвилин), 100 (днів, день), 300 (випускників, випускник), 1000 (кілометр, кілометрів), 5000 (воїнів, загін), 300000 (жителів, місто), 60000000 (населєння, народ).

Вправа 391. I. Розгляньте таблицю відмінювання числівників на позначення грошових одиниць, що вміщена після вправи. **II.** Утворіть словосполучення із числівниками та назвами грошових одиниць.

100 (гривня); 224 (євро); 69 (долар); 24 (гривня); 198 (лей); 75 (долар); 12 (лей); 5018 (долар); 356 (євро); 54 (копійка).

1	один долар	одна гривня, копійка	один євро (Н. в. одн.)	один лей
2–4	два долари	дві гривні, копійки	два євро (Н. в. мн.)	два леї
5–20 і більше	доларів	гривень, копійок	євро (Р. в. мн.)	леїв



Вправа 392. I. Пригадайте, хто і що зображено на українських паперових гривнях. Відповіді запишіть словами, зокрема числівники. Поясніть узгодження числівників з іменниками. **II.** За допомогою пошукової системи Google перевірте правдивість ваших записів.



Вправа 393. Відредагуйте усно речення.

1. Скільки зараз годин? 2. Зараз без п'ятнадцяти сім. 3. Я встав у сім годин ранку. 4. Він прийшов у половині третього. 5. Старосту класу замінює хтось другий. 6. Батьки пішли, а діти залишилися одні. 7. Три брата зустрілися після канікул. 8. Спортсмени пробігли дві десятих кілометрів. 9. Апельсини заважили два з половиною кілограмів.

§ 58. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО. РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ



Вправа 394. Об'єднайтеся у групи. Запишіть числівники у відповідному відмінку. Визначте розряди числівників і групи за будовою.

1. Давальний відмінок: один, чотири, двадцять, сорок, п'ятдесят сім, двісті сімдесят другий. 2. Орудний відмінок: чотири, дев'ять, тридцять, сорок, шістдесят шість, вісімсот сімдесят третій. 3. Місцевий відмінок: два, десять, вісімдесят, сто, мільйон дев'яносто три, п'ятсот одинадцятій.

Вправа 395. Провідмініайте дробові та збірні числівники. Прокоментуйте орфограми в них.

Дві цілих одна друга кілометра, дев'ять цілих сім десятих процента, чотири цілих три сьомих метра; п'ятеро вікон, четверо дверей.



Вправа 396. Спишіть загадки, розкриваючи дужки та вживаючи іменники у правильному відмінку. Дайте відповіді на запитання.

1. Пара (кінь) пробігла двадцять (кілометр). По скільки (кілометр) пробіг кожен кінь? 2. П'ять (кішка) ловлять по п'ять (мишка) за п'ять (хвилину). Скільки (хвилину) потрібно одній (кішка), щоб упіймати одну (мишка)? 3. Волонтерка зв'язала шість (шкарпетка) і три (шарф). Скільком (вояки) дістануться подарунки? 4. Коли чапля стоїть на одній (нога), то вона важить три (кілограм). Скільки важить чапля, коли стоїть на двох (нога)?



Вправа 397. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Виконайте морфологічний розбір виокремлених числівників за схемою і зразком, поданими після вправи.

1. Лівий берег кипів, клекотав, ревів, скреготав **тисячми** (мотор, гусениця, колесо) (*Л. Дмитерко*). 2. Поміж небом і землею рухались і рухались **два** живі (вогник) (*М. Стельмах*). 3. Високо в небі плавали два (яструб) (*О. Десняк*). 4. Три (день) минуло, а лелеки не з'являлись (*Ю. Збанацький*). 5. Наше село нараховує **п'ятдесят одну** (хата) (*Ю. Яновський*). 6. Ой у полі два (явір), ще й **третій** маленький (*Народна творчість*). 7. Старий озирнувся на чотири (бік): степ лежав німий і принишклий (*Гр. Тютюнник*).

Послідовність розбору числівника

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Розряди числівників за значенням: означено-кількісний (кількісно-цілий, кількісно-дробовий, кількісно-збірний), неозначено-кількісний, порядковий.
5. Група за будовою: простий, складний, складений.
6. Відмінок (усі, крім слів *півтора, півтори, півтораста*).
7. Рід (усі порядкові та *півтора – півтори, обидва – обидві, один – одна – одно, два – дві, тисяча, мільйон, мільярд...*).
8. Число (усі порядкові, наприклад, *другий – другі, десятий – десяті*, та *один – одні, тисяча – тисячі, мільйон – мільйони, мільярд – мільярди...*).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова й написання.

Зразки розбору

1. *Стоять жінки у три ряди* (А. Малишко). 2. *А на ранок випав перший сніг* (О. Кобилянська).

Зразок усного розбору

Три – числівник, початкова форма *три*, означено-кількісний, означає ціле число, простий, знахідний відмінок, разом з іменником *ряди* в реченні виконує роль обставини.

Перший – числівник, початкова форма *перший*, порядковий, простий, називний відмінок, чоловічий рід, однина, означення.

Зразок письмового розбору

Три – числівник, п. ф. *три*, озн.-кільк., ціл., простий, Зн. в., разом з ім. *ряди* – обставина.

Перший – числівник, п. ф. *перший*, порядк., простий, Н. в., чол. рід, одн., означення.

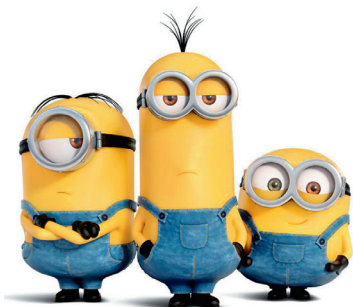


Вправа 398. Зверніться до продавця чи продавчині та замовте товар відповідно до переліку, уживаючи іменники в правильній формі.

4 (олівець), 1 (альбом), 33 (зошит), 2 (маркер), 20 (обкладинка), 5 (ручка), 3 (стержень), 45 (файл), 1 (циркуль).



Вправа 399. Прочитайте текст. Віднайдіть числівники, запишіть їх словами, визначте розряд за значенням і відмінок.



«Посіпаки» – американська анімаційна комедія, прем'єра якої в Україні відбулася 9 липня 2015 року. Цікаво, що режисер П'єр Соффін озвучує всіх 899 посіпак у цій комедії. Дія мультфільму відбувається 1968 року. Посіпаки – маленькі жовті помічники лиходіїв. Вони існують 1 000 000 років. Головними персонажами є 3 посіпак: Кевін, Стюарт і Боб.

Вправа 400. виправте помилки у словосполученнях і запишіть правильно.

Три стола; два козеняти; п'ятеро приятельок; тридцять трое учнів; чотири болгар; 21 кілограми; півтори місяці; від них одні неприємності.

Вправа 401. вимовте вголос числівники, правильно їх наголошуючи.

Десять, десятеро, чотири, четвертий, три, трое, двісті, п'ятсот, мільйон, одинадцять, одинадцятий, вісім, восьми, восьмеро, тридцять, тринадцять, п'ятдесят, п'ятдесяти, шістдесят, сімдесяти, чотирнадцять.



Вимовляй правильно: одина́дцять, чотирна́дцять, п'ятдеся́ти, шістдеся́ти.

Вправа 402. Утворіть складні слова, частиною яких є числівник. Поясніть їх правопис. Віднайдіть серед утворених слів числівники, обґрунтуйте свій вибір. З утвореними словами усно складіть словосполучення.

20 днів, 90 кілограмів, 200 квартир, 5 тисяч, 25 мільярдів, 40 хвилин, 80 тонн, 50 років, 575-мільйонний.

Вправа 403. Прочитайте загадки мовчки й відгадайте їх. Визначте число й відмінок іменників, поєднаних із числівниками.

1. Під однією шапкою чотири братики стоять. 2. Бігло два пси, позадирали носи. 3. Сто один брат, всі в один ряд, разом зв'язані стоять. 4. Сімдесят кожухів, і всі не застібаються.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Числівник з іменником **ПРАВИЛЬНО** узгоджено в реченні

- А Квартет утворюють чотири виконавці.
- Б До редакції надійшло два сценарія.
- В Концерт тривав майже півтора години.
- Г Для вистави слід використати чотирьох прожекторів.
- Д Батальні сцени фільму знімали два з половиною місяців.

2. Правило відмінювання числівника **ПОРУШЕНО** в реченні

- А На змаганнях директор нагородив п'ятьох учнів.
- Б Швидкість бігу гепарда – від сто двадцяти до сто сорока кілометрів за годину.
- В Серед восьмисот сорока семи приток Дніпра є велика річка Прип'ять.
- Г Прийшовши на спортмайданчик, він зустрів там сімох однокласників.
- Д Запорозька чайка вміщала від п'ятдесяти до сімдесяти козаків.

3. Відповідь на запитання «Котра година?» є **ПРАВИЛЬНОЮ** в рядку

- А дванадцять тридцять
- Б половина дев'ятої
- В десять хвилин першої
- Г без двадцяти десять
- Д за п'ять одинадцята

4. **НЕПРАВИЛЬНО** побудовано словосполучення на позначення часу

- А десять (хвилин) на десяту
- Б чверть на одинадцятую
- В без п'ятнадцяти десять
- Г пів на дванадцятую
- Д за п'ять (хвилин) шоста

5. Іменники з числівниками **ПРАВИЛЬНО** поєднано в рядку

- А двадцять три тижня
- Б півтора року
- В п'ять цілих і шість восьмих тонн
- Г півтора місяця
- Д сім з половиною кілограм

6. НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення в рядку

- А десять (хвилин) на шосту
- Б чверть на шосту
- В без п'ятнадцяти шість
- Г пів на шосту
- Д за десять (хвилин) шоста

7. Іменники з числівниками ПРАВИЛЬНО поєднано в рядку

- А півтори центнера
- Б два з половиною року
- В одна десята кілометрів
- Г кількадесят учасників
- Д двадцять чотири відсотка

8. ПОМИЛКОВО узгоджено числівник з іменником у словосполученні

- А п'ятеро друзів
- Б півтора аркуша
- В півтора гривень
- Г вісім кілограмів
- Д два професора

9. Граматично ПРАВИЛЬНЕ речення утвориться, якщо до частини «*Вітаємо зі святом ...*» додати частину, наведену в рядку

- А Першим вереснем
- Б Першим вересням
- В Першого вересня
- Г Першим вересня

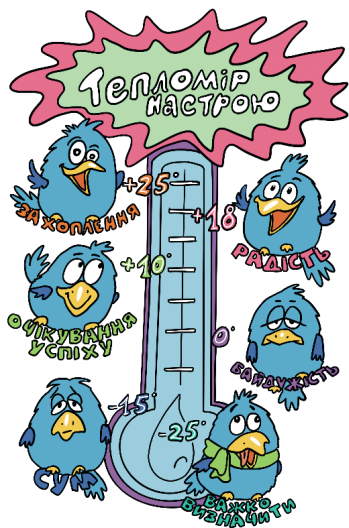
10. Граматично ПРАВИЛЬНИМ є варіант послідовного заповнення пропусків у реченні «*У теплицях ... вирощують близько ... сортів ... помідорів.*»

- А Дмитра Білоусько, двадцяти, щонайбільш смачних
- Б Дмитра Білоуська, двадцять, найбільш смачних
- В Дмитра Білоуська, двадцяти, найбільш смачніших
- Г Дмитра Білоусько, двадцять, якнайсмачніших
- Д Дмитра Білоуська, двадцяти, найсмачніших

ЗАЙМЕННИК

«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуєте, яка температура відповідає вашому настрою під час вивчення морфології української мови. Поясніть свій вибір.



Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- усвідомлювати визначення займенника, його морфологічні ознаки, синтаксичну роль; засоби творення неозначених і заперечних займенників;
- віднаходити в реченні займенники, визначати їх розряд, граматичні ознаки, правильно вживати займенники в мовленні;
- використовувати правильно займенники

для зв'язку речень у тексті;

- усвідомлювати появу приставного звука [Н] в 3-й особі однини особових займенників;
- презентувати власні ідеї та ініціативи зрозуміло, грамотно, використовуючи доцільні виражальні засоби мови;
- дотримуватися норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини.

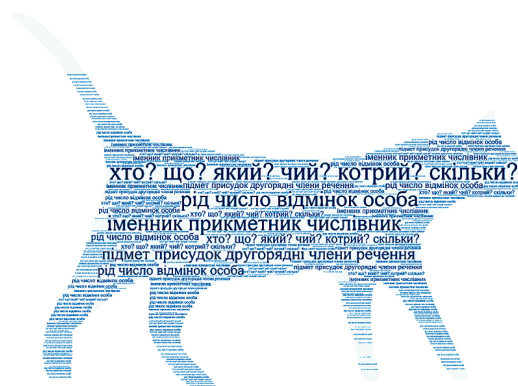
§ 59. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ



Вправа 404. Прочитайте вірш Володимира Верховеня. Пригадайте, яку частину мови називаємо займенником. На які запитання відповідає займенник? Які морфологічні ознаки має займенник? Як підказку використайте хмаринку слів.

Ця частина мови –
загадкове слово:
на предмети вкаже,
назв, імен не скаже.
Ми з тобою, ви і я,
він, вона. Але ім'я
не назве нам, як іменник.
Цю «особу» звать ...

(займенник).



Займенник (pronumele) – це частина мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх. Наприклад: **хто** (батько, вчителька); **що** (вітер, дорога); **він** (вершник, день); **вона** (воля, гостя), **воно** (зайчєня, полотно); **який** (білий, добрий); **чий** (братів, материн); **такий** (барвистий, дорогий); **скільки, стільки** (два, дев'ятнадцять, кільканадцять, п'ятдесят).

Початкова форма займенників – називний відмінок, а для займенників, що змінюються за родами, – називний відмінок однини чоловічого роду.



Вправа 405. Прочитайте речення, зверніть увагу на виокремлені слова, поставте до них запитання. Доведіть, що ці слова – займенники (вказують на предмети, ознаки і кількість, але не називають їх).

1. Спочатку **я** не повірив, що **стільки** книг можна зібрати в одному місці (*М. Стельмах*). 2. Україно! **Ти** для **мене** диво! І нехай пливе за роком рік, буду, мамо горда і вродлива, з **тебе** дивуватися повік (*В. Симоненко*).



Вправа 406. Запишіть речення, вставляючи пропущені за змістом займенники. Поясніть свій вибір.

1. ... люблю свою Україну. 2. ... любить читати книжки. 3. ... завжди говоримо правду. 4. ... змагаються за честь своєї школи.

Вправа 407. Прочитайте текст. Випишіть окремо займенники, що вказують: а) на предмети, б) на ознаки і в) на кількість. З'ясуйте, замість якої частини мови їх ужито.

Кажуть мені, що ти повернувся з-за кордону. Я не маю відваги запитати, що повернуло тебе у рідні сторони: у всьому багатстві нашої мови не знаходжу слів, якими могла б запитати про це. Зі стількох слів не виберу такого, яке не завдало б тобі болю і не стривожило б мене до глибини душі.

Деякі слова, як мелодії, дзвенять у душі, а передати їх не можна. Вночі прокидаюсь зі сну й думаю: хто й який ти тепер? Що залишив із себе, а що нового придбав у великім місті? (*За Іриною Вільде*).

Займенники вживаємо в мовленні, щоб уникнути повторення тих самих слів у тексті (лексичної помилки). Вони, як запасні гравці у футболі чи дублери в театрі, «виходять на поле», коли вимушено «залишають гру» повнозначні слова.

Вправа 408. I. Перебудуйте усно текст, замінюючи виділені слова займенниками. Простежте, чи допомогли займенники уникнути небажаного повтору слів і зв'язати речення в тексті. **II.** Сформулюйте висновок про роль займенників у мовленні.

Немає нічого милішого за рідну землю. Особливими чарами віє від **землі** навесні. Оживає травичка і тягне до сонця свої зелені вушка. **Травичка** немов прислухається до жайворонкової пісні, що ллється з теплого неба. Прекрасна весна в рідному краї! (Із журналу).



Вправа 409. Спишіть словосполучення, поставивши займенники в потрібному відмінку.

Спитав у (він), люблю (вони), глянув (вона) у вічі, прийшла до (вона), в'ється над (воно), спитав про (він), перед (він), усміхнувся до (вони), побачила (ми).



Прийменники із займенниками пишемо завжди окремо. Наприклад: *у нас, до вас, про що-небудь, з тобою.*

Вправа 410. Спишіть текст, замінюючи, де потрібно, повтори тих самих іменників займенниками.

Шануй і поважай батька і матір. Батько і мати дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, але для матері і батька до останнього їхнього подиху залишишся дитям. Своею працею і піклуванням батько і мати несуть радість у твою колиску. Не забувай, що батько і мати також мають право на радість (За В. Сухомлинським).



Вправа 411. Прочитайте прислів'я, випишіть із них займенники. Перекладіть займенники румунською мовою.

1. Мудрим ніхто не народився, а навчився. 2. До свого роду хоч через воду. 3. Чия відвага, того й перемога. 4. Кожна справа любить свого майстра. 5. Справжній друг той, на кого покластися можна. 6. Нема в світі кращого, як родина, то вам скаже і дитина.

§ 60. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

За значенням, граматичними й іншими особливостями займенники поділяємо на дев'ять розрядів (*clase de pronume*): **особові, зворотний, питальні, відносні, (або питально-відносні), неозначені, заперечні, присвійні, вказівні, означальні.**

Розряди	Лексичний склад	Морфологічні ознаки
1. Особові (personale)	<i>я – ми, ти – ви він (вона, воно) – вони</i>	особа, число, відмінок особа, рід, число, відмінок
2. Зворотний (reflexive)	<i>себе</i>	відмінок
3. Питальні (interogative)	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
4. Відносні (relative)	<i>хто, що який, чий, котрий скільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
5. Неозначені (nehotărâte)	<i>хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь абиящо, що-небудь, щось, дещо якийсь, деякий, чий- небудь... котрийсь, декотрий, будь-котрий... скільки- небудь</i>	відмінок, істота відмінок, неістота рід, число, відмінок відмінок
6. Заперечні (negative)	<i>ніхто, ніщо ніякий, нічий, нікотрий ніскільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
7. Присвійні (posesive)	<i>мій, наш, твій, ваш, їхній, свій його, її, їх</i>	рід, число, відмінок рід
8. Вказівні (demonstrative)	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий) стільки</i>	рід, число, відмінок відмінок
9. Означальні (denominative)	<i>весь (увесь), всякий, кожний, самий (сам), інший</i>	рід, число, відмінок



Вправа 412. Спишіть речення, вставляючи на місці крапок займенники з довідки. За допомогою таблиці розрядів займенників з'ясуйте, до якого розряду належать вставлені вами займенники.

1. ... би й рад косити, та ... косу носити. 2. Мудрим ... не вродився, а навчився. 3. Дай землі, то й дасть. 4. ... землю удобрює, тому й земля повертає. 5. ... багато робив, ... і багато знає (*Народна творчість*).

Довідка: нікому, він, вона, тобі, ніхто, хто, той, хто.



Вправа 413. Об'єднайтеся в дві групи. Визначте розряди займенників.

I група. Хтось, мій, цей, всякий, чий? ми, самий, хтось, ніякий, стільки, скільки, деякий.

II група. Будь-який, твій, той, кожний, котрий, вони, інший, казна-що, нічий, такий, що? дехто.



Вправа 414. Поставте займенники в початкову форму. Визначте їх розряд.

Мною, на нас, якого, деким, будь-кого, котромусь, стільком, самого, якому, чого, комусь, чиею, іншого, жодному, казна-ким, хтозна з ким, чііхось, такою, цих, собою, своєю, ними, на всьому хтозна/чий, мої.



Вправа 415. I. Послухайте текст. Випишіть на слух займенники. Перевірте за текстом, прослухавши його вдруге, чи всі займенники виписали. **II.** Визначте розряди та відмінкові форми виписаних займенників. Поясніть, які особливості відмінювання кожного із займенників.

Стоять вони вдвох коло отари: один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що пів життя проводить у небі, один з гирлигою, жезлом пастуха, що засвідчує приналежність до найдавнішого фаху людського, а другий – з емблемою у виді крил на кашкеті, хоча найпрудкіші крила вже не можуть зрівнятися з тими швидкостями, на яких він живе. Стоять, а біля них збилася жаркою купою отара, збилася густо, в щільник. Бруднувато-сірі, вже острижені мериноси* надсадно дихають, ховають голови від спеки у власну тінь, а за ними степ і степ...

* *Меринос* – порода овець із довгою тонкою шерстю.

Навіть того, чие життя минає в небі, цей степ вражає своїм безмежжям, блиском, сліпучістю – сонце сліпуче тут світить, ніби ти опинився на якійсь уже іншій, ближчій до сонця планеті.

І все тут пахне. І хоч пахне не стільки якимись там особливими пахощами степового різнотрав'я, бо траву тут майже геть стирловано*, одначе син таки каже істинну правду, що ніщо йому не пахне, як цей степ... (Олесь Гончар).

Особливості відмінювання займенників

I група	II група	III група
<i>особові</i>	<i>присвійні,</i>	<i>питальні,</i>
займенники і	<i>вказівні,</i>	<i>відносні,</i>
<i>зворотний</i>	<i>означальні</i>	<i>неозначені,</i>
займенник <i>себе</i>	відмінюються	<i>заперечні</i> мають
утворюють	подібно до	однакові типи
особливий тип	прикметників	відмінювання
відмінювання		

Вправа 416. Прочитайте вірш Євгена Іваницького «Учителям». Віднайдіть займенники, випишіть їх у початковій формі (повторювані записуйте один раз). Визначте (усно), до якого розряду кожен із них належить. Із трьома з них, що належать до різних розрядів, складіть по одному реченню (розповідне, питальне, окличне).

Учителі! На вас стоять держави!
Вам завдяки ідуть увись вони.
І хто приносить тим державам славу,
коли не ви, їх доньки і сини?!
Є вища суть: це те, що не купити,
є вища роль: вона проста, як хліб, –
уперто рухатися нивою освіти,
за плугом правди, безліч довгих діб.
Учителю, ти вище всіх довкола,
учителю, ти нації ядро!
Інстанція найвища – саме школа,
де ти куєш майбутнє і Добро!

* *Стирлувати* – зібрати в одне місце.

Не зупиняйся, Вчителю, не треба!
Іди вперед, бо в цьому суть життя.
Ти робиш чистим і безхмарним небо,
ти твориш віру в краще майбуття.



Вправа 417. Напишіть невеликий твір (14–16 речень) із теми «Я і учитель/вчителька – партнери навчального процесу», уживаючи займенники різних розрядів. Назвіть розряд кожного займенника.



Запам'ятайте вживання сталих виразів:

● у такому разі: *У такому разі здай квитки й купи нові.*

● така сама: *Я купила таку саму сукню, що й Марина.*

● іншим разом: *Я приїду до тебе іншим разом.*

● одне одного, один одного, одна одну:

Хлопці давно не бачили один одного. Сестри давно не бачили одна одну. Іван і Настя давно не бачили одне одного.

§ 61–62. ОСОБОВІ ТА ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС



Вправа 418. Розгляньте емоджі, оберіть той, на якому займенники одного розряду. Визначте розряд займенників.



До особових належать займенники **я – ми, ти – ви, він (вона, воно) – вони**. Їх об'єднує те, що всі особові займенники вказують на особу або предмет, але не називають їх.

Займенник **я** вказує на особу мовця (1-ша особа), займенник **ти** – на особу співрозмовника (2-га особа), а займенник **він (вона, воно)** – на особу і предмет, про які йдеться, але самі вони не беруть участі в розмові (3-тя особа). Наприклад: *Я збираюся в Карпати. Ти з братом теж поїдеш? Він виявляв таке бажання.*

Займенники **я, ти** змінюються за числами й відмінками, а займенники 3-ї особи ще й за родами, їх є три: **він, вона, воно**.



Вправа 419. Об'єднайтеся в пари та пограйте в гру «Що це за займенник?».

1. Назвіть займенник 1-ї особи однини, який указує на особу, яка сама про себе говорить. 2. Назвіть займенник 3-ї особи однини чоловічого роду, який указує на особу або предмет, про які розповідають. 3. Назвіть займенник 2-ї особи множини, який указує на осіб, до яких ми звертаємося. 4. Назвіть займенник, який указує на особу, до якої ми звертаємося.



Вправа 420. Прочитайте речення. Визначте в них особові займенники, з'ясуйте особу й число кожного. А як румунською мовою звучать ці займенники?

1. Ви сказали кобзу взяти і заграти пісню вам. 2. Хочеш ти, щоб пісню я для тебе склав. 3. Спів мій буде про вас трьох (Олександр Олесь).



Усі особові займенники використовують іншу основу при творенні відмінкових форм однини і множини. Порівн.: *я і мене; ти і тебе, тобі; він і його, йому; вона і її, їй; ми і нас, нам; ви і вас, вам; вони і їх, їм.*

Після прийменників у родовому, знахідному, орудному й місцевому відмінках займенника 3-ї особи на початку слова з'являється **Н** (*він – у нього, на ньому, на ній ...*).

Відмінювання особових займенників *я, ти, ми, ви*

Відмінок	Однина		Множина	
Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>	<i>ми</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>менé (до мéне)</i>	<i>тебé (до тéбе)</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>
Зн.	<i>менé (на мéне)</i>	<i>тебé (на тéбе)</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Ор.	<i>мнóю</i>	<i>тобóю</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>
М.	<i>на мені</i>	<i>на тобі</i>	<i>на нас</i>	<i>на вас</i>

Відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони*

Відмінок	Однина		Множина
Н.	<i>він воно</i>	<i>вона</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>йогó (до ньóго)</i>	<i>її (до неї)</i>	<i>їх (до них)</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>їм</i>
Зн.	<i>йогó (на ньóго)</i>	<i>її (на неї)</i>	<i>їх (на них)</i>
Ор.	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ними</i>
М.	<i>на ньóму (на нім)</i>	<i>на ній</i>	<i>на них</i>

Вправа 421. Прочитайте вірш Дмитра Чередниченка «Ми – є», випишіть із нього особові займенники. Визначте особу та число кожного з них.

Ми – є. Ми – будемо.
Не віриш, доню?
Запитай у пісні,
вона тобі усе розкаже.
Як вона жила.
Як вижила.
Як крила розпрямляє,
і йде між люди знову,
і їх підводить
на рівні ноги...
Чуєш! Як лунає пісня!
Ми – є. Ми – будемо.
Будь певна, доню!



Вправа 422. Об'єднайтеся в групи і позмагайтеся, хто найшвидше напише три особові займенники з двома **Е** та три займенники з **ЬО**, **ЮО**.



Вправа 423. Запишіть речення, ставлячи особові займенники в потрібній формі. Визначте відмінки займенників. Поясніть появу приставного звука [Н] у займенниках 3-ї особи.

1. Ви (я) просіть, а я наче не хочу. 2. Ми з (ти), як риба з водою. 3. Лякали щуку, що в озері (вона) топить будуть. 4. Від неправди люди не мруть, та вже (вони) більш віри не ймуть. 5. Хата з дітьми – базар, без (вони) – пустка. 6. Говори до (він) – як горохом об стіну (*Народна творчість*).

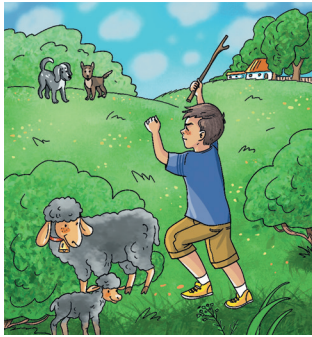


Вправа 424. Складіть розповідь про найрідніших вам людей, використовуючи особові займенники.

Вправа 425. I. Прочитайте текст. Поміркуйте, з якою метою автор використовує окличні речення. Кого насправді злякався Мишко? **II.** Випишіть із тексту особові займенники, визначте їх особу, число, відмінок, синтаксичну роль.

– Ну от, – продовжував Мишко, – пасу я, пасу і в книжку заглядаю... От уже й смеркати стало, час додому. Коли ж це щось як вискочить з лісу – одне, за ним друге... Вовки! Аж два вовки! А навколо ж нікого... Ну, думаю, пропав!.. У мене була тільки велика ломака*. Як гукну я на вовків! Як свисну! Та з

* *Ломáка* – велика палиця; дрючок.



ломакою – просто на них! Еге ж, біжу їм навперейми, а вони зупинилися, підібгали хвости і скалять на мене зуби. Ух і страшно ж було...

– А ти знаєш, як тих вовків звати?

– Як же? Вовки – та й годі!

– А я знаю, – сказав поважно Павлик. – Одного – Рябко, а другого – Полкан (За О. Донченком).



Вправа 426. Відгадайте жарти-загадки, в основі яких є особові займенники.

1. Які два займенники вкупі руйнують дороги, ще й заважають їздити? 2. Які займенники примушують тримати руки в чистоті? 3. Я – спереду, я – в кінці, а посередині назва породи коня (маленького). Разом буде назва країни.

Зворотний займенник себе змінюється лише за відмінками.

Цей займенник **не має форми називного відмінка** й у реченні здебільшого виконує роль додатка, що вказує на діяча:

Я привчаю → себе ← Ми привчаємо
 Ти привчаєш → себе ← Ви привчаєте
 Він привчає → себе ← Вони привчають

Відмінювання зворотного займенника себе				
Н.	–	ЗВЕРНІТЬ УВАГУ на правильне наголошення займенника себе в родовому відмінку!	Зн.	себе́
Р.	себе́ (до себе́)		Ор.	собо́ю
Д.	собі́		М.	(на) собі́



Вправа 427. Запишіть речення, віднайдіть у них зворотний займенник, надпишіть його відмінок.

1. Я побачив і себе на тій фотографії. 2. До себе брат не мав ніколи ніяких претензій. 3. Миколка вперше побачив на собі таку гарну сорочку. 4. Галинка завжди брала мене із собою. 5. Дмитрик сам купив собі ранець.



Вправа 428. Спишіть речення, вставляючи на місці пропусків займенник себе у потрібній формі. Надпишіть його відмінок і підкресліть зворотний займенник як член речення.

1. Бери ношу по ..., щоб не впасти при ходьбі. 2. Гречана каша сама ... хвалить. 3. Дає ... на носі грати. 4. Хто пізно ходить, той сам ... шкодить. 5. Живуть між ..., як риба з водою. 6. Вище ... не підскочиш (*Народна творчість*).

Вправа 429. Запишіть фразеологізми, поясніть їхнє значення. Визначте, у яких відмінках вжито зворотний займенник.

1. Почувати себе в безпеці. 2. Втрачати владу над собою. 3. Кепкувати над собою. 4. Зрозуміти себе. 5. Присягатися собі. 6. Тримати на собі.



Вправа 430. Прочитайте речення. Поясніть, чому виокремлене слово можна вважати займенником лише в першому реченні.

1. Налив **собі** молока. 2. Був **собі** раз Вовчик-Братик і Лисичка-Сестричка.



СОБІ. 1. Давальний відмінок однини зворотного займенника **себе**: *Подарував собі подорож у гори.*
2. **Частка**, розмовне. Уживаємо при дієсловах, підкреслюючи, що дія відбувається вільно, незалежно. *Пливе (річка) собі ліниво* (М. Рильський).



Вправа 431. Спишіть фразеологізми, визначте відмінок зворотного займенника. Складіть речення із трьома фразеологізмами.

Собі на умі, дати собі раду, само собою зрозуміло, сам собі пан, показати себе, відчути на собі, себе не пам'ятати, бути не в собі, сам не при собі, сушити собі голову, та й ні гадки собі, ціну собі знати, шукати себе, набивати собі ціну.

Вправа 432. Спишіть текст, віднайдіть особові займенники та зворотний займенник і підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі, яку вони виконують у реченні. Інші займенники підкресліть хвилястою лінією, надпишіть розряд.

Мамо! Я хочу щодня бачити тебе поряд, відчувати на собі твій лагідний погляд, розповідати тобі свої нові таємниці, які одразу стають нашими, бо кожен мій день – це і твій день, він тобі дорогий, як і мені. Скільки ти ще пробудеш далеко від дому? Бабуся запитує: «Чого вона так довго?» А я знаю: нам залишилося мало чекати! (*Н. Бабич*).

§ 63. ДОРЕЧНЕ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВЛАСНОМУ МОВЛЕННІ.
ЗАЙМЕННИК *ВИ, ВАШ* У ВВІЧЛИВО-ПОШАННОМУ ВЖИВАННІ



Вправа 433. Ознайомтесь із чотирма строфами різних поетичних творів Василя Симоненка. Визначте, які емоції передає кожен текст і з'ясуйте місце й роль займенників у створенні цих емоцій.

1. Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
мука твоя – єдина,
очі твої – одні.

2. Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вплітаються моє.

3. Всі образи й кривди до одної
я тобі забуду і прощу –
жду твоєї ласки хоч малої,
як земля у спеку жде дощу.

4. Ну скажи – хіба не фантастично,
що у цьому хаосі доріг
під суворим небом, небом вічним,
я тебе зустрів і не зберіг?



Займенників у мові небагато, але ми їх дуже активно використовуємо. Надзвичайно важливе значення має *доречне* їх уживання в усному й писемному мовленні.



Вправа 434. Прочитайте афоризми та з'ясуйте, замість яких іменників у них вжито особові займенники та у якій синтаксичній ролі.

1. Кожна мода має такий вигляд, ніби вона буде вічною.
2. Коли слово наповнюється змістом, воно стає вагоме. 3. Що довший язик, то частіше об нього спотикаєшся. 4. Я мислю, отже, я існую. 5. Ви дивитесь, але ви не спостерігаєте, а це велика відмінність. 6. Геній указує шлях, талант іде ним.

Вправа 435. I. Прочитайте уривок з вірша Максима Рильського, присвяченого Андрієві Малишку, поясніть правопис особового займенника **ВИ**. II. Чи можна зі слів поета зробити висновок про його ставлення до Андрія Малишка, його творчості?

І в світлім присмерку прийшли
Ви до моєї хати,
і зошит віршів принесли,
щоб, звісно, почитати.

Були ми вдвох на всій землі,
та поруч виникали
великі люди і малі,
що Ви про них писали...

Читали Ви, і слухав я,
а навкруги – єдина,
велика дихала сім'я,
що зветься Україна.

Хіба можливо це забуть?
Та добре розумію,
що яблуні нові цвітуть,
у серці в Вас, Андрію...

Ввічливо-пошанні займенники **ви, ваш** здебільшого пишемо з малої літери, а в листах та офіційних документах при звертанні до однієї конкретної особи – з великої.

Займенник **ви** вказує на те, що мовець звертається до багатьох осіб, наприклад: *Як ви міряли город, коли Лаврінова половина більша і вздовж і впоперек?* (І. Нечуй-Левицький).

При звертанні до однієї особи **ви** вживаємо як форму вираження ввічливості й пошани, наприклад: *Ви мене кликали, Іване Федоровичу?* (Олесь Гончар). *Чи ж Ви, пані, місцева?* (Розм.).

Вправа 436. Спишіть речення, відшукайте в них форми займенника **ви**. Ті з них, що вказують на багатьох осіб, підкресліть прямою лінією, а ті, які вжито для позначення ввічливості й пошани, – хвилястою лінією.

1. Завтра приїжджаю до вас своєю машиною. Ви чуєте, пані Марто? 2. Не дай вам Боже, панночки, зазнати того, що я зазнала. 3. Цим разом вам вдалося переконати мене, докторе. Ось вам моя рука: завтра їду з вами... 4. Давно це було, діти! Вас ще на світі не було, як я вже дівувала. 5. Пане докторе, ви збираєте фанти? (*За Іриною Вільде*).

Вправа 437. Прочитайте речення, віднайдіть займенники, які виконують ввічливо-пошанну роль, і з'ясуйте, у зразках якого стилю (розмовного, ділового, художнього чи в листах) їх використано.

1. Вельмишановний добродію! Дуже дякую Вам за надіслання початку видрукуваних Ваших записів (*Леся Українка*). 2. Це вам, сестрице! (*Остан Вишня*). 3. Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля» (*М. Коцюбинський*). 4. Ви мене кликали, Іване Федоровичу? (*Олесь Гончар*). 5. Вельмишановний добродію Цезарю Олександровичу! Дуже Вам дякую за Ваш портрет (*Панас Мирний*).



Дієслова при займеннику **Ви/ви** у ввічливо-пошанній формі ставимо в множині.



Вправа 438. Об'єднайтеся в групи. Складіть і запишіть невеликий діалог (сім-вісім реплік) відповідно до запропонованої ситуації (на вибір). Використайте особовий займенник **ви** у ввічливому значенні при звертанні до однієї особи. З великої чи малої букви в діалозі запишете займенник **ви**?

1. Вам потрібно в незнайомій дорослої людини розпитати, де знаходиться найближча книгарня. 2. Ви хочете дізнатись у вчительки Лариси Вікторівни, коли буде контрольна робота з географії. 3. Вам потрібно, щоб бібліотекарка Інна Іванівна порекомендувала для вашого молодшого братика цікаву книжку з історії України.



Вправа 439. Запишіть словосполучення, замінюючи подане в дужках запитання доречним особовим займенником. Із трьома словосполученнями складіть усно речення.

Дякую (кому?), вибачати (кому?), повідомляти (кого?), дорікати (кому?), милуватися (ким?), глузувати (з кого?), притаманний (кому?), телефонувати (кому?).



Вправа 440. Відредагуйте речення, поясніть характер помилок.

1. Він просидів цілий вечір, обдумуючи свою автобіографію. 2. У мого брата канікули вже розпочалися. 3. Викладачка запропонувала студенту вчитати свою доповідь. 4. Я впевнений, що доля випускників у своїх руках. 5. Матвієвська Уляна входить до складу комісії з питань екології. Про її роботу неодноразово писали в районній газеті. 6. У кожної людини є своя заповітна мрія.



Вправа 441. Шестикласник Павлик Чернівчан готує до шкільного веб-сайту замітку про свого друга Гриця Унгуряну. Допис майже готовий, залишилося тільки трохи доповнити його та відредагувати. Допоможіть Павликові зробити це (письмово).

Грицеві дванадцять років. Ми з першого класу сидимо з Грицем за одною партою. Гриць гарно вчиться. У Гриця всі оцінки відмінні. Гриць любить багато читати. Грицеві дуже подо-

баються книжки про пілотів, про мандрівників. Батько Гриця дозволяє Грицеві користуватися своєю бібліотекою.

Гриць мріє стати космонавтом. Наполегливість і працьовитість Гриця допоможе Грицеві досягти цієї високої мети.

У Гриця багато друзів серед його ровесників і ровесниць та учнів й учениць молодших і старших класів. Гриць бере активну участь майже в усіх шкільних спортивних змаганнях, які проводять у школі.



Вправа 442. Прочитайте репліки діалогу. Чому в першому варіанті вжито відмінкову форму займенника **ви** з великої літери, у другому – з маленької? Назвіть учасників розмови.

1. – Як Вас звати, скажіть, будь ласка!
– Сидоренко Роман Сергійович.
– Скільки Вам років?
– 23.
– Як довго у Вас болить рука?
– Майже тиждень.
2. – Хотів би з вами познайомитися. Мене звати Ігорем.
– Я – Оксана. А це мій брат Іван.
– Мені про вас багато розповідали!
– Приємно чути.

Вправа 443. Пригадайте назви сільськогосподарських і робітничих професій, характерних для вашої місцевості. Опишіть роботу людей однієї з названих професій, уживаючи займенники різних розрядів, зокрема займенник **ви**.



§ 64. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ ТА ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ



Вправа 444. I. Прочитайте народні загадки та прислів'я. Загадки відгадайте. Розтлумачте значення прислів'їв. II. Визначте, якими є за метою висловлювання речення першої групи. Прочитайте їх, дотримуючи правильної інтонації. III. Визначте, якими за будовою є речення другої групи (визначте граматичні основи). Свою думку доведіть. Як поєднано між собою частини цих речень?

I. 1. Хто день і ніч бродить і весь світ обходить? 2. Що сирим не їдять і вареним викидають?

II. 1. Не кожен козак, хто списа має. 2. Вона знає, що у вас у борщі кипить. 3. Язик має і коняка, яка не балака!

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* можуть містити в собі питання про особу, предмет, ознаку й кількість. Тоді вони є **питальними**: *Хто правду розповість?* (Д. Павличко). *Скільки буде на осінь весіль?* (Б. Бунчук).

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки*, що їх ужито без питальної інтонації та які служать для зв'язку між головним і підрядним реченнями, називаємо **відносними**: *Хто волю хоче вбить – загине* (Д. Павличко). *Це пісня та, яку з народження тобі співала мати* (П. Тичина).



Вправа 445. Спишіть, уставляючи на місці крапок потрібні займенники. Визначте, до якого розряду (питального чи відносного) належить кожен ужитий вами займенник.

1. Ой ... в лузі озовись! 2. Ой ... росте без коріння? 3. А ... біжить без повода? 4. А ... росте без цвіту? 5. Ой ... то кінць стоїть, ... сива гривонька? 6. Переможе не той, ... хитріший, а той, чия правда. 7. Ой ... то хата не заметена, ой ... то дівчина не заплетена? (*Народна творчість*).

Довідка: хто, що, що, чий, що, чия, чия, чия.

За граматичними ознаками та за здатністю вказувати на предмети, ознаки й кількість питально-відносні займенники поділяємо на три групи.

До **першої** належать займенники *хто, що*, які **вказують на предмети** і, як іменники, змінюються за відмінками.

До другої групи належать займенники **який, чий, котрий**, що вказують на ознаки предметів, зокрема на ознаку за їх порядком при лічбі, і, як прикметники, змінюються за родами, числами й відмінками, мають ту саму, що й прикметники, систему граматичних форм.

До третьої групи належить займенник **скільки**, який змінюється за відмінками й має ту саму систему форм, що і числівник *три*. Наприклад: *Скільком удасться прибігти першими?*

Вправа 446. I. Прочитайте розповідь про питальні займенники, які вживаємо для оформлення запитання про осіб і предмети. II. Випишіть питальні займенники першого абзацу в один стовпчик, а поряд, у другий стовпчик, випишіть питальні займенники з другого абзацу. Що вам нагадують ці питання? Коли ви ними вже послуговувалися?

Одного разу питальні займенники пішли на прогулянку. Їм було все цікаво. І вони ставили свої запитання, щоб дізнатися про щось нове, невідоме. Кожний питальний займенник ставив свої запитання. Так займенник ХТО? побачив велику пташку і став питати: «Хто це? А кого немає? Кому цікаво? Кого я бачу? Ким? На кому?»



А займенник ЩО?, дивлячись на пташку, ставив свої запитання: «Що за дива? Чого їй треба? Чому вона тут? Що знайшла? Чим вона харчується? На чому вона сидить?»

Питально-відносні займенники **хто, що** не мають роду й числа, змінюються лише за відмінками.

У формі називного відмінка займенники **хто, що** в реченні виконують роль підмета: *Хто кине тінь на ясне сонце?*; у формі непрямих відмінків – додатка: *Що робиш ти? Ти що надумав?*

Питально-відносні займенники **який, чий, котрий** змінюємо за родами, числами й відмінками, як і прикметники. У реченні вони найчастіше виконують роль означення, хоча можуть бути будь-яким членом речення: *Який мені вітер у серце повіяв?*

Питально-відносний займенник **скільки** змінюється лише за відмінками (пригадайте закінчення в питаннях кількісного числівника). Займенник **скільки** в реченні виконує здебільшого роль обставини: *Скільки ж казок про нас перекажуть?*

Відмінок	Чий, чия, чие, чийі					
	Одн.			Мн.		
	Ч. р.	Ж. р.	С. р.	Ч. р.	Ж. р.	С. р.
Називний	<i>чий</i>	<i>чия</i>	<i>чие</i>	<i>чийі</i>		
Родовий	<i>чийого</i>	<i>чиейі</i>	<i>чийого</i>	<i>чийіх</i>		
Давальний	<i>чийому</i> (<i>чиєму</i>)	<i>чийій</i>	<i>чийому</i> (<i>чиєму</i>)	<i>чийім</i>		
Знахідний	<i>чий</i> (<i>чийого</i>)	<i>чую</i>	<i>чие</i>	<i>чийі, чийіх</i>		
Орудний	<i>чийім</i>	<i>чиейю</i>	<i>чийім</i>	<i>чийіми</i>		
Місцевий	<i>...чийому</i> (<i>чиєму, чийім</i>)	<i>...чийій</i>	<i>...чийому</i> (<i>чиєму, чийім</i>)	<i>...чийіх</i>		

Вправа 447. За зразком відмінювання займенників *чий? чия? чие? чийі?* усно провідмініайте займенники *який? яка? яке? які?* Розкажіть про особливості відмінювання цього типу займенників.



Вправа 448. Об'єднайтеся в групи. Провідмініайте займенники паралельно з іншими частинами мови за відмінками: 1) *хто? сестра*; 2) *що? ліс*; 3) *який? весняний*; 4) *чий? Ольжин*; 5) *котрий? сотий*; 6) *скільки? чотири*. З'ясуйте, у яких поєднаннях займенника з іншими частинами мови були однакові закінчення. Аргументуйте свою думку.

Зразок:

Н. хто? *брат* *чий? брátів* *який? весняний*
 Р. кого? *брата* *чийого? брátового* *якого? весняного*
 Д. кому? *братові* *чийому? брátовому* *якому? весняному*



Займенники *хто, що* у відмінкових формах мають різні основи та не мають форми множини.

Займенник *чий* у давальному й місцевому відмінках однини має паралельні форми: *чийому/на чиєму* та *чиєму/на чийім*.

Займенник *скільки* не має граматичного числа.

Займенники *який, котрий* відмінюємо як прикметники твердої групи: *якого, котрого; якому, котрому; яким, котрим; на якому, на котрому*.

Вправа 449. Спишіть речення, підкресліть питальні займенники однією лінією, а відносні – двома.

1. Ой, який хороший день, у небі чисто-чисто. Скільки музики й пісень розлилось над містом! (*М. Познанська*). 2. Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилися любити (*Т. Шевченко*). 3. Хто людей питає, той і розум має (*Народна творчість*). 4. Чия ця дівчинка дзвінкоголоса? (*П. Тичина*). 5. Книга й школа – що є глибше, як з наукою дружить? (*П. Тичина*). 6. І я згадав своє село. Кого я там покинув? (*Т. Шевченко*).



Вправа 450. Спишіть речення. Віднайдіть відносні й питальні займенники, визначте, яку синтаксичну роль вони виконують у реченні, підкресліть їх відповідно.

1. Хто там плаче? Хто голосить, наче буря восени? І чие ридання носить вітер юної весни? (*М. Рильський*). 2. А змії, що жив за тим полем, у лісі, взяв ту скибу й закотив (*Народна творчість*). 3. Ти скільки класів закінчив? (*М. Стельмах*). 4. Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало (*І. Карпенко-Карий*). 5. Іде війна. А що ж то за козак, котрий коня не має для походу? (*Л. Костенко*).



Вправа 451. Перекладіть румунською мовою, підкресліть займенники та визначте їх розряд в обох мовах.

1. Котра година? 2. Хто твій учитель української мови? 3. Який квітник кращий? 4. Чий це рюкзак? Я не знаю, чий він. 5. Скільки Василько книг прочитав, ніхто з його друзів не знав. Але всі знали, що багато.

Вправа 452. Прочитайте текст, віднайдіть у ньому відносні займенники, визначте їх синтаксичну функцію. Чому перед відносними займенниками стоїть кома?

Справжній прихід весни пов'язувався в давнину в Україні зі святом Явдохи, яке припадає на 14 березня (за старим стилем 1-го). До цього дня випікали обрядове печиво, яке називали «веснянками». Дівчата й хлопці брали їх у долоні та з простягнутими руками йшли співаючи на околицю села, щоб закликати в гості весну-красну, на яку так довго чекали... «Ой весна, весна, ти красна. Що ж ти нам, весно, принесла?», – чулося звідусіль... (*За В. Скуратівським*).

Усі **питально-відносні** займенники є членами речення й одночасно здатні сполучати підрядні частини речення з головною, тобто виконувати функцію сполучного слова: *Якби того, що в мріях маю, хоч краплю мати наяву* (В. Симоненко). *Скажи, зозуле, скільки мені жити?* (Л. Костенко).



Вправа 453. I. Запишіть прислів'я, уставляючи потрібні за змістом відносні займенники. Визначте їх синтаксичну функцію. Назвіть відмінки займенників. II. З'ясуйте види речень за будовою. Зробіть висновок про роль відносних займенників у мовленні.

1. Думай, ... робити, а роби те, ... надумав. 2. ...закінчує вчитися, той перестає жити. 3. Розумний знає,... й немає. 4. Не той багатий, ... багато прожив, а той, ... багато діла зробив. 5. ... розумніша голова, то легше рукам.



Слово **ЩО** в одних реченнях функціонує як займенник, в інших – як сполучник або й частка.

ЩО – **займенник**, якщо його можна замінити займенниками «який», «котрий», «щось» або іменником із головної частини. Наприклад: *Я дізнався, ЩО мені подарують завтра* (що можна замінити займенником *щось*; на *що* падає логічний наголос, отже, це займенник, у реченні є додатком). *Біля гаю, ЩО чорніє над водою, щось біле блукає* (що можна замінити займенником *який* або іменником *гай*; отже, це займенник, у реченні є підметом). **ЩО** може змінювати форму відмінка: *чого, чому, чим* тощо. Наприклад: *Я знаю, ЧОГО не вистачає в цій страві* (чого – це форма родового відмінка займенника *що*; у реченні є додатком).

ЩО – **сполучник**, якщо така заміна неможлива або на **ЩО** не падає логічний наголос. Наприклад: *Я дізнався, ЩО завтра нас запрошено в гості*. (Сполучник *що* не можна замінити іншим словом; замість *що* можна поставити двокрапку, утворивши безсполучникове речення: «*Я дізнався: завтра нас запрошено в гості*» – сполучник *що* випадає, а зміст речення зберігається).



Вправа 454. Придумайте і запишіть складнопідрядні речення з питально-відносними займенниками *хто, що, який, чий, котрий, скільки* в ролі сполучного слова. Початок речення може бути таким: *Спонсори обіцяють Досягнуть ті*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Прочитайте текст і виконайте завдання 1–4

[1]Чорнобривці завоювали не лише пошану, а й любов українців. [2]Ці скромні жовтогарячі квіти із сильним запахом ні з чим не переплутаеш. [3]В Америці зростає 35 видів чорнобривців, а в нас лише три. [4]Різким запахом вони відлякують будь-яких городних шкідників, мають лікувальні властивості. [5]Дівчата вплітали чорнобривці у *свої* вінки, освячували на Маковія.

Завдання 1–4 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Виберіть правильну відповідь

1. Жодного займенника немає в реченні

А першому

Б другому

В четвертому

Г п'ятому

2. У четвертому реченні займенників

А 1 Б 2 В 3 Г 4

3. Виділений у п'ятому реченні займенник стоїть у відмінку

А давальному

Б знахідному

В орудному

Г називному

4. У четвертому реченні є займенник

А присвійний, неозначений

Б означальний, відносний

В неозначений, особовий

Г присвійний, вказівний

Завдання 5–10 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Виберіть правильну відповідь

5. Займенниками є всі слова рядка

А ви, всякий, що, ніяк, жоден

Б вони, мій, скільки, хто, котрий

В деколи, чий, наші, їх

Г моя, скільки, абияк, ти

6. Займенниками є всі слова рядка, ОКРІМ

А він, себе, мій, твій, сам

Б ні в чому, скільки-небудь, інший, ти

В собі, їх, стільки, його

Г коли-небудь, нічий, жодний, я

7. Усі займенники вказують на предмет чи особу в рядку

А будь-хто, щось, нічий, він, деякий

Б я, такий, ніякий, ти, хтось

В воно, їхній, себе, ви, стільки

Г вона, дехто, ми, сам, казна-що

8. Усі займенники є особовими в рядку

А він, ваш, його, на ньому

Б вони, їх, ми, нами

В їй, їхній, її, вона

Г ми, нас, наш, нею

9. Слово *що* не є займенником у реченні

А Я знаю, що тобі подарувати.

Б Поважаю людей, що мають мрію в житті.

В Ми переконані, що мир можна зберегти.

Г Що відбудеться на п'ятому уроці?

10. До одного розряду належать усі займенники в рядку

А той, цей, такий, стільки

Б її, наш, ви, мій, ти

В хто, ніякий, чий, котрий

Г що-небудь, якийсь, жодний, казна-чого

§ 65–66. НЕОЗНАЧЕНІ Й ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ. ЇХ ТВОРЕННЯ, ВІДМІНЮВАННЯ ТА ПРАВОПИС

Неозначеними називають займенники, які загалом, а не точно вказують на особу і предмет, ознаку, властивість чи кількість. Наприклад: *дехто, будь-що, якийсь, скільки-небудь*.

Неозначені займенники творяться від питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки* за допомогою префіксів *аби-, де-, будь-, бозна-, казна-, хтозна-* та постфіксів *-будь-, -небудь-, -сь*. Порівн.: *абихто, будь-що, бозна-який, казна-чий, хтозна-котрий* і *хто-будь, щось, який-небудь*.



Вправа 455. Прочитайте неозначені займенники, поясніть, як вони утворились.

Дехто, дещо, деякий, хтось, щось, якийсь, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, будь-хто, будь-що, будь-який, абиякий, казна-хто, хтозна-що.

Вправа 456. Виберіть з-поміж запропонованих займенників неозначені та запишіть їх у дві групи: а) ті, що пишемо з дефісом; б) ті, що пишемо разом.

Абихто, бозна-чий, будь-який, ваш, весь, він, всякий, декотрий, інший, їхній, казна-який, кожний, котрий, котрийсь, мій, наш, ніхто, ніякий, увесь, хто, хтозна-який, чий-небудь, чийсь, що-небудь.

Аби-, де-, -сь із займенниками пишемо разом, а **будь-, -будь, -небудь, бозна-, казна-, хтозна-** – з дефісом: *абикотрий, дехто, чийсь і будь-хто, котрий-будь, що-небудь.*

Вправа 457. Від займенників *хто, що, який, котрий, чий, скільки* утворіть якнайбільше неозначених займенників.

Вправа 458. Запишіть займенники *хтозна-хто, хто-небудь, дещо* в родовому, орудному й місцевому відмінках із прийменниками. Назвіть орфограми.

Зразок: *будь-хто* – *будь до кого, до будь-кого* (Р. в.); *будь із ким* (Ор. в); *будь на кому, на будь кому* (М. в).



Вправа 459. Об'єднайтеся в три групи. Перша група записує займенники, які пишемо разом; друга група – займенники, які пишемо з дефісом; третя група записує займенники, які пишемо окремо. Поясніть правопис займенників з огляду на відомості з таблиці, що після вправи 460. Чи всі займенники належать до неозначених?

Ніхто, ні в кого, де з чим, кимось, чий-небудь, будь з чим, будь до кого, будь-кого, хтозна з ким, хтозна до чого, хтозна-чий, хтозна від чого, казна з чим, абихто, аби з чим, аби-чий, чим-небудь, який-небудь, абищо, аби до чого, дехто, деякий, дечим, де з ким, декотрий, деяким, декого, ні до кого, ні з ким, ні з яким, нікого, нічим, ніскільки, ні з чим, ні за ким, будь-хто.

Заперечними називають займенники, які виражають заперечення вказівки на особу, предмет, ознаку чи кількість. Вони творяться від питально-відносних займенників за допомогою префікса **ні-**, наприклад: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки*.

Якщо з неозначеними й заперечними займенниками вживаємо прийменник, то всі три елементи пишемо окремо, порівн.: *дечому і де в чому, декому і де на кому*.



Вправа 460. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Випишіть займенники, укажіть їх розряд і відмінок.

1. Я дивлюсь на вишні, і в них справді то тут, то там паленіють розпухлі щічки (*М. Стельмах*). 2. У житах щось зашаруділо і незабаром на дорогу викотився їжак (*М. Стельмах*). 3. Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило передніми лапами (*Гр. Тютюнник*). 4. Нас розлучали з рідними, життям і навіть мрією, але (ні) що й (ні) коли не розлучило з вірою (*Б. Олійник*). 5. Валерієві не хотілося (ні) кого бачити, (ні) (з)ким говорити, і він лишився на горищі (*Ю. Мушкетик*).

Неозначені та заперечні займенники мають ті самі граматичні ознаки, що й питально-відносні, порівн.:

Питальні	Неозначені	Заперечні	Граматичні ознаки
хто?	абихто, дехто, хтось, будь-хто	ніхто	відмінок, істота
що?	дещо, щось, будь-що, що-небудь	ніщо	відмінок, неістота
який?	деякий, якийсь, який-небудь	ніякий	рід, число, відмінок
чий?	абичий, чийсь, чий-небудь	нічий	рід, число, відмінок
котрий?	котрийсь, котрий-небудь	нікотрий	рід, число, відмінок
скільки?	скільки-небудь	ніскільки	відмінок

Неозначені й заперечні займенники відмінюємо так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені.

Вправа 461. Провідмінійте заперечні займенники *ніхто, ніщо* за відмінками.

Вправа 462. I. Спишіть речення, віднайдіть і підкресліть неозначені й заперечні займенники відповідно до того, яку синтаксичну функцію вони виконують в реченні. II. Визначте граматичну основу другого і третього речень.

1. Він не виносить сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось (*В. Симоненко*). 2. Ніхто не підніме, не скаже: «Ходім, мій маленький, додому» (*В. Сосюра*). 3. Юні біологи мріяли знайти в печері хоч якогось живого прадавнього птаха (*Із журналу*). 4. Вона напружено намагалася пригадати яку-небудь тему з античної літератури (*Із журналу*). 5. То чого ж ти плетеш казна-що? Кажі діло і часу не гай (*Панас Мирний*).



Вправа 463. Спишіть речення, дібравши з довідки потрібні займенники. Визначте розряд і роль дібраних займенників у реченні.

1. «Сонце б засліпив, – розхвастався Ліхтар, – якби мене ... підійняв до хмар» (*В. Симоненко*). 2. Ще ... не зумів відіспати мамині зморені сни (*Народна творчість*). 3. Я їх ... не питаю, вони мені ... не кажуть (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Нам хотілося ... таке гарне намалювати, якого ще ніхто не малював. 5. ... із нас здалося, що за нами хтось спостерігає. 6. ... думки необхідно теж поважати. 7. Це була ... фантастична зустріч.

Довідка: комусь, ніхто, нічого, хтось, чиїсь, чогось, щось, якась.

Вправа 464. Розгляньте репродукцію картини. Спробуйте описати настрій людини, якій дарують квіти. Розіграйте діалог, використавши займенники.



І. Костенко. Травень



Вправа 465. I. Розкрийте дужки, поставте, де це потрібно, дефіс, з'єднайте чи роз'єднайте частини слова. II. Складіть зв'язний текст (дев'ять-десять речень) із теми «Мій шкільний товариш / Моя шкільна товаришка», використовувачи записані займенники (на ваш розсуд).

Аби/хто, будь/що, який/небудь, казна/що, скільки/небудь, ні/який, ні/в/чому, ні/до/чого, хтозна/хто, казна/в/якій, де/чий, ні/якого, аби/до/кого, будь/на/чому, чого/сь, будь/що, казна/в/якій, ні/чого, ні/до/кого.

§ 67–68. ПРИСВІЙНІ, ВКАЗІВНІ, ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ



Вправа 466. Спишіть речення, вставляючи займенники в потрібній відмінковій формі. З'ясуйте розряди та роль ужитих займенників у реченні.

1. (До кого?)... завітали друзі. – (Чий?)... друзі завітали.
2. (У кого?)... розболілася голова. – (Чия?)... голова розболілася.
3. (У кого?)... сьогодні контрольна з математики. – (Чий?)... клас нині пише контрольну з математики.
4. (У кого?)... на обличчі було здивування. – (На чьому?)... обличчі було здивування.

Присвійні, вказівні й означальні займенники мають дуже багато спільного, але кожен розряд має і свої особливості.

Присвійні, вказівні й означальні займенники, як і прикметники, змінюємо за родами, числами та відмінками. Наприклад: *мій, цей, весь підручник; моя, ця, вся книга; моє, це, все завдання і мої, ці, всі підручники, книжки, завдання.*

Присвійними називають займенники *мій, твій, наш, ваш, його, їх, їхній і свій*, які вказують на ознаку належності чого-небудь певній особі, наприклад: *мій зошит, наш клас, твоя книга, ваша парта, його подвір'я, їх пропозиція.*



Вправа 467. Прочитайте. Укажіть присвійні займенники. Визначте, на належність якій особі кожен із них указує.

1. Моя хата скраю – нічого не знаю.
2. Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся.
3. Добра каша, та не наша.
4. Не замітай чужої хати, дивися, чи твоя заметена.
5. Аж до діброви чути ваші голоси.
6. Не тішся з чужої біди, бо вона

нині його, завтра її, а тоді твоя буде. 7. Краще своя хата, ніж їхня палата. 8. Я свою вину на Івана зверну (*Народна творчість*).

Присвійним займенникам, окрім того, властиве значення особи. Займенники **мій, наш** указують на належність особі мовця – 1-й особі, наприклад: 1. *Мій брат зустрине вас на вокзалі.* 2. *Наша дискусія завершилася злагодою.*

Займенники **твій, ваш** указують на належність особі співрозмовника чи співрозмовниці – 2-й особі, наприклад: 1. *Я готовий прийняти твою пропозицію.* 2. *Ваш клас посів перше місце.*

Займенники **його, її, їх, їхній** указують на належність особі, яка не бере участі в розмові, тобто 3-й особі, наприклад: 1. *Де його брат учится?* 2. *Це була перша її поїздка.* 3. *Їх будинок стоїть поряд із нашим.* 4. *На їхньому боці досвід, а на вашому – молодість.*

Вправа 468. Розгляньте таблицю відмінювання займенника **мій**. За зразком займенника **мій** усно провідмініайте займенники **твій** і **свій**.

Н. в. мій, мої
Р. в. мого, моїх
Д. в. моєму, моїм
Зн. в. мій/мого, мої/моїх
Ор. в. моїм, моїми
М. в. (на) моєму/моїм, моїх

Займенники **наш, ваш** відмінюємо так, як прикметники твердої групи, а займенник **їхній** – як прикметник м'якої групи.



Вправа 469. Об'єднайтеся у групи. Провідмініайте словосполучення **наш надійний щит, ваша велика радість, наше рідне поле, їхнє раннє цвітіння** та порівняйте відмінкові закінчення займенників і прикметників.



Вправа 470. Прочитайте речення. Поміркуйте, з якою метою вжито виділені займенники. Чому, на вашу думку, їх називають вказівними?

1. Візьми **цей** росток і засяєш (*Г. Овсієнко*). 2. Вертається **той** довгий листопад (*А. Дністровий*). 3. По **такому** снігу до неї хіба що кіньми (*В. Сичевський*).

До розряду **вказівних** належать займенники **цей** (*оцей*), **той** (*отой*), **такий** (*отакий*), **стільки**, які вказують на предмети, ознаки й кількість, наприклад: *цей день, той ліс, такий колір, стільки друзів*.

Форми вказівних займенників *отой, оцей, отакий* уживаємо в розмовному та художньому мовленні для вираження думки. В усній народній творчості і в поезії як засіб вираження урочистості, емоційної піднесеності мовці можуть вживати нестягнені форми *тая, тее, тії, цяя, цее, ції, такая, такее, такіі*.



Вправа 471. Уважно розгляньте словозміну кожної з форм однини й множини займенників **цей, той** і з'ясуйте, що в них спільного і що відмінного.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цьогó (від цьогó)		цієї	цих
Д.	цьому́		цій	цим
Зн.	цей <i>або</i> цьогó	це	цю	ці <i>або</i> цих
Ор.	цим		цією	ціми
М.	(на) цьóму (цім)		(на) цій	на (цих)
Н.	той	те	та	ті
Р.	тогó (від то́го)		тієї (тої)	тих
Д.	тому́		тій	тим
Зн.	той <i>або</i> тогó	те	ту	ті <i>або</i> тих
Ор.	тим		тією (тою)	тіми
М.	(на) то́му (тім)		(на) тій	на (тих)

Так само відмінюємо займенники **оцей, сей** та **отой**.

Вказівний займенник **такий** (*отакий*) відмінюємо так, як прикметник твердої групи, а займенник **стільки** – як питальний займенник *скільки?* або числівник *два*.



Вправа 472. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках вказівні займенники в потрібній формі, визначте їх відмінок. Підкресліть займенники як члени речення. Визначте розряди інших займенників у реченнях.

1. Стріну ж я калину, небо (той) безкрає – цілий день сопілка в моїм серці грає (А. Малишко). 2. Чому, сказати, й сам не знаю, живе у серці стільки літ (отой) стежина в ріднім краї одним-одна біля воріт (А. Малишко). 3. Благословенні час (той) і година, коли земля (цей) цвітом процвіла (М. Рильський). 4. Оксана день у день тут, серед (цей) сипучих пісків (Олесь Гончар). 5. Добре (той) ковалеві, що на обі руки кує (Народна творчість).



Вправа 473. Спишіть речення, підкресліть займенники відповідно до їх ролі в реченні. Визначте розряди займенників. З'ясуйте граматичне значення присвійних, вказівних та означальних займенників.

1. Я твій, Вітчизно, вірний син (Д. Луценко). 2. Напишу усій родині, що живу я в Україні (М. Сингаївський). 3. Я без неї дня не міг би жити, а із нею – вічно буду жити (С. Будний). 4. Сама не знаю, що з собою робити маю (Ірина Вільде). 5. Надія любила свою квартиру. Зокрема цю кімнату (Я. Баш). 6. Відходять люди. І чийсь дороги стають від того просто стежечками (М. Матіос).

Означальні займенники *сам* (самий), *всякий* (всяк), *кожний* (кожен), *інший* відмінюються так, як прикметники твердої групи, а займенник *весь* (ввесь, увесь) – подібно до прикметників м'якої групи.

Відмінювання означального займенника *весь* (увесь)

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	весь	все	вся	всі
Р.	всього́ (від усього́)		всіє́ї	всіх
Д.	всьому́		всі́й	всім
Зн.	весь <i>або</i> всего́	все	всю	всі <i>або</i> всіх
Ор.	всім		всією́	всіма́
М.	(на) всьому́ (всім)		(на) всі́й	на (всіх)

Вправа 474. Провідмініяйте означальні займенники *всякий*, *сам*, *інший*.



Вправа 475. I. Спишіть речення, вставляючи потрібні за змістом означальні займенники з довідки. II. Випишіть означальні займенники разом зі словами, до яких вони відносяться. Визначте рід, число й відмінок використаних означальних займенників.

1. За Україну! З огнем завзяття рушаймо, браття, _____ вперед! 2. _____ птиця має свій голос, _____ поле має свій колос, _____ справа має свої почини, _____ казка — свої причини. 3. І миті _____ не можна повернути, Щоб заново, по-іншому прожити. 4. Сріблястий шлях, прокладений місяцем, простягся морем до _____ берега. 5. Мислив я, що _____ серце має _____ ритм одмінний, _____ біль, _____ радість, _____ стук і _____ кров. 6. І _____ фініш – це, по суті, старт. 7. _____ двір хазяйським оком держиться. 8. Не можу стояти доки _____ працюють, піду полежу.

Довідка: кожен, інший, кожний, всякий, іншого, самого, кожна, жодної, іншу, кожне, всі, інші.

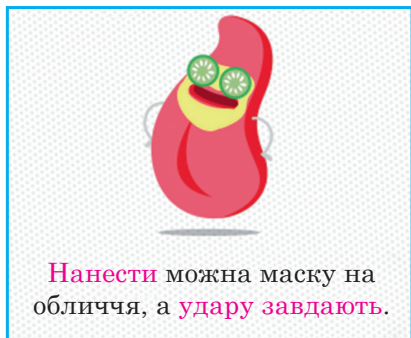


Вправа 476. Перекладіть текст українською мовою, віднайдіть у перекладі займенники та визначте їх розряди в обох мовах.

Părinții d-sale au fost la unchiul nostru. Sora lui e învățătoare. Ne bucurăm foarte că v-am întâlnit. Câinele nostru e mai rău decât al vostru.

Numai aceluși om i se cuvine laudă, care face fapte bune. Școlarul care se poartă frumos, e lăudat. Cine a descoperit America? Nici un om nu s-a născut învățat (M. Вікол).

Культура мовлення



§ 69. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО. РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 477. Випишіть із речень займенники та проаналізуйте їх як частину мови за схемою і зразками, що вміщені після вправи.

1. Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй. 2. Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш. 3. Їй сняться хмари і липневі грози, чиясь душа, прозора при свічі. 4. Живе в тій хаті сивий-сивий спомин, улітку він під грушею сидить. 5. І хата, й тин, і груша серед двору, і кияшиння чорне де-не-де, все згадує себе в свою найкращу пору. І стежка, по якій вже тільки сніг іде... 6. Ой, сестриченько-яличко, ти не дряпай мое личко, я сунічок назбираю жменьку мамі і собі! (Із творів Л. Костенко).

Послідовність розбору займенника

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд.
5. Особа (якщо є).
6. Рід (якщо є).
7. Число (якщо є).
8. Відмінок.
9. Синтаксична роль.
10. Вимова та написання.

Зразки розбору

Ти мене не забула? (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Ти – займенник, початкова форма *ти*, особовий, друга особа, однина, називний відмінок. У реченні виконує роль підмета.

Зразок письмового розбору

Ти – займ., п. ф. *ти*, особ., 2-га ос., одн., Н. в., підмет.

Вправа 478. Утворіть від особових і відносних займенників усі можливі форми присвійних, заперечних і неозначених займенників.

Ти, він, ми, вони, який, скількох, котрого, на чому.



Вправа 479. Завершіть прислів'я, поєднавши дві його частини, визначте займенники, їхні відмінки та синтаксичну роль.

Тяжко того водити,	з якими найбільше дружиш.
Скажи мені, хто твій товариш чи товаришка,	на кого покластися можна.
У тих друзів більше переймеш,	хто не хоче ходити.
Справжній друг той,	я скажу, хто ти.



Вправа 480. Запишіть займенники, знімаючи ризик. Поясніть написання.

Аби/що, ні/хто, хто/сь, де/хто, що/небудь, будь/хто, ні/до/чи-його, де/з/ким, за/будь/яких, казна/з/ким, де/в/кого, ані/чий, з/де/ким, хтозна/в/який, від/аби/якого, де/котрий, до/кого/сь, з/чиїм/небудь.



Вправа 481. Відредагуйте речення, поясніть характер помилок.

1. Як мені б хотілося мати фотографію Тетяни, я її так поважаю, що постійно б носив її із собою. 2. Сьогодні дружина попросила мене приготувати собі сніданок. 3. Вершник сидить на коні. Грива його розвивається на вітрі. Він приштупорив коня. 4. Весь народ боровся із загарбниками. Вони вірили, що перемога не за горами. 5. У будинку чулися крики. Вони намагалися вибити вікно. 6. У його зовсім посивіло волосся. 7. Хлопець знайшов платок у його кишені.



Вправа 482. Створіть капсулу часу. Напишіть листа собі в майбутнє, використайте в ньому займенники різних розрядів. У листі вкажіть свої теперішні вподобання (улюблений колір, пісня, одяг тощо); імена своїх друзів; цікаві випадки із життя, що трапилися цього року та інше. Також у капсулу можна вкласти свої фотокартки, відбитки своїх долонь, квитки з відвідування різних заходів. Продумайте, які підручні засоби можна використати для капсули (пластикова або скляна пляшка, коробка для взуття тощо). Продумайте, де сховати «капсулу часу» та коли її відкрити (наприклад, на випускному вечорі в 9-му чи 11-му класах).



ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1–10 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Виберіть правильну відповідь

1. Додаванням часток *аби-, де-, -сь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-* до питальних займенників утворюють

- А означені займенники
- Б неозначені займенники
- В заперечні займенники
- Г вказівні займенники

2. Усі займенники присвійні в рядку

- А ніхто, ніщо, ніякий, нічий
- Б хто, що, чий, котрий
- В мій, твій, свій, ваш, наш
- Г той, цей, такий, сам

3. У формі орудного відмінка подано всі займенники рядка

- А нею, ніким, вона, себе
- Б казна-чим, хтозна-яким, мною, нею
- В ніхто, чим, ким, я
- Г моїм, наш, цей, дехто

4. З дефісом пишуть усі займенники рядка

- А хто/сь, де/який, аби/чий, котрий/сь
- Б аби/що, де/кого, котрого/сь, що/сь
- В казна/хто, будь/кого, що/небудь, хтозна/скільки
- Г аби/в/кого, де/в/кого, хтозна/до/якого, аби/з/ким

5. Разом треба писати всі займенники рядка

- А ні/який, аби/скільки, яка/сь
- Б бозна/чого, ані/хто, ні/з/ким
- В хто/небудь, аби/чий, котрий/сь
- Г де/що, ні/до/чого, казна/з/ким

6. Окремо треба писати всі займенники рядка

- А ні/який, будь/у/що, кому/небудь
- Б ні/до/кого, аби/з/ким, ні/в/кого
- В хтозна/скільки, ні/з/чого, де/чие
- Г ні/в/чому, чий/небудь, ані/скільки

7. Усі займенники написані неправильно в рядку

- А де-хто, будь чий, аніскільки, дещо, аніщо
- Б з ким-небудь, ні від кого, будь-чим, аніякий, щось
- В нізким, хтозна-для чого, аби-що, ані-скільки, ні-хто
- Г з ким небудь, хтозна-що, скільки-небудь, абиякий

8. Займенник 3-ї особи має приставний Н у кожному словосполученні рядка

- А навчили (вона), посварилися з (вона)
- Б пишаємось (вона), запитав у (він)
- В відвідали (він), побачилися з (вони)
- Г причесали (вона), милувався (вони)

9. Допущено орфографічну помилку в словосполученні

- А без будь-яких пригод
- Б хтозна-які питання
- В ні ким не визнаний
- Г чомусь не заперечує

10 Підкреслений займенник у реченні: Усяка травичка на своєму корені росте, є

- А підметом
- Б додатком
- В означенням
- Г обставиною

**Завдання 11–12 передбачають установлення відповідності.
До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ,
доберіть відповідник, позначений БУКВОЮ**

11. Установіть відповідність

Розряд за значенням

- 1 присвійні
- 2 вказівні
- 3 відносні
- 4 означальні

Приклад

- А котрий, чий, скільки
- Б стільки, такий, той
- В весь, всякий, кожний
- Г мій, твій, їх
- Д ніхто, ніякий, нічий

12. Установіть відповідність (утворіть словосполучення)

- 1 приїхав
- 2 глузував
- 3 подумав
- 4 спостерігав

- А на мене
- Б за мною
- В з мене
- Г про мене
- Д до мене

§ 70–71. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ



Вправа 483. Розгадайте ребуси. Запишіть назви частин мови. Пригадайте, на які запитання вони відповідають, на що вказують. Які частини мови є службовими?

1. _____	2. _____
і < " " К	П, , КМ, β, Т " К
3. _____	4. _____
Ц, , " " " "	, Д < " " "
5. _____	6. _____
#, , О	, , " " "
7. _____	8. _____
, , " " " "	, , " " "
9. _____	10. _____
С, " " " " " "	В, , "

Вправа 484. I. Прочитайте текст. Випишіть із нього окремими групами всі слова тих частин мови, які ви вивчали за програмою шостого класу. **II.** Продовжте тему кількома власними реченнями.

Україно! Пишаюся тим, що маю повне право назвати тебе рідною. Своїми розмірами ти більша за такі країни, як Англія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Португалія і Швеція разом узяті. Сім європейських країн могли б розміститися на площі в шістсот три тисячі квадратних кілометрів *(Із газети)*.





Вправа 485. Об'єднайтеся в групи, пограйте в гру «Спіймай частину мови». Із прослуханих речень випишіть іменники, прикметники, числівники, займенники та визначте їхні морфологічні ознаки.

1. Сонце незабаром зовсім зайшло за обрій. 2. У вересні зацвітають гарні осінні гладіолуси. 3. У лісочку ми побачили одного малесенького їжачка.

Вправа 486. Пограйте в гру «Таємниця чорного ящика». У чорному ящику сховані предмети. За допомогою запитань, які треба ставити послідовно, відгадайте, що це.

1. Предмет, що є в кожній хаті. 2. Іменник І відміни жіночого роду. 3. Перша літера в котлі. 4. Має склад, що є першим у займеннику ВОНИ в орудному відмінку. 5. Вигук, що ним розмовляє гусак. 6. Іван Франко називав цей предмет «морською глибиною».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ІМЕННИК»

1. Що називаємо іменником?
2. Які іменники мають значення спільного роду?
3. Які іменники не мають граматичного значення роду?
4. Скільки відмін мають іменники?
5. Які іменники не належать до жодної з відмін?
6. Наведіть приклади незмінюваних іменників та іменників, що їх уживають лише в множині.

Вправа 487. Утворіть словосполучення, добираючи до дієслів іменники, які відповідали б на подані в дужках запитання. Визначте відмінок іменників.

Малювати (що? чим?); повідомити (кого? про що?); грати (з ким? у що?); відштовхуватися (чим? від чого?); відкопати (чим? що?).

Вправа 488. I. Складіть якнайбільше слів-іменників із літер багатоскладового слова **ПЕРЕКВАЛІФІКАЦІЯ** за 5 хвилин. Наприклад: вал, ріка. II. Поставте віднайдені іменники в родовий відмінок однини. Іменники якого роду спричинили у вас труднощі?



Вправа 489. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання **не** з іменниками.

1. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна (не)правди за собою (*Т. Шевченко*). 2. Згода дім будує, а (не) згода руйнує (*Народна творчість*). 3. Рушієм і мірою життя є

добро, а (не)зло, дружба, а (не)зненависть і (не)поневолення (О. Довженко). 4. Людська (не)доля будила (не)розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої (Леся Українка).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

1. Що називаємо прикметником?
2. Які граматичні ознаки має прикметник?
3. Як творимо вищий і найвищий ступені порівняння прикметників? Наведіть приклади.
4. У яких прикметниках пишемо **Н**, а в яких **НН**? Наведіть приклади.
5. Які прикметники належать до твердої групи, а які – до м'якої?



Вправа 490. I. Складіть якнайбільше слів-іменників із літер багатоскладового слова **ДИСТАНЦІЮВАННЯ** за п'ять хвилин. Наприклад: *син, вада*. **II.** Доберіть до віднайдених іменників прикметники, визначте в них морфологічні ознаки (рід, число, відмінок, група).



Вправа 491. Напишіть складні прикметники разом або з дефісом. Поясніть їх правопис.

Темно/зелений, жовто/синій, військово/морський, борошно/мельний, північно/західний, західно/український, воле/любний, українсько/румунський (словник), літературно/музичний (концерт), добрий/предобрий.



Вправа 492. Роздивіться ілюстрації. Віднайдіть 10 спільних ознак, які об'єднують ці два зображення, та по п'ять ознак, що притаманні окремо кожній ілюстрації. Поясніть орфограми у прикметниках, які ви використали у своїй роботі.





Вправа 493. Спишіть, вставте **Н** чи **НН**. Поясніть їх написання. Підкресліть прикметники м'якої групи однією лінією, а твердої – двома.

1. Ліс оповитий осі..іми чарами. 2. Багата півде..а природа відкрила кам'янисте косогір'я. 3. Над со..им селом високо вгорі розкинувся зоря..ий намет загадкового неба. 4. Щось незбагне..е було в тій величчі (*Із творів І. Цюпи*). 5. Незрівня..а краса твоя, Україно! 6. І зірок незліче..і отари миготіли мені в саду (*В. Симоненко*). 7. Пташин..им дзвоном повниться земля (*К. Бальоха*). 8. Рої бджоли..і золоті над річкою про літо дзвонять (*В. Підпалий*).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

1. Які числівники відповідають на запитання *скільки?*, а які – на запитання *котрий?* Наведіть приклади.
2. Назвіть розряди кількісних числівників.
3. Подібно до якої частини мови відмінюємо порядкові числівники?

Вправа 494. **I.** Прочитайте текст. **II.** Складіть запитання до тих частин тексту, які вам незрозумілі, і поставте їх учителю/вчительці або однокласникам/однокласницям. **III.** Визначте розряди числівників (кількісні чи порядкові), які вжито в тексті.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ДЕЯКИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Числівник – чи не найменша за кількістю слів частина мови, яка налічує їх усього кілька десятків.

За своїм походженням числівники тісно пов'язані з іменниками та прикметниками. Однак у процесі історичного розвитку мови вони втратили граматичні ознаки, властиві іменникам і прикметникам, перетворились на абстрактні найменування числових понять.

За частотою вживання серед інших частин мови числівники посідають восьме місце.

Базою для творення числівників є дуже давні за своїм походженням прості числівники першого десятка.

Цікавою є історія появи назв деяких чисел. Учені, наприклад, вважають, що числівник «п'ять» походить від іменника «п'ясть» (рука), тобто його можна визначати як «п'ять пальців п'ясті».

Чи не найбільшу популярність має серед людей число *сім*: *сім днів тижня, сім чудес світу, у казках – сім господинь, семеро козенят, сім сестер*. У чому ж причина? Виявляється, що число *сім* відповідає обсягу короткотривалої пам'яті людини, тобто це та кількість предметів, ознак, яку ми спроможні запам'ятати відразу й на більш-менш тривалий час.

У Вавилоні довершеним вважалось число *дванадцять*, а наступне – *тринадцять* – сприймали як нещасливе, «чортова дюжина», тобто таке, що нічого доброго не віщує. У 1930 році в Англії декілька тисяч жителів Лондона підписали петицію, у якій висловили прохання до уряду зняти з будинків тринадцяті номери.

Числівник *сорок* спочатку був іменником, який мав значення «мішок». Це і справді був мішок, у який поміщалося рівно 40 шкірок соболів чи білок, бо саме стільки їх ішло на пошиття однієї шуби. Зшитий і запечатаний сорок із зазначеною кількістю шкірок за часів Київської Русі служив грошовою одиницею.

А ось історія виникнення числа *мільйон*. Коли венеційський купець XII століття Марко Поло повернувся додому після 24-річних мандрів, він багато розповідав про ті місця, де побував. Згадуючи про Китай, купець намагався описати багатства, якими володів монгольський хан Хадилаї. Із цією метою він до слова «мілле», що означало «тисяча», додав суфікс збільшення *-он-е*. І вийшло «мілліоне», тобто «величезна тисяча», а через деякий час це слово стало позначати «тисячу тисяч».

Усі складені числівники утворились із давніших складних. Наприклад, числівники від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти* без винятку утворились від трьох окремих слів: числівника, що означає кількість одиниць, прийменника *на* і числівника *десять*.

Перші цифри з'явилися приблизно тоді ж, коли і перші букви. Слов'яни довгий час числа на письмі позначали буквами кириличного алфавіту.

Римляни запозичили цифри у своїх попередників – етрусків. Від римлян цифри перейшли до інших народів Європи, їх використовували, аж поки на зміну їм не прийшли арабські цифри. Але римські цифри не зникли зовсім. І тепер часто ставлять їх на циферблатах годинників, позначають століття, порядкові номери фестивалів, спортивних ігор.

Вправа 495. Запишіть словами числа, які б відповідали на запитання *скільки?* Утворіть порядкові числівники від записаних кількісних. Поясніть орфограми в числівниках.

5, 12, 65, 40, 178, 2985



Вправа 496. Подивіться на малюнок і запишіть відповіді на запитання «котра година?».



ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

1. Які слова називаємо займенниками?
2. Скільки розрядів має займенник? Назвіть їх.
3. Чим питальні займенники відрізняються від відносних?
4. Як пишемо **НІ** в заперечних займенниках?



Вправа 497. Прочитайте текст. Випишіть із нього займенники. Визначте їхні розряд і відмінок.

Усі ми знаємо слово «порт». Та не кожний скаже, звідки воно. Адже *porta* по-латині – «ношу», *портмоне* (гаманець) – «нести монети», *портфель* – «нести аркуші» (паперу). Походження слова «порт» пов'язують із давньоримським звичаєм. Під час заснування міста римляни оточували його стіною. Але перед тим як вимурувати її, місце оборювали плугом. Там, де мала бути міська брама, не орали, а несли плуга на руках. Отже, *porta* буквально означає «місце, де плуга несли на руках». Звідси значення *porta* – «двері». Тепер нам стає ясно, чому служника, який стоїть біля дверей готелю, називаємо «порт'є» і звідки походить слово «порт'єра» (завіса, що затуляє двері) (Є. Чак).



Вправа 498. Створіть текст (сім-вісім речень), у якому займенники *хто* і *що* (у будь-якій відмінковій формі) будуть і питальними, і відносними. Наприклад: *Хто хоче поїхати? Поїде лише той, хто хоче.*



Вправа 499. I. Спишіть речення, розкриваючи в них дужки. Усно поясніть написане. II. Поясніть усно, як ви розумієте зміст четвертого і п'ятого речень.

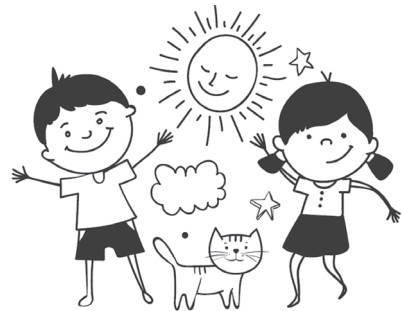
1. Гукати в минуле – даремна турбота, гукай у майбутнє – хто(небудь) почує (*О. Підсуха*). 2. Вона не терпіла (будь)якого бруду (*Олесь Гончар*). 3. (Ні)яке дитяче товариство хлопця не приваблювало (*Я. Баш*). 4. Тільки той не помиляється, хто (ні)до (чого) не торкається (*Народна творчість*). 5. Ми бідні не тим, що (ні)чого не маємо, а тим, що (ні)чого не знаємо (*Народна творчість*).



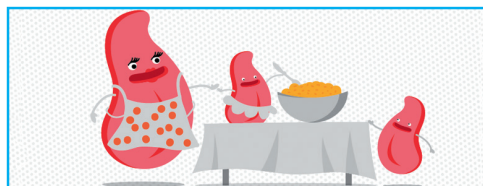
Вправа 500. Запишіть речення, виправивши помилки. Поясніть характер помилки (орфографічна, лексична, граматична).

1. Учора ми відсвяткували п'ятидесятиріччя бабусі. 2. Більш докладніше про це розповіли батькам. 3. У тих степах випасали конів татари, турки й волохи. 4. Відбулися змагання з боулінга. 5. Ми проконсультувались із довідковим бюро. 6. Коли хлопець розмовляв з незнайомим, він йому не повірив. 7. На їй було багато прикрас. 8. Маршрут обслуговують чотири автобуса. 9. Два з половиною дня вирувала хуртовина.

Вправа 501. Пограйте всім класом у ланцюжкову гру «На щастя – На жаль». Учень/учениця починає, інший/інша продовжує. Текст логічно пов'язується із попереднім реченням на тему «Плани на літо». Наприклад: «*На щастя, розпочинаються літні канікули*». Хтось інший продовжує: «*Але, на жаль, буде дуже спекотно*». Черга переходить до іншого: «*На щастя, я люблю засмагати*». Наступний: «*Але, на жаль, ...*».



Культура мовлення



Малята не лише не **заважали мені** готувати, а й допомагали **мішати ложкою кашу**.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ



«Мій настрій на уроці»

За допомогою термоміра настрою з'ясуєте, яка температура відповідає вашому настрою наприкінці навчального року. Поясніть свій вибір.

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- самостійно відтворювати основний зміст почутого/прочитаного повідомлення (зокрема невеликого художнього тексту, медіатексту або уривка з нього);
- відповідати на типові запитання за змістом почутого/прочитаного повідомлення (зокрема невеликого художнього тексту або уривка з нього);
- робити нотатки за почутим/прочитаним повідомленням, зокрема визначати ключові слова та фрази в почутому/прочитаному тексті;
- використовувати типові словесні засоби в знайомій ситуації для ефективної комунікації зі співрозмовниками та співрозмовницями;
- висловлювати в усній та/або письмовій формі власні почуття, враження, зумовлені прочитаним текстом, ставлення до зображених у нескладному в мовному плані невеликому тексті (зокрема художньому тексті, медіатексті або уривку з нього) людей, подій, ситуацій, явищ тощо, використовуючи типові фрази;
- спілкуватися в захищеному цифровому середовищі щодо проблем, пов'язаних із власним життєвим досвідом і сферою інтересів.

§ 72. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СИТУАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ. МЕТА СПІЛКУВАННЯ

Розрізняють чотири види мовленнєвої діяльності: два з них утворюють текст – **говоріння** і **письмо**, а інші – **слухання** (аудіювання) і **читання** – уможливають сприйняття інформації. Отож говоріння, письмо, слухання, читання – складники нашого «мовного буття». Утім, під час комунікації ми використовуємо їх неоднаково: найменше ми пишемо (якщо це не пов'язано з професійною діяльністю), більше слухаємо чи говоримо (відповідно до особистих властивостей людини).

Аудіювання – ви слухаєте іншу людину, сприймаєте інформацію з інших джерел (радіо, телебачення), відповідно, розумієте її, робите певні висновки

Письмо – записуєте те, про що думаєте або чуєте

Види мовленнєвої діяльності

Говоріння – спілкуєтеся з іншими людьми

Читання – читаєте газету/журнал, книгу, повідомлення тощо, розумієте прочитане і робите певні висновки

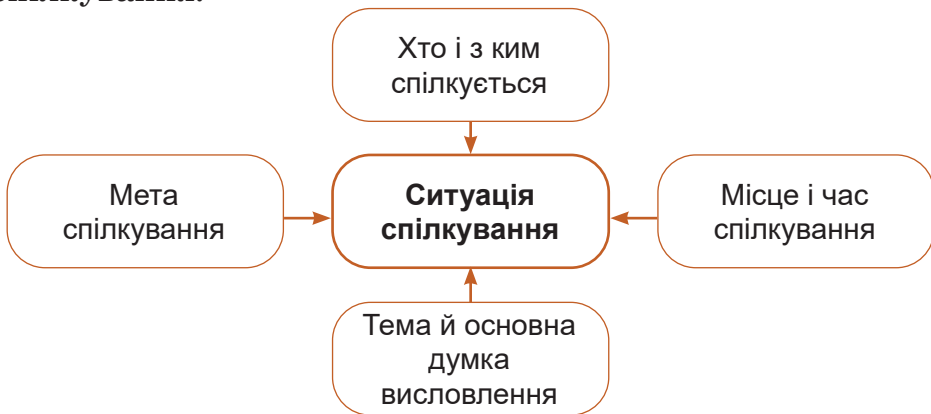


Вправа 502. I. За допомогою гри «Крокодил» з'ясуйте, яким способом найлегше передати інформацію. *Інструкція:* усі стають у коло, а один учень чи одна учениця – перед класом. Учитель/вчителька каже обраному учню/учениці слово/речення. Його/її завдання полягає в тому, щоб передати цю інформацію невербально, тобто не використовуючи мовлення. **II.** Дайте відповіді на запитання:

- Чи легко вам було зрозуміти інформацію?
- За допомогою яких засобів можна краще передати інформацію?
- Чим відрізняється мова від мовлення?
- Що потрібно для того, аби наше спілкування було успішним?
- Що ми називаємо ситуацією спілкування?

Спілкування – це передавання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої за допомогою засобів зв'язку.

Умови, за яких відбувається спілкування, називають **ситуацією спілкування**.



Вправа 503. I. Розгляньте світлини. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи однаковим буде спілкування в кожній конкретній ситуації?

2. Що потрібно брати до уваги, спілкуючись з іншими людьми?

II. Користуючись схемою-зразком, що її розміщено після ілюстрацій, проаналізуйте змодельовані на світлинах мовленнєві ситуації. Одну із ситуацій запишіть у зошит.



Зразок (світлина 1):

Тема спілкування: *день народження подруги.*

Мета спілкування: *організація свята.*

Адресант: *подруга.*

Адресат: *друзі/подруга.*

Обставини спілкування: *у вихідний день/після занять; на майданчику/у кафе; невимушена й доброзичлива атмосфера.*

Будь-яке спілкування має свою **мету**: обмін думками та/або емоціями, запит інформації, налагодження контакту, висловлення бажання, спонукання до дії або узгодження певних дій. Отож для досягнення мети мовці вживають три типи висловлень: **повідомлення, питання, спонукання (побажання).**



Вправа 504. До кожної із запропонованих ситуацій складіть висловлювання (чотири-п'ять речень). Запишіть речення. Усно визначте, про що в них ідеться, до чого вони спонукають. Поясніть, із якою метою ви вживаєте ці речення (повідомити, спонукати, запитати).

• Тобі в соціальній мережі прийшло повідомлення від незнайомої/незнайомого дівчинки/хлопчика, яка/який хоче з тобою познайомитися і продовжити спілкування.

• Ти просиш свого друга/подругу дати тобі пароль від його/її електронної пошти. Він/вона заперече, доводячи, що це власний секрет.

• Твій однокласник/однокласниця цікавляться секцією з шахів, яку ти відвідуєш. Він/вона просить повідомити розклад занять.

• Ти з друзями/подругами запланував/запланувала відвідати сеанс кінофільму. У залі кінотеатру виявилось, що на твоєму місці вже сидить інший/інша глядач/глядачка.



Вправа 505. Об'єднайтеся в групи. Обговоріть питання та дайте відповіді на них. Обґрунтуйте свою думку.

1. Чи можна вільно знайомитися в інтернеті з іншими людьми?

2. Чи безпечно розголошувати персональну й таємну (конфіденційну) інформацію (прізвище, ім'я, контакти, адресу проживання, номери телефонів тощо)?

3. Чи можна призначати зустріч із незнайомою людиною?

4. Чи безпечно відкривати незнайомі файли, які надходять тобі на електронну пошту?

5. Чи можна надсилати повідомлення непристойного* чи образливого змісту?

6. Як можна уникнути конфлікту під час спілкування?

§ 73. ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ: ВЕРБАЛЬНІ (МОВНІ) ТА НЕВЕРБАЛЬНІ (НЕМОВНІ). ЕФЕКТИВНЕ СПІЛКУВАННЯ



Вправа 506. I. Розгляньте малюнок, на якому зашифровано рядки з вірша Тараса Шевченка. Запишіть уривок словами. **II.** Дайте відповіді на запитання.

1. Чи легко було відтворити текст?

2. Як ми називаємо подані символи?

3. Які засоби спілкування ви знаєте, крім символів?



* *Непристойний* – який виходить за межі загальноприйнятих моральних норм.

Передавання будь-якої інформації можливе лише через знакові системи: вербальну (словесну) та невербальну (немовну). **Вербальна** комунікація – це словесна форма спілкування, спосіб передавання інформації за допомогою мови (усно чи письмово). **Невербальна** комунікація – це спілкування за допомогою немовних засобів (хода, поза, жести, міміка, паузи, манери, зовнішність тощо). Мовчання, погляди, жести іноді подають більше інформації, ніж слова.

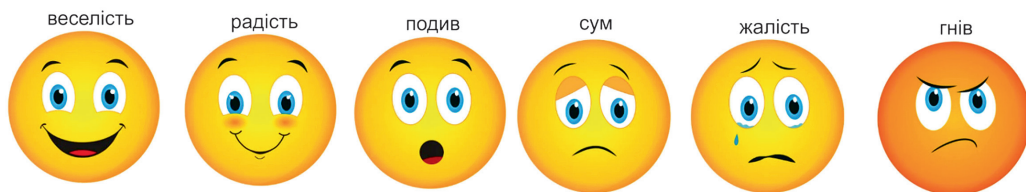


Вправа 507. Запишіть речення, використовуючи всі відомі вам немовні засоби спілкування (смайлики, піктограми, дорожні знаки, жести тощо).

1. У лісі було прохолодно, лив дощ. 2. Зупинись. Подивись. Іди. 3. У вишневому садочку соловейко щebetав. 4. Книгу тримаємо в руках, думки – у голові.



Вправа 508. Промовте на диктофон вашого гаджета речення: «Сьогодні прохолодний день» відповідно до емоцій, які зображено нижче. Прослухайте записи, простежте, як змінюється зміст речення зі зміною інтонації.



Вправа 509. I. Чи бували у вашому житті ситуації, коли вам допомагали ввічливі слова? Розкажіть про це. II. Уявіть запропоновану ситуацію та виконайте завдання до неї.

1. До автобуса зайшла літня людина, вільного місця вже немає. Як ви вчините? Якими словами звертатиметеся до цієї людини?

2. Як звернутися до перехожого/перехожої за допомогою жестів/символів, щоб дізнатися котра година/місце розташування вулиці?

3. Мама попросила виконати певну роботу. Ви захопилися онлайн-грою. Що ви скажете мамі?

§ 74. ТЕКСТ. ТЕМА, ОСНОВНА ДУМКА. КЛЮЧОВІ СЛОВА В ТЕКСТІ. ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ



Вправа 510. I. Прочитайте речення, позначені буквами з алфавіту. Чи утворюють ці речення текст? Чому? II. Розташуйте речення так, щоб утворився текст. Чим текст відрізняється від групи окремих речень? Що допомогло вам зрозуміти порядок розташування речень? Чим між собою поєднано речення Д і Б?

А. То була не вичитана, а здійснена казка. **Б.** Де-не-де на ньому підносились темно-зелені острівці споришу. **В.** Так, золотого кораблика! **Г.** Я спинився зачарований. **Д.** На майдані після дощу було справжнісіньке море. **Ж.** Я майже не здивувався, коли між споришевими острівцями побачив золотого кораблика (*За Б. Антоненком-Давидовичем*).

Текст – група речень, об'єднаних спільною темою, основною думкою та граматично.

Текстом може бути й одне речення: скоромовки, загадки, прислів'я та приказки, афоризми.



Вправа 511. Послухайте байку Григорія Сковороди «Собаки та Вовк». Випишіть ключові слова з прослуханого аудіотексту. Дайте відповідь на запитання: «Чому собаки сказали, що вони не можуть прийняти вовка у своє товариство?». Що об'єднує друзів?



Тема тексту – це те, про що в ньому йдеться.

Основна думка тексту – це те головне, що автор стверджує, до чого він закликає, чого навчає.

Тема тексту охоплює кілька мікротем. **Мікротема** – це частина загальної теми. Мікротемі здебільшого розкривають декілька речень тексту, з-поміж яких є одне найбільш значуще – тематичне, яке містить найважливішу інформацію мікротемі.

Ключові слова – слова або словосполучення, або пошукові запити в тексті, що мають істотне смислове навантаження.

Групу речень, які розкривають мікротемі, на письмі здебільшого оформляють як окремий абзац.

Абзац – це частина тексту, об'єднана однією мікротемою. Кожен абзац пишемо з нового рядка.



Вправа 512. I. Прочитайте два тексти мовчки. II. Об'єднайтеся в групи. Виконайте завдання до текстів у своїх групах.

1. Слово «**дружба**», за тлумачним словником, означає «стосунки, відносини, в основі яких лежать взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів». На думку психологів, процес дружби супроводжується почуттям любові, яку відчують одне до одного брати й сестри. Стосунки справжніх друзів ґрунтуються на довірі, взаєморозумінні, повазі та взаємній підтримці. У дружбі немає місця користі й матеріальній вигоді.

Мати багато відданих друзів майже неможливо. Лише деяким людям із вашого кола спілкування можна щиро довіряти й полюбити їх. Навіть якщо ви прагнете мати якомога більше друзів, то не зможете водночас поділяти їхні інтереси й захоплення. Для того щоб дружити по-справжньому, достатньо двох–трьох друзів чи подруг. З рештою оточення досить підтримувати приятельські стосунки.

У письменника А. де Сент-Екзюпері є чудовий твір «Маленький принц». Один із головних персонажів оповідання Лис розповідає принцу, якою має бути справжня дружба: «Ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...» (<http://goodhouse.com.ua>).

2. Напевно, зараз для вас дуже важливо те, що ви належите до компанії друзів і що інші цінують і люблять вас. Нерідко трапляється, що друзі в цей період життя стають ближчими, ніж члени сім'ї. Справжній друг чи подруга – це ті, хто цілком розуміє і приймає вас, ті, кому ви можете розповісти про будь-які свої проблеми, кому ви довіряєте й можете вільно розкрити найпотаємніше, знаючи, що друг чи подруга замкне їх у своєму серці. Від істинних друга чи подруги нічого приховувати, бо у вас із ними одна душа. Вам потрібен такий друг чи така подруга, але щоб їх знайти, ви самі повинні навчитися дружити.

Друзі завжди розуміють одне одного. Навчитися розуміти одне одного – основа поваги, тому що так ви починаєте розуміти цінність одне одного. Це може потребувати певних зусиль, часу та терпіння. Але якщо ви зробите це зусилля, то відкриєте для себе, який у вас прекрасний друг чи подруга. Тут необ-

хідні неабиякі зусилля з обох боків, щоб у дружбі була єдність. Нічого не приходить само по собі. Найшвидший спосіб стати другом чи подругою – це віддати найкраще, що у вас є – ваше серце (<https://nwet.online/>).

1. Яка тема об'єднує тексти 1 і 2?
2. Доберіть заголовки до обох текстів.
3. Яку ідею через свій текст прагне донести до нас кожний із авторів?
4. Визначте та запишіть ключові слова до кожного тексту.
5. Сформулюйте своїми словами, що таке дружба. Кого можемо назвати справжнім другом? Обґрунтуйте свою думку.



Вправа 513. Опрацюйте таблицю. До трьох пунктів (на ваш вибір) доберіть свої приклади речень із засобами міжфразового зв'язку.

Засоби міжфразового зв'язку в тексті

Займенник	Біля хати росли кущі барвінку . Здавалося, що він і зимою зеленіє.
Сполучники	Посіви потерпали від спеки. Але дощу не було.
Синоніми	Птахи мають неабиякий апетит. Деякі пернаті з'їдають кількість поживи, яка перевищує їх вагу.
Повтори слів	Варто знати традиції народу. І не тільки знати , а й зберігати.
Спільнокореневі слова	Посипали хмари на землю снігом . І закружляли снігові метелики.
Прислівники	Хлопці підійшли до великої купи листя. Звідти почувся якийсь писк.
Видові й часові форми дієслів-присудків	Після довгих мандрів знайшов юнак брилу мармуру. Поглянув на неї і побачив свою кохану.
Вставні слова (словосполучення)	Відступати нам, по-перше , нікуди. А, по-друге , немає підстав.



Вправа 514. I. Напишіть допис у соціальну мережу, використовуючи такі ключові слова: *друг/подруга, підтримка, біда, радість, найкращий, допомога*. II. Усно назвіть види зв'язку речень у тексті. III. Опублікуйте допис у мережі із кришміткою* #справжні друзі #друзіназавжди.

* Кришмітка – назва знака #.



Вправа 515. Прочитайте текст. Змініть його так, щоб уникнути повторів однакових слів. Запишіть правильний варіант тексту. Користуйтеся таблицею з вправи 513, усно поясніть, які засоби міжфразового зв'язку ви використали.

Ім'я моєї найкращої подруги Марія. Марія дуже хороша дівчинка. Ми з Марією дружимо вже давно. Нас познайомили спільні друзі, після чого я і Марина здружилися і стали дуже близько спілкуватися. За досить короткий проміжок часу я і Марія стали хорошими подругами.

Вправа 516. I. Прочитайте слова, правильно наголошуючи їх. Значення невідомих слів з'ясуйте за тлумачним словником <https://slovnuk.ua> або заґугліть. II. Визначте тему тексту, у якому можуть бути такі слова. III. Дайте відповіді на запитання.

Мерéжа, посилáння, чат, блюту́з, гúгли* , лóгін, тóчка дóс-тупу, фéйсбук, трóлінг, хáкер.

1. Як ми шукаємо інформацію в інтернеті?
2. Які ви знаєте способи швидкого пошуку інформації через мережу інтернет?
3. Чи можна товаришувати в мережі. Чи це безпечно?

Пошук даних в інтернеті з використанням пошукових систем здійснюємо за ключовими словами, які необхідно вводити у спеціальне поле пошуку. **Ключові слова** – слово або кілька слів, за якими здійснюють пошук потрібних відомостей.

Результат пошуку в інтернеті залежить від уміння користувача/ користувачки правильно визначати ключові слова. Для результативнішого пошуку можна використовувати відразу кілька слів.

П'ять правил, які полегшать пошук інформації в інтернеті

1. Користуйтеся різними пошуковими системами.
2. Шукайте інформацію глибше: переглядайте більшу кількість сторінок.
3. Правильно формулюйте ключові слова.
4. Використовуйте розділові знаки (лапки, три крапки, дефіс та інші).
5. Будьте пильні та критичні.

* *Гуглити*, також *гуглити* – шукати інформацію на вебсайтах за допомогою онлайн-пошукового сервісу (такого, як Google).

§ 75. ДІАЛОГ. ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА, ЯКА ПЕРЕДБАЧАЄ УНИКНЕННЯ НЕБАЖАНОГО Й НЕБЕЗПЕЧНОГО СПІЛКУВАННЯ



Вправа 517. Прочитайте текст телефонної розмови, по-різному інтонуючи його. Яке значення має правильна інтонація для ведення телефонної розмови?

- Алло! Це Наталка Іванченко. Можна Олену до телефону?
– Привіт, Наталко, це ж я!
– О, вибач не впізнала. Ти сьогодні ввечері вільна? Я хотіла запросити тебе до себе – буде невеличка вечірка.
– Як цікаво! О котрій годині?
– Починаємо о шостій. Я приготую дещо смачненьке, а потім подивимось новий фільм.
– Думаю, я зможу прийти. А багато гостей буде?
– Ні, ще Тетяна й Оксана з братом. Ти його знаєш?
– Миколу? Знаю. Ми з ним разом до музичної школи ходимо.
– От і добре, що всі одне одного знають, тож має бути цікаво. То ти прийдеш?
– Так, із задоволенням. Тобі потрібна якась допомога в приготуваннях?
– Ні, дякую, все буде просто й невимушено. Упораюсь! Чекаю на тебе о шостій! Бувай!
– Дякую! До вечора!

Спілкування – це взаємодія людей, яка полягає в обміні інформацією, діями та встановленні взаєморозуміння. Одним із різновидів спілкування є телефонна розмова.

Телефонна розмова – один із різновидів усного мовлення, для якого характерні такі ознаки:

- співрозмовники і співрозмовниці не бачать одне одного й не можуть скористатися невербальними засобами спілкування, тобто передати інформацію за допомогою міміки, жестів, відповідного виразу обличчя, сигналів очима тощо (відсутність візуального контакту);
- обмеженість у часі (телефонна бесіда не може бути надто тривалою);
- ймовірність існування технічних перешкод (інколи погана чутність).

Телефонна розмова – це особлива розмова. Якщо це форма ділового спілкування, вона присвячена розв'язанню якоїсь конкретної проблеми. Саме досягнення мети в розмові робить її діловою.

Телефону ми надаємо перевагу тоді, коли потрібно швидко повідомити щось або отримати якісь лаконічні відомості, уточнити деталі, домовитися про зустріч чи перенести її. Під час телефонної розмови пам'ятайте, що в середньому телефонна бесіда, метою якої є обмін інформацією, має тривати не більше 1,5 хвилини. Бесіда, метою якої є розв'язання проблеми, – не більше 3 хвилин.

З розвитком комп'ютерних технологій й появою інтернету з'явилася **віртуальна комунікація** (віртуальне спілкування).

Вправа 518. Уявіть, що вам дали домашнє завдання скласти твір за одним із малюнків. Ви не можете самостійно впоратись із завданням і телефонуйте однокласникові чи однокласниці. Складіть діалог уявної телефонної розмови за ситуацією.



Якщо телефонуєте ви:

1. Привітайтеся і представтеся.
2. Повідомте, з ким саме ви хотіли б поговорити.
3. Запитайте, чи є у вашого співрозмовника чи співрозмовниці достатньо часу для бесіди.
4. Напишіть заздалегідь перелік питань, які необхідно з'ясувати, і тримайте його перед очима впродовж усієї бесіди.
5. Завершуючи розмову, неодмінно попрощайтеся, пам'ятаючи, що нетактовно класти слухавку, не дочекавшись останніх слів співрозмовника чи співрозмовниці.

Якщо телефонують вам:

1. Представтеся або назвіть установу, яку представляєте.
2. Занотуйте ім'я, прізвище та контактний телефон співрозмовника/співрозмовниці.
3. Розмовляйте тактовно, увічливо.
4. Не кладіть несподівано слухавку.
5. Якщо ви даєте обіцянку, намагайтеся дотримати слова й виконати її.
6. Перелічіть іще раз домовленості, яких ви досягли.

Вправа 519. Опрацюйте правила «Телефонного етикету». Доповніть їх своїми. Пригадайте, чи завжди ви дотримувались таких правил.

Правила телефонного етикету, які варто знати й пам'ятати:

- передавати знайомим номер телефону однокласників/ однокласниць або вчителів/ учительок можна тільки за їхньої згоди; навіть якщо таку згоду отримано, не варто телефонувати дуже часто;

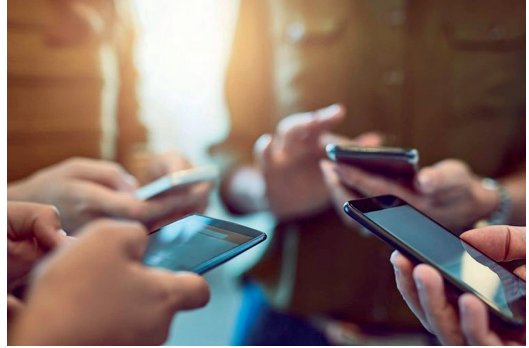
- навіть добрим знайомим пізніше 22 години не телефонують, намагаються також не

турбувати людей у вихідні дні, а якщо й телефонують, то завжди говорять стисло;

- якщо на п'ятий-шостий сигнал зуммера ніхто не відповідає, треба покласти слухавку;

- нетактовно по телефону вітати з днем народження літню людину, висловлювати співчуття, запрошувати людей похилого віку на весілля, дякувати за подарунок або добру послугу (за винятком заборони безпосереднього спілкування, наприклад, під час пандемії);

- телефон винайдений ще й для того, щоб не заходити до знайомих без попередження.



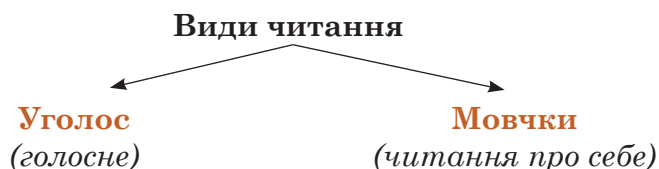
§ 76. ЧИТАННЯ. ВИДИ ТА СПОСОБИ ЧИТАННЯ. ВИБІРКОВЕ ЧИТАННЯ



Вправа 520. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи любите ви читати? 2. Яку останню книгу ви прочитали? 3. Який вид читання ви використовуєте найчастіше? 4. Коли ви його використовуєте?

Читання – це здатність сприймати, розуміти інформацію, яка записана (передана) тим чи тим способом або відтворена за допомогою технічних пристроїв.



Читання – це один з основних видів мовленнєвої діяльності, який пов'язаний із письмовою формою спілкування. Саме завдяки навичкам читання відбувається розвиток навичок говоріння та письма.

Ефективність процесу читання текстів залежить не тільки від швидкості, а й від способу читання. Найпопулярнішими способами читання є такі:

1. **Попереднє читання**, коли фіксуємо всі невідомі, іншомовні слова, наукові терміни тощо, щоб у подальшому можна було з'ясувати їхнє значення, зокрема за словниками чи довідниками.

2. **Наскрізне читання** (читання підряд) означає уважне прочитання всього матеріалу. Цей вид читання використовуємо тоді, коли хочемо охопити зміст розділу, статті, книги тощо.

3. **Вибіркове читання** передбачає певний відбір лише частини матеріалу для читання з метою його поглибленого вивчення.

4. **Повторне читання** використовуємо, аби повернутися до того, що дуже потрібне або не зовсім зрозуміле.

5. **Аналітичне читання**, або читання з опрацюванням матеріалу, критичним вивченням змісту з метою глибокого його вивчення, конспектування найістотнішого.

6. **Партитурне читання**, або, як його ще називають, динамічне читання, означає швидке ознайомлення з матеріалом за умови високої швидкості читання (за 1,5–2 год. прочитують до 200–300 сторінок).



Вправа 521. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання, розміщені після тексту.

ПРОБЛЕМА ЧИТАННЯ КНИГ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Проблема читання книг у сучасному світі стає все більш актуальною, особливо в підлітковому середовищі. Цю проблему досліджують багато закордонних і вітчизняних психологів і педагогів. Побоювання «кризи дитячого читання» далеко не випадкові й мають під собою реальну основу. Школярі і школярки початку XXI століття, справді, читають «не те» й «не так», як попередні покоління. Однак вони, безумовно, читають.

Якщо ж проаналізувати репертуар читання підлітків загалом, то близько 40% у ньому становить зазвичай література розважального характеру, а книги науково-пізнавальні привертають увагу вдвічі менше (21%). Отже, коло читання підлітків «зміщене» в бік розваг. Тоді як читачі й читачки у віці 10–15 років гостро потребують інформації про своїх однолітків, спеціально написаної так званої соціально-критичної літератури, яка допомагає юнакам і юнкам пізнавати навколишній світ, учить їх адаптуватися до проблем сучасного життя. Книга – основний носій загальної культури, вона є засобом збереження інформації для наступних поколінь, невичерпним джерелом знань (<http://increasyourknowledge.blogspot.com/2015/04/blog-post.html>).

1. Що найбільше люблять читати підлітки?
2. Чим зумовлено те, що учні й учениці менше читають? Обґрунтуйте свою відповідь.



Вправа 522. І. Прочитайте текст про переваги та недоліки електронних, паперових та аудіокниг. Виконайте завдання, розміщені після тексту.

ВИБИРАЄМО КНИГИ:

ПАПЕРОВА, ЕЛЕКТРОННА ЧИ АУДІО – ЩО КРАЩЕ?

Ще століття тому люди читали тільки з паперу. У XXI столітті з'явилися електронні книги, додатки для читання з мобільних телефонів й аудіокниги. Проте, незважаючи на такий вибір, багато хто надає перевагу паперовим книгам. Дізнайтеся, який з варіантів найоптимальніший для вас.

ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

Переваги: електронні книги дешевші, ніж паперові. Займають менше місця в сумці, ніж середньостатична книга; не потрібно йти до книгарні чи на Нову пошту, аби отримати книгу; у маленькому рідері можна зберігати понад 50 книг; екологічні – видавці не витрачають папір.

Недоліки: висока вартість електронного пристрою; не завжди можна читати вночі, якщо екран не світиться; потрібно заряджати; незручно робити помітки; невеликий формат.

АУДІОКНИГИ

Переваги: можна слухати будь-де; дешевші, ніж паперові; займають дуже мало місця; екологічні – економія паперу.

Недоліки: потрібно заряджати гаджет; не підходить тим, хто краще сприймає візуальну інформацію; не завжди є аудіо потрібною вам мовою.

ПАПЕРОВІ КНИГИ

Переваги: не потрібно заряджати; зручно віднаходити потрібну інформацію; зручно робити нотатки; зручно використовувати в процесі навчання; тактильність (можна доторкнутися).

Недоліки: неможливо читати без світла; потрібно багато місця для зберігання; інколи висока ціна.

II. Ознайомившись із перевагами та недоліками електронних, паперових та аудіокниг, укажіть, яку книгу ви б обрали для себе.

III. Дайте письмову відповідь на запитання: які книги переможуть: паперові чи електронні? Відповідь обґрунтуйте.

Вправа 523. Погодьтеся або заперечте думку Біла Гейтса (підприємця, засновника компанії Microsoft): «У моїх дітей, звичайно, буде комп'ютер, але передовсім вони отримають книги».

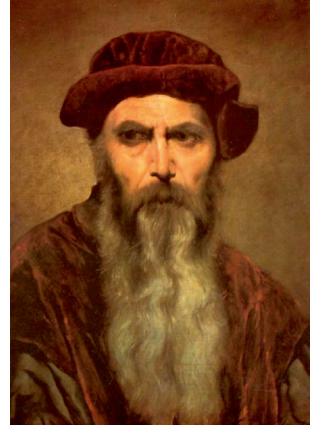


§ 77. ПЛАН ТЕКСТУ. ВИДИ ПЛАНУ. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ



Вправа 524. I. Послухайте текст. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
II. На основі тексту розкажіть, що таке винахід.

У 1430-х роках німецький ювелір Йоганн Гутенберг почав поводитись якось дивно. Він позичив у друзів гроші й багато днів поспіль не виходив зі своєї майстерні. Йому спала на думку ідея – зробити окремі форми для всіх літер алфавіту. А ще Гутенберг придумав конструкцію першого механічного друкарського преса.



Оскільки Гутенберг не зміг вчасно віддати частину позичених грошей, йому був пред'явлений судовий позов. Коштів на повернення позики в нього не було, отож довелося віддати все друкарське приладдя. Винахід перестав бути секретом, і ідея щодо використання друкарського преса поширилася зі швидкістю вітру. Книги, надруковані за допомогою пресів Гутенберга, заповнили всю Європу. Друкарський прес Гутенберга став одним із найвизначніших у світі винаходів. Він давав змогу готувати до друку нову книгу всього за кілька днів, а потім швидко друкувати тисячі копій. Люди отримали можливість здобувати нові знання, знайомитися зі світовою літературою, ширше пізнавати світ (За А. Клейборн).

III. Виконайте завдання до тексту.

1. Назвіть, до якого стилю належить текст.
2. Віднайдіть зачин, основну частину та кінцівку тексту.
3. Визначте тему й основну думку тексту.
4. Придумайте заголовок до тексту. Запишіть його в зошит.

IV. Перекажіть текст за таким планом:

1. Дивна поведінка Гутенберга.
2. Винахід, який перестав бути секретом.
3. Збільшення кількості письменних людей.

V. Дайте відповіді на запитання:

1. Чи легко вам було переказати текст?
2. Що вам у цьому допомогло?

План тексту – це послідовний і зв'язний перелік думок-заголовків, які в ньому висловлює автор чи авторка.

План допомагає висловлювати думки послідовно, не пропускати нічого важливого.

План тексту використовуємо для переказу прочитаного чи почутого тексту або складання власного висловлювання. Плани бувають прості й складні. У **складному** плані, на відміну від простого, деякі пункти мають ще й підпункти. Декілька мікротем можуть бути об'єднані в одному пункті плану, а потім конкретизовані в підпунктах.

Пам'ятка «Як скласти план тексту»

1. Прочитайте текст, з'ясуйте значення незрозумілих слів.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Поділіть текст на смислові частини, дайте їм заголовки.
4. Напишіть чернетку плану. Порівняйте його з текстом. Простежте, чи відбиває план усе істотне з тексту, чи зв'язані пункти плану за змістом, чи відображають вони тему й головну думку тексту.
5. Перевірте, чи можна за цим планом переказати текст.
6. Запишіть удосконалений варіант плану.

Вправа 525. I. Прочитайте заголовок тексту, розгляньте ілюстрацію. Спрогнозуйте, про що, на вашу думку, буде йтися в тексті. II. Прочитайте текст. Доведіть або спростуйте свою попередню думку.

ТАЛАНОВИТИЙ БРАЙЛЬ



Луї Брайль народився 1890 року у Франції. У віці трьох років він втратив зір. Луї був дуже талановитою дитиною і не хотів, щоб це завадило йому здобути освіту. Хлопчик ходив разом з іншими дітьми до міської школи. А з 11 років – до школи для незрячих у Парижі.

Школа для незрячих, яку відвідував Брайль, мала для навчання декілька спеціальних книжок з опуклими літерами, які діти могли читати. Та сам процес читання такої книги був дуже важким. Букви доводилося робити величезними, а тому на читання однієї книги витрачалося багато часу й сил. Луї відчував, що має бути якийсь простіший спосіб записувати тексти для людей із порушенням зору.

Якось школу навідав капітан французької армії на ім'я Шарль Барб'є. Свого часу для потреб армії він розробив спеціальний код під назвою «нічне письмо», за допомогою якого військові могли читати повідомлення в темряві. У цьому коді букви позначалися комбінаціями опуклих крапок. Але оскільки цей метод запису й читання був складним і трудомістким, успіху він не мав. Барб'є вирішив запропонувати свій метод школі для незрячих, сподіваючись, що там він принесе більше користі.

Коли Луї вперше випробував цей код, то побачив, що користуватися ним дійсно важко, але в хлопця з'явилася ідея щодо його поліпшення. Недоліком коду Барб'є була занадто велика кількість крапок, якими позначалась літера. Тому її неможливо було відчутти кінчиком пальця за один дотик. У своєму коді Брайль позначив символи максимум шістьма крапками і ввів комбінації крапок для кожної літери алфавіту, розділових знаків, цифр тощо. Тепер за допомогою коду Брайля можна було записувати різну інформацію, що легко й швидко зчитувалася дотиком одного пальця. Крім того, люди з вадами зору отримали змогу писати, витискаючи літери на папері.

Зараз шрифтом Брайля користуються в усьому світі. За допомогою цієї азбуки незрячі люди мають змогу не лише читати й писати, а й користуватися комп'ютером та інтернетом (*За А. Клейборн*).

III. Виконайте завдання.

1. Визначте основну думку тексту, його тему й мікротеми, підтеми. Доберіть до них заголовки.
2. Продумайте заголовки до складного плану прочитаного, користуючись пам'яткою, уміщеною перед вправою.
3. Усно перекажіть прочитане за планом.

IV. Дайте відповіді на запитання:

1. Яке значення для незрячих людей має азбука Брайля?
2. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що розум, воля та винахідливість однієї людини можуть змінити світ? Наведіть приклади.



Вправа 526. Віднайдіть в енциклопедії/інтернеті/книзі історію про будь-який винахід та його автора/ авторку. Випишіть ключові слова кожної мікротеми (абзацу). Перекажіть текст за складеним планом.

§ 78. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 527. І. Прочитайте текст мовчки. Що найбільше вас вразило в тексті?

ПРО ДВОХ МАТЕРІВ – ЧОРНОКОСУ ТА БІЛОКОСУ

У маленькій лікарні на околиці великого міста лежали дві жінки – Чорнокоса й Білокоса. Вони народили синів. Сини народилися в один день: у Чорнокосої матері – уранці, у Білокосої – увечері. Обидві були щасливі. Вони мріяли про майбутнє своїх синів.

– Я хочу, щоб мій син став видатною людиною, – казала Білокоса. – Музикантом або письменником, відомим на весь світ. Або скульптором, який створить витвір мистецтва, що житиме вічно. Або інженером, який побудує космічний корабель, що полетить до далекої зірки. Ось для чого хочеться жити.

– А я хочу, щоб мій син став доброю людиною, – сказала Чорнокоса. – Щоб ніколи не забував рідний дім. Щоб любив Батьківщину та ненавидів ворогів.

За тиждень щасливі чоловіки, які стали тепер батьками, забрали додому дружин і синів.

Минуло тридцять років. У ту саму маленьку лікарню на околиці великого міста прийшли дві жінки – Чорнокоса й Білокоса. У їхніх косах вже сріблилася сивина, обличчя були вкриті зморшками, але жінки були такими ж красивими, як і тридцять років тому. Вони впізнали одна одну. Їх обох поклали лікуватися в ту саму палату, де три десятиліття тому вони народили синів. Вони розповідали про своє життя. В обох було багато радощів і ще більше горя. Їхні чоловіки загинули на фронті. Але, розповідаючи про своє життя, вони чомусь не згадували про синів. Нарешті Чорнокоса запитала:

– Ким же став твій син?

– Видатним музикантом, – із гордістю відповіла Білокоса. – Він зараз диригує оркестром, який виступає в найбільшому театрі нашого міста. Він має величезний успіх. Невже ти не знаєш мого сина? – і Білокоса назвала ім'я музиканта. Так, звісно,



Чорнокоса жінка добре знала це ім'я, воно було відоме багатьом. Нещодавно вона читала про великий успіх цього музиканта за кордоном.

– А твій син ким став? – запитала Білокоса.

– Хліборобом. Ну, щоб тобі було зрозуміліше – механізатором у селі, тобто і трактористом, і комбайнером, і на тваринницькій фермі доводиться працювати. З ранньої весни до пізньої осені, поки сніг укріє землю, син мій оре землю та сіє хліб, збирає врожай і знову оре землю, сіє й знову збирає. Живемо ми в селі – десть кілометрів сто звідси. У сина двоє дітей – трирічний хлопчик і дівчинка нещодавно народилася.

– Усе-таки щастя тебе обійшло, – сказала Білокоса. – Твій син став звичайною, нікому не відомою людиною.

Чорнокоса нічого не відповіла.

Не минуло й дня, як до Чорнокосої приїхав із села син. В очах неньки світилася радість, здавалося, вона в цю мить забула про всі болі. А до Білокосої матері ніхто не прийшов.

– У сина зараз концерт... Якби не концерт, він, звичайно, прийшов би, – задумано мовила Білокоса.

Місяць лежали в лікарні дві матері, щодня приїжджав до Чорнокосої син-хлібороб із далекого села, привозив синівську усмішку, і, здавалося, вона тільки від тієї усмішки видужує. Білокосій здавалося, що, коли до її сусідки приїжджав син, навіть лікарняним стінам хотілося, щоб мати сина-хлібороба швидше одужала. А до Білокосої так ніхто й не прийшов. Минув місяць. Лікарі сказали Чорнокосій: «Тепер ви абсолютно здорова жінка». За Чорнокосою матір'ю приїхав син. Він привіз декілька великих букетів червоних троянд. Квіти подарував лікарям і сестрам. Усі в лікарні усміхалися.

Прощаючись із Чорнокосою жінкою, Білокоса попросила її залишитися з нею на кілька хвилин наодинці. Коли з палати всі вийшли, Білокоса із сльозами на очах запитала:

– Скажи, Любо, як ти виховала такого сина? Адже ми народили їх в один день. Ти щаслива, а я... – і вона заплакала.

– Зараз ми попрощаємося і більше ніколи не побачимося, – сказала Чорнокоса, – тому що такого дивовижного збігу не може бути вдруге. Отож я скажу тобі всю правду. Син, якого я народила в той щасливий день, помер... Помер, коли йому

й року не виповнилося. А це... не кровний мій син, але рідний! Я всиновила його трирічним хлопчиком. Він, звісно, майже не пам'ятає цього. Але я для нього – рідна. Ти бачила це на власні очі. Я щаслива. А ти нещасна людина, і я глибоко співчуваю тобі. Якби ти знала, як я переживала в ці дні за тебе. Уже хотіла було піти з лікарні, адже кожний приїзд мого сина завдавав тобі важких мук. Вийдеш із лікарні, піди до сина й скажи: його бездушся обернеться проти нього. Як він ставиться до тебе, так і його діти ставитимуться до нього. Байдужість до батька-матері не прощається (*В. Сухомлинський*).

II. Виконайте завдання.

1. Визначте тему й основну думку тексту, стиль мовлення.
2. Виділіть структурні частини тексту (вступ, основна частина, кінцівка).
3. Складіть і запишіть план тексту.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому обидві жінки в молодості були щасливі?
2. Ким хотіла бачити свого сина Білокоса?
3. Ким хотіла бачити свого сина Чорнокоса?
4. Ким став син Білокосої? А син Чорнокосої?
5. Чому Білокоса мати попросила Чорнокосу побути з нею кілька хвилин наодинці?
6. Що розповіла Чорнокоса мати Білокосій?
7. Як ви вважаєте, чому так сталося? Чому в Білокосої матері виріс байдужий син? Що, можливо, не так робила мати, коли її син був ще маленьким?
8. А що треба робити, щоб діти вирости добрими, чуйними, уважними?
9. Чому байдужість не прощається?

§ 79. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ. РОЛЬ ОПИСУ В РІЗНИХ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРАХ

Розповідь – це повідомлення про якісь події, що розгортаються в часі. Найчастіше до такого тексту ви можете поставити запитання: *хто? що? де? коли? як?*

Роздум – це зв'язний текст, для якого характерні логічно-послідовний (доказ чи пояснення чогось) ряд думок, міркувань, виснов-

ків із певної теми. До такого тексту можна поставити запитання: *чому?*

Опис – це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі подаємо характеристику людей, предметів, явищ природи через перелічення їхніх основних рис чи ознак. До такого тексту можна поставити запитання: *який? чий?*

Структура опису: загальне враження про предмет, явище чи людину, опис деталей, висновок.

Поширені два види описів: науковий і художній. Мета тексту-опису в художньому стилі – вплинути на емоції, почуття читачів. Мета тексту-опису в науковому стилі – повідомлення інформації.

Художній опис	Науковий опис
прикметники	слова-терміни
слова в переносному значенні	абстрактні, запозичені слова
порівняння, гіперболи, метафори	цифри, схеми, таблиці, графіки
емоційно-експресивні слова	нейтральна лексика



Вправа 528. Дайте відповіді на запитання.

1. Якою є структура тексту з елементами опису?
2. Що можна описувати?
3. Який/які типи мовлення ви використовуєте: у розмові з друзями/ подругами, на уроці, у розмові з батьками?
4. Де найчастіше вам трапляються описи?



Вправа 529. I. Прочитайте тексти. Поміркуйте, чим вони схожі та чим відрізняються.

А. Мов маленький м'ячик,
висить, а не скаче,
рум'яне, гладеньке,
на смак солоденьке.



Б. Технічні характеристики Apple iPhone 13:

1. *Процесор.* Встановлено «камінь» A15 Біонік на 6 ядер, але його функціонал доповнено системою Neural Engine.
2. *Дисплей.* Передбачено екран Super Retina XDR, здатний підтримати 2532×1170 пікселів.



3. *Програмне виконання.* Установлено останнє покоління операційної системи iOS, де є великий функціонал для спілкування, кілька оновлень навігації, а також нова технологія для ефективної роботи додатків.

4. *Камера.* Установлено дві камери – і кожна по 12 Мп. Є ще й кілька цікавих характеристик із функціоналом, а спалах True Tone.

5. *Пам'ять* на 128, 256 і 512 ГБ, відповідно від зазначеного показника буде змінюватися вартість телефону.

II. Дайте відповіді на запитання:

1. З якою метою використано опис у кожному з текстів?
2. Де ви можете побачити рекламні тексти?
3. Де ви найчастіше читаете або чуєте загадки?

III. Виконайте завдання.

1. Випишіть із тексту А прикметники, виділіть у них суфікси.
2. Випишіть із тексту Б незнайомі, нові для вас слова. Запишіть значення таких слів, користуючись тлумачним словником.



Вправа 530. I. Прочитайте тексти.

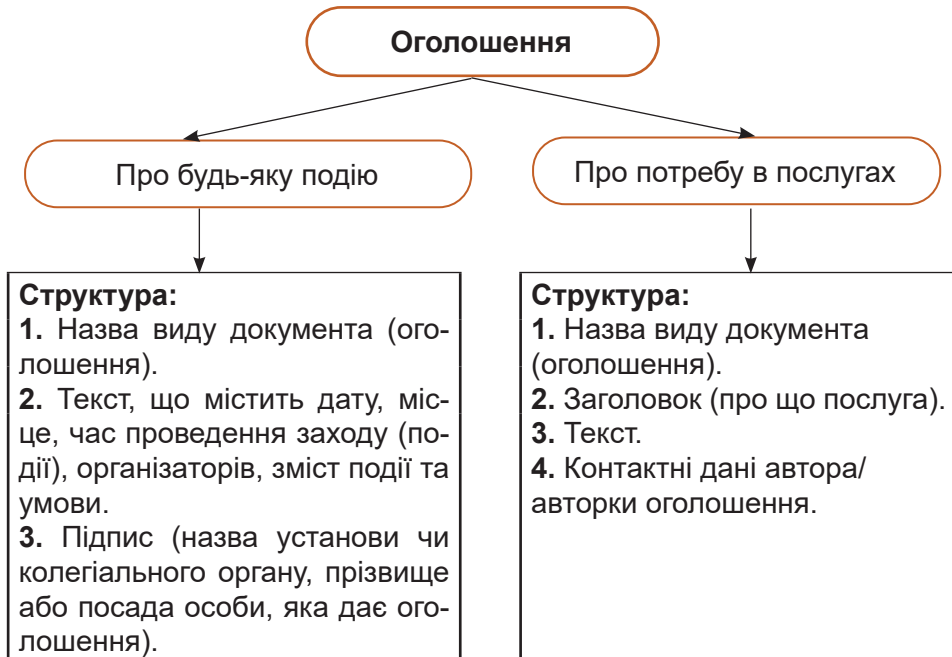
А. Сіроманець – досвідчений і мудрий. Він довгий час був ватажком зграї, виховав багатьох вправних, сильних і сміливих вовків. До його порад завжди прислухалися молоді вовки, на його думку зважали, «він снівся молодим вовчицям». А ще його проклинали конюхи та пастухи, коли він завдавав шкоди череді чи отарі (*За повістю М. Вінграновського «Сіроманець»*).

Б. Вовк (*Canis lupus*) – хижий ссавець із роду пес (*Canis*) родини псових (*Canidae*), який добуває їжу самостійно активним пошуком та переслідуванням жертв. Зовнішній вигляд вовка засвідчує його міць та пристосування до тривалого бігу під час переслідування своїх жертв. Дорослий вовк зазвичай більший за вівчарку: довжина тіла з головою та без хвоста досягає 135–160 см, хвіст – 40–52 см. Висота в плечах 80–95 см. Вага зазвичай 45–60 кг (*За Вікіпедією*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Яку тварину описано в цих текстах?
2. Яке враження у вас від тексту А? Яке його завдання?
3. Яке завдання тексту Б?
4. Чим відрізняються художній і науковий стилі мовлення? Обґрунтуйте. До якого типу мовлення належить текст Б?
5. Яку роль виконує опис у кожному з текстів? Свою думку обґрунтуйте.

§ 80. ОГОЛОШЕННЯ. РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ



Вправа 531. Дайте усні відповіді на запитання.

1. Які види оголошень вам найчастіше трапляються?
2. Як поширюють оголошення на загал?

Оголошення – це інформаційний документ, у якому подано інформацію, адресовану певному колу зацікавлених осіб. Мета – інформувати про різні події життя особи: навчання, роботу, обмін чи продаж квартири, різні культурно-громадські та наукові заходи (За Вікіпедією).



Вправа 532. Прочитайте оголошення. Чим вони відрізняються? Які з подібних оголошень вам доводилося складати? Чи достатньо інформації в кожному з оголошень? Чи немає помилок у текстах? Яке з оголошень ви можете назвати рекламним текстом? Свою відповідь обґрунтуйте.

Оголошення

Продам 2-кімнатну квартиру на 5-му поверсі 9-типоверхового будинку в центрі міста. Квартира простора, світла, суха. Ціна договірна. Звертатися за телефоном 22726.

Андрій

Оголошення

Шановні шестикласники й шестикласниці!

23 серпня 2023 року з 11.00 до 17.00 год. у Чернівецькому обласному музеї народної архітектури та побуту буде проводитися патріотична фотосесія. Запрошуємо усіх бажаючих. Вартість фотосесії 200 грн.

З повагою адміністрація музею

Увага! Увага!

Оголошується набір на 2014-2015 н. р. до

гуртка юних фотоаматорів

районного центру дитячої та юнацької творчості Харківського району на базі Липецької ЗОШ І-ІІІ ст.

У програмі навчання:

- Ознайомлення з основами фотографії
- Практичне фотографування в різних жанрах
- Художня обробка фотозображень, робота в графічних редакторах
- Участь у виставках, конкурсах, творчих проєктах

До роботи в гуртку запрошуємо учнів середніх класів.

Набір до гуртка триває з 1 по 15 вересня 2023 року.

Керівник гуртка Л.М. Віхтінська Довідки за тел. 09738 [redacted]



Рекламний текст зазвичай пишуть з урахуванням того, де його планують опублікувати (журнал, газета, телебачення, інтернет), і відповідно до аудиторії, якій він призначений.

Зазвичай рекламні тексти мають такі елементи:

Заголовок. Найважливіший елемент, від якого залежить успіх або, навпаки, невдача всієї реклами. Саме на заголовок звернено основну увагу потенційних покупців продукції.

Слоган. Найчастіше це невелика фраза, у якій ідеться про виробника товару та його переваги.

Текст. Основна частина реклами, у якій споживачеві розповідають про конкретний товар та його властивості.

Ехофраза. Цей елемент реклами розміщений у кінці тексту й повторює основні тези реклами. Ехофраза потрібна для того, щоб ще раз нагадати покупцеві про переваги товару, адже, як з'ясували психологи, саме остання частина тексту запам'ятовується найкраще.



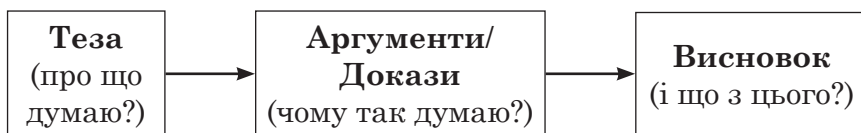
Вправа 533. Складіть рекламу про один із предметів, зображених на малюнку. Запишіть її.



Вправа 534. Пригадайте випадок, коли на ваше рішення вплинула реклама. Дайте відповідь на запитання: «Що купили ви чи ваші рідні, подивившись або почувши рекламу?». Проаналізуйте цю ситуацію, подумайте й запишіть три позитивні та три негативні наслідки впливу реклами на людину.

§ 81–82. МОНОЛОГІЧНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ТВІР-РОЗДУМ ЗА ОПОРНИМИ СЛОВАМИ ТА СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ

Твір роздум – це зв'язний текст, у якому в логічній послідовності передано думки, міркування як доказ чи пояснення чогось, зроблено відповідні висновки. Твір-роздум складається з таких частин:



Теза – це коротко сформульована провідна думка твору, правильність якої треба довести або спростувати.

Аргумент – це докази, що їх наведено для обґрунтування, увиразнення тези.

Висновок – те, що випливає з доказів.



Вправа 535. I. Ознайомтеся з невеличкою замальовкою «Як я одного разу допомагав бабусі». Удоскональте текст. Для цього зробіть з нього художню розповідь, розгорнувши дії детальніше. II. Проаналізуйте, чи є в допрацьованому тексті докази та висновки.

Улітку я гостював у бабусі. Вона попросила мене повісити на кухні полицку для квітів. Я вибрав місце для полицки. Потім я вдарив молотком по гвіздку, але промахнувся і вдарив по пальцю.



Вправа 536. I. Прочитайте текст. Визначте будову тексту. Доведіть, що це твір-роздум.

Що впливає на вчинки людей і що вони спричинюють?

Інколи нам зовсім не зрозумілі вчинки інших людей. Чому саме вони вчинили так, а не інакше? Що спонукало їх до такого рішення? І зрештою, як самому навчитися ухвалювати правильні рішення?

Часто на вчинки людей впливає думка оточення. Тобто, коли людина хоче вирішити щось важливе, вона думає, що скажуть про її вибір інші. Це інколи призводить до небажаних наслідків, адже кожен вчинок «тягне» за собою певні наслідки. І коли хтось ухвалює рішення проти власного бажання, відповідно, отримує і небажаний результат. Тож як ухвалювати правильні рішення, щоб потім не шкодувати про наслідки?

Передовсім треба прислухатися до внутрішнього голосу, визначити, як буде краще саме для тебе. І головне, не варто зважати на думку оточення. Тільки ви знаєте, як для вас буде краще. Ті, хто поряд, формують свою думку через призму власних потреб та інтересів. І вона не завжди буде правильною для вас. Отже, щоб не шкодувати про власні вчинки, потрібно тримати на оці свої цілі, бажання та совість.

Тільки людина, яка буде широю перед собою, може досягнути бажаних результатів. Окрім того, є ще одна важлива річ, яку потрібно пам'ятати: інші люди теж не повинні потрапляти під вплив вашої думки, коли ухвалюють рішення. Їхні вчинки часто можуть бути незрозумілими, нелогічними й навіть образливими для вас, але, перш ніж засуджувати, подумайте, як би ви вчинили на місці опонента. І навіть це не буде об'єктивно. У різних людей різні погляди на життя, різне виховання

та моральні цінності, тож не треба вимагати від інших вчиняти так, як ви.

Запам'ятайте одне просте правило – тільки ви маєте право вирішувати, як учиняти в певній ситуації, і тільки ви відповідаєте за власні вчинки. Так само інші люди беруть на себе відповідальність за свої вчинки, а вам варто лише підтримати їх чи триматися осторонь (*З учнівських творів*).

II. Віднайдіть і прочитайте слова, якими автор доводить, чому варто дослухатися до свого внутрішнього голосу.

III. Дайте відповіді на запитання:

1. Чим кожний чи кожна із вас відрізняються одне від одного?
2. Що спільного є у вас?
3. Які якості ви цінуєте найбільше в іншій людині?

Вправа 537. Опрацюйте пам'ятку «Як працювати над складанням твору-роздуму».

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД СКЛАДАННЯМ ТВОРУ-РОЗДУМУ

1. Прочитайте і зрозумійте тему, визначте проблему.
2. Сформулюйте свою позицію щодо висловленої думки у формі тези (твердження, яке вам потрібно буде обґрунтувати).
3. Поясніть, чому ви вважаєте саме так:
 - а) віднайдіть доречні й переконливі докази, чітко їх сформулюйте, розташуйте послідовно;
 - б) доберіть приклади, які ілюструють ваші докази.
4. Сформулюйте висновок.

Вправа 538. Складіть усний твір-роздум (вісім–десять речень) на тему: «Як би я вчинив/вчинила, коли мене образив найкращий друг / найкраща подруга?», дотримуючись структури твору-роздуму.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ДЛЯ ФОРМУЛЮВАННЯ

- **тези:** Я думаю, ... Я вважаю, ... Мені здається, що ... На мою думку, ... На моє переконання, ...
- **аргументів:** Чому я так думаю? ...тому що... До того ж ... по-перше, ..., а по-друге, ... На перевагу моєї думки можу навести такі аргументи: ...
- **висновків:** Отже, можна дійти висновку, що ... Мої міркування переконливо показують, що ...



Вправа 539. I. Послухайте текст.

ГОРБАТЕНЬКА ДІВЧИНКА

Другий клас розв'язував задачу. Тридцять п'ять учнів схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

– Будь ласка, відчини двері й подивись, хто там стукає, – мовить учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку. Вона була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися. Учитель полегшено перевів дух.

– Цю дівчинку кличуть Олею, – каже директор. – Вона здалеку приїхала до нас. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачте, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки.

– Я...

Тепер учитель був спокійний: клас витримав іспит (*В. Сухомлинський*).

II. Назвіть тему та ідею тексту.

III. Дайте відповіді на запитання:

1. Який іспит склали учні?
2. Чи є актуальною інформація, наведена в цьому тексті? Чому?
3. Чи є серед твоїх знайомих люди з особливими потребами?
4. Чи були випадки, коли вас ображали? Що ви відчували?
5. Як ви думаєте, що відчуває людина, коли її ображають та не сприймають такою, як вона є?



Вправа 540. Усно розіграйте з однокласником чи однокласницею діалог на одну із ситуацій:

1. Тебе штовхнули в коридорі на перерві. Твої дії?
2. У тебе забирають особисту річ без дозволу. Твої дії?
3. Тебе дражнять однокласники чи однокласниці. Як це припинити?
4. Ти є свідком ображення, приниження твого однокласника чи однокласниці (або твого однолітка чи ровесниці) на вулиці. Твої дії?



Вправа 541. Укладіть перекладний словничок до теми, опрацьованої на уроці. Доберіть до запропонованих слів румунські відповідники.

Образа, вчинки, рішення, гидке, потилиця, цькування, жертва, пробачати.



Вправа 542. Користуючись планом, напишіть твір-роздум на тему «Чому важливо вміти прощати?».

План

1. Напишіть, чому, на вашу думку, важливо чи не важливо вміти прощати.
2. Що таке «вміння прощати»?
3. Кого можна прощати? Чому?
4. Наведіть приклад із власного життя. Чи доводилося вам колись когось прощати? За що? Що ви відчували?
5. Сформулюйте висновки. «Отже, вміння прощати (вміти прощати) ...».

§ 83. СЛУХАННЯ. ВИДИ ТА ЦІЛІ СЛУХАННЯ

Для успішної взаємодії треба як *уміти говорити*, так і *вміти слухати*. Слухання та говоріння – це дві важливі навички вербального спілкування.

Слухання належить до видів мовленнєвої діяльності, за допомогою якої здійснюють усне спілкування в будь-якій формі. Ефективна комунікація може бути тільки в разі досягнення абсолютного взаєморозуміння між співрозмовниками та співрозмовницями.



Вид слухання	Значення	Ситуації спілкування
Слухання заради задоволення (нерефлексивне)	Максимальне зосередження на мові співрозмовника чи співрозмовниці, мінімальне втручання в хід його/її думок	Слухання музики, розмови, друзів, спілкування однодумців, перегляд телепередач
Удумливе слухання (рефлексивне)	Налагодження активного зворотного зв'язку зі співрозмовником/співрозмовницею	Слухання лекцій учителя/учительки, інструкцій, переговори, конфлікти тощо
Критичне (направлене)	Учасники спілкування критично аналізують зміст отриманої інформації	Ухвалення рішень, обговорення нового досвіду, проекту, думки (збори, дискусії, наради)
Емпатійне (співчутливе, із співпереживанням)	Учасник/учасниця спілкування приділяє більше уваги «зчитуванню» почуттів і емоцій, а не слів. Сприймання ситуації крізь свій досвід, почуття	Розмова близьких друзів/ подруг



Вправа 543. І. Послухайте притчу «Два царі». Скажіть, про що, на вашу думку, йтиме розмова в тексті.

ДВА ЦАРІ

Один цар послав гінця в дружню сусідню країну з певною звісткою. Гонець затримався, тому, прибувши до столиці, він негайно попрямував до палацу. Увійшовши в тронний зал, ледве дихаючи від втоми, він почав:

– Пане, мій цар відправив мене до вас сказати, щоб ви прислали йому синього коня з чорним хвостом... а якщо ви не дасте йому такого коня, то...

– Не бажаю більше слухати! – закричав владика. – Передай своєму панові, що немає в мене такого коня, а якби і був, то я...

Тут він закашлявся, а гонець, почувши таку відповідь, у страху вискочив з палацу, і, осідлавши коня, помчав доповідати про почуте.

Сильно розсердився цар, дізнавшись, що його старий друг так відповів йому. Вирішивши, що сусід перетворився на ворога, він оголосив йому війну.

Багато крові пролилося в битвах, і багато міст було зруйновано в ході війни. Коли ж обидві сторони виснажили свої запаси, вони вирішили оголосити перемир'я та почати переговори.

Під час зустрічі другий цар запитав першого:

– Що ти хотів сказати, кажучи: «Пришли мені синього коня з чорним хвостом, а якщо не приллеш, то...»?

– «...пришли коня іншої масті!» А ти що хотів сказати своєю відповіддю: «Немає в мене такого коня, а якби й був, то я...»?

– «То я б неодмінно послав його в подарунок своєму доброму сусідові» (*Народна творчість*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи бували у вашому житті випадки, коли вас не дослухали, а отже, зробили неправильний висновок?

2. Як ви розумієте приказку: «Людині дано два вуха й один рот, щоб вона більше слухала та менше говорила»?

3. Як ви вважаєте, із чого починаються всі конфлікти?



Вправа 544. I. Об'єднайтеся у групи. По черзі продовжте запропоновані фрази (вигадайте продовження чи скажіть правду). Інші учасники групи мають визначити, чи правдивою була розповідь.

– Мене робить щасливим/щасливою...

– Я боюся висоти, тому що...

– Я пам'ятаю випадок, коли мені було нестерпно соромно.

Я...

– Чого мені по-справжньому хочеться, так це...

– Я б хотів/хотіла змінити в собі...

II. Чи легко вам було відгадати, де правда, а де брехня? Що вам допомогло це зрозуміти? Що засвідчує те, що людина уважно слухає (опишіть її вираз обличчя, положення тіла, міміку, жести тощо)? Що може статися, якщо ви не вмієте слухати?

§ 84. ВИСТУП НА УРОЦІ. СТРУКТУРА ВИСТУПУ



Вправа 545. Пригадайте вивчений матеріал про мовлення та спілкування. Дайте відповіді на запитання.

1. Які основні вимоги до мовлення?
2. Яке спілкування ми називаємо ефективним?
3. Чи вільно ви почуваєтеся, виступаючи перед класом?



Вправа 546. Прочитайте висловлювання. Як ви їх розумієте?

1. Багато говорити й багато сказати – не є те саме (*Софокл*).
2. Не завжди говори те, що знаєш, але знай завжди, що говориш (*Клавдій*).
3. Не пускайте слів попереду думок. Адже висловлюванням можна бездумно поранити чиєсь уразливе серце. Розумним словом можна підбадьорити, надихнути на творчість, на добрий вчинок, на героїство (*І. Вихованець*).

Пам'ятка «Як підготуватися до виступу»

1. Обміркуйте тему виступу та з'ясуйте мету, якої ви хочете досягти (поінформувати, переконати, розважити, спонукати до чогось).
2. Доберіть матеріал, що стосується теми, використовуючи різні джерела (власні знання, підручник, інтернет, бібліотека), осмисліть матеріал, упорядкуйте його.
3. Сформулюйте основну думку.
4. Складіть план виступу, зафіксуйте ключові слова та словосполучення.
5. Напишіть викінчений текст, або підготуйте тези, або проговоріть текст (зніміть себе на відео чи зробіть аудіозапис).
6. За потреби внесіть корективи.

Вправа 547. I. Побудуйте виступ на одну з тем (три–п'ять хвилин) так, щоб зацікавити слухачів.

1. Як ми можемо врятувати Планету від пластику? 2. Яким може бути «друге» життя пластику? 3. Чому потрібно заборонити пластикові пакети?

II. Презентуйте свої виступи перед класом.

III. Виголосивши свій виступ, порівняйте думку вчителя/ вчительки (або однокласників/однокласниць) про ваш виступ із власною оцінкою.

§ 85. ДОПИС У СОЦМЕРЕЖУ. КОМЕНТАР. ПОРАДА

Як написати допис

1. Виберіть актуальну тему.
2. Доберіть факти, проаналізуйте їх. Виділіть головне.
3. Подумайте, які приклади із життя, книжок, газет і журналів, соцмереж будете використовувати в дописі.
4. Складіть план, визначте послідовність викладу думок.
5. Придумайте початок, який зацікавить читача/читачку й дасть змогу зрозуміти основну думку.
6. Дотримуйтеся відповідного типу і стилю мовлення, вимог до мовлення та правил спілкування; уживайте прислів'я, афоризми.



Вправа 548. Прочитайте допис. Визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Які ознаки допису ви можете навести з тексту?

НЕЗАБУТНЯ ЗУСТРІЧ ІЗ МАЙСТРОМ СЛОВА

У кінці листопада в нашій школі відбулася зустріч із відомим буковинським письменником Василем Васканом.

Щоб послухати гостя й поставити йому свої запитання, в актовому залі зібралися майже всі учні й учениці. Василь Васкан надзвичайно цікаво розповів про своє дитинство та шкільні роки. Згадав країни, у яких побував. Презентував свій творчий доробок. Поет прочитав вірші з популярних збірок «Черешнева дорога моя» та «Солоні роси на калині», у яких уяскравлено багатство українського слова. Потім поезії Василя Васильовича читали учні/учениці. Навіть коли зустріч офіційно добігла кінця, зацікавлені ще довго спілкувалися з письменником, ставили багато запитань, брали автографи на пам'ять.

Дóпис – стаття, повідомлення про що-небудь, написані кореспондентом/ кореспонденткою або читачем/читачкою для газети, журналу, соцмережі. Зміст допису відповідає на запитання *що?, де?, коли?* відбулося.

Основні вимоги до змісту допису:

- актуальність (описувана подія цікава для багатьох людей).
- достовірність (в основу статті покладено справжні факти, а не вигадані).
- стислість, точність, конкретність (економне й точне вживання слів).



Вправа 549. I. Перегляньте дописи з мережі «Інстаграм». Яка основна думка зазначених дописів?



II. Дайте відповіді на запитання.

1. У чому виявляється доброта?
2. Чи всі люди однакові?
3. Чи змінився би світ, якщо б усі люди були добрими?



Вправа 550. I. Прочитайте поради «Як правильно коментувати допис у соцмережі». **II.** Подумайте й запишіть у зошит по одному коментарю до кожного допису попередньої вправи, використовуючи поради.

Під час написання коментаря вичерпно викладайте свою думку. Не ковтайте слів і стежте, щоб усе, що є в голові, потрапило в коментар. Вичитуйте написане з погляду сторонньої людини.

Розпочинайте коментар із чогось позитивного, навіть якщо все погано.

Не пишіть надто великих коментарів.

Якщо хочете зацікавити коментарем співрозмовника чи співрозмовницю, не пишіть йому те, що вони хочуть почути. Будьте нестандартні, і тоді вони будуть щоразу в мабутньому перечитувати саме ваші відгуки.

Стисло викладайте те, що вам не сподобалося.

Не ображайтесь, якщо адресат не відповів на ваш коментар.

Якщо ви теж автор чи авторка і які б ви не були видатні, приділяйте час прочитанню та коментуванню чужих матеріа-

лів. Зрештою, ми вчимося лише, коли самі мовчимо (не друкуємо) і слухаємо (читаємо) інших. І це чи не єдиний надійний спосіб знаходити нових друзів (<https://probapera.org/publication/13/34164/yak-napysaty-komentar-do-tekstu.html>)

Вправа 551. I. Прочитайте вислови та прокоментуйте їх.

1. Людині, яка досить розумна для гарної поради, зазвичай вистачає розуму не давати порад (І. Філлмотс). 2. Нічого люди не приймають з такою огидою, як поради (Д. Аддісон). 3. Люблю давати поради, і не люблю, коли їх дають мені (С. Бернард).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи часто вам дають поради?
2. Як ви при цьому почуваетесь?
3. Чи любляете ви «роздавати» поради?



Вправа 552. Виконайте творчі завдання.

I. У будь-якій соціальній мережі створіть уявну сторінку «Добра» (придумайте NickName, укажіть друзів, опублікуйте світлини, продемонструйте запити на дружбу тощо).

II. На створеній сторінці напишіть допис на одну з тем (п'ять-шість речень): «Допомагати модно чи ні?»; «Чому добрих людей ображають більше, ніж злих?»; «Усі ми різні, але всі ми рівні!»; [власна тема].

III. Поділіться публікацією з однокласниками/однокласницями.

IV. Віднайдіть дописи однокласників та однокласниць і прокоментуйте їх, дайте раду.



Вправа 553. I. Об'єднайтеся в групи. Обговоріть дописи однокласників/однокласниць, зверніть увагу на коментарі. **II.** Дайте відповіді на запитання:

1. Які емоції ви відчуваєте, коли читаєте негативний коментар під своїм дописом?
2. Як ви реагуєте на такі коментарі?

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ І ТЕКСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Вправа 13. 1. Яблуко. 2. Ущелина. 3. Запіканка.

Вправа 14. III завдання: 1) з букви **д**; 2) букви **о**; 3) алфавіт, або абетка, або азбука; 4) з букви **р**.

Вправа 22. Книга – джерело знань.

Вправа 29. 1. Супутничок. 2. Винахід. 3. Оціночка.

Вправа 44. 1. Олівець. 2. Ручка. 3. Папір.

Вправа 115. Подорож.

Вправа 120. Істоти, неістоти.

Вправа 121. «Вишиванка – це *документ* українського народу. Це *оберіг!* В *орнаментах* вся магія, любов та історія кожного регіону».

Вправа 135. «*Освіта* – це вид гігієни. Письмо з *помилками* – то як невимиті руки чи зуби».

Вправа 138. «Якщо дощ намочить перший раз одягнену *сорочку* – на *багатство*».

Вправа 140. Вила, кайдани, ворота, хитрощі, шаровари, гроші, лаштунки, дурощі, ножиці, шорти, вершки, лахи, ліки, шахи, канікули, двері, вакації, злидні, фінанси.

Вправа 141. Канікули; окуляри.

Вправа 150. «Слово – то *мудрості* промінь, слово – *думка людська*».

Тестові завдання с. 86–87. 1 – В, 2 – В, 3 – Г, 4 – Г, 5 – Б, 6 – Б, 7 – В, 8 – В, 9 – Г, 10 – А.

Вправа 156. Акваріум, асфальт, верблюд, **секунда**, **кукурудза**, театр, вогнище, метал, телефон, **аптека**, **зозуля**, космонавт, хвилина, **ліщина**, метро.

Вправа 158. «Мова *росте разом з душею народу*».

Вправа 166. 1. Замок. 2. Вікно (запітніле). 3. Язик. 4. Півень. 5. Годинник. 6. Річка. 7. Човен.

Вправа 173. Акула, карат, скарб, палац.

Вправа 179. «Треба тонко відчувати три речі: *можна, не можна, треба*».

Вправа 180. Каченя, левеня, тигреня, вовченя, лебеденя, орля, теля, галченя.

Вправа 184. Левеня, ягня, ім'я, плем'я.

Вправа 186. «Нації *вмирають не від інфаркту*. Спочатку їм відбирає *мову*».

Тестові завдання с. 103–104. 1 – А, 2 – В, 3 – В, 4 – В, 5 – Г, 6 – А, 7 – Б, 8 – В, 9 – Б, 10 – А, 11 – Б, 12 – В.

Вправа 188. Ножиці.

Вправа 190. 1. Лижі. 2. Ковзани. 3. Окуляри. 4. Двері.

Вправа 193. Вітряк.

Вправа 203. 1. Кавун. 2. Рибалка (вудка, риба, луска). 3. Жук-рогач. 4. Сльози.

Вправа 204. Ненависть, неук, невід, нероба, небилиця, немовля. *Не доля...*

Вправа 217. «Знання людині, що крила пташині».

Вправа 218. 1. Морозиво. 2. Заець. 3. Їжак. 4. Лисиця. 5. Курчатко або курча. 6. Ніч. 7. Суничка. 8. Стіл.

Тестові завдання с. 119. 1 – Б, 2 – Б, 3 – Г, 4 – Г, 5 – Б, 6 – В, 7 – Г.

Вправа 225. 1. Кавун, *чол. р.* 2. Сніг, *чол. р.* 3. Ягода або суниця, *жін. р.*

Вправа 232. Перша ластівка.

Вправа 236. Зайві слова: банан, суниця, арфа, гітара, ромб, футбол, ласти, пароплав, вчитель, вірш, пісня, яблуко.

Вправа 249. Голий, сліпий, лисий.

Тестові завдання с. 134. 1 – Г, 2 – Г, 3 – Б, 4 – Г, 5 – В, 6 – Г; 7 – Г.

Вправа 269. «Без витoku нема ріки, як без коріння – крони».

Вправа 285. «Правда суду не боїться».

Вправа 293. «Без труда нема плода».

Тестові завдання с. 154–155. 1 – Б, 2 – В, 3 – В, 4 – В, 5 – Г, 6 – В, 7 – В, 8 – Г, 9 – А, 10 – Г, 11 – А, 12 – В, 13 – В.

Вправа 313. 1. Місяці. 2. Сопілка. 3. Рукавиця. 4. Потяг. 5. Грім. 6. Шість. 7. Павук. 8. Їжак. 9. Зорі і місяць. 10. Місяці року.

Вправа 315. Кількісні – 1; 2; 4; 6; 8; 9; 10; 12. Порядкові – 3; 5; 7; 11.

Вправа 318. 1. Трое. 2. Трое – брат, сестра та її дочка. 3. Четверо гусей і три дерева.

Вправа 320. 1. Кінь, корова, собака. 2. Бджоли на стільнику. 3. Подушка. 4. Паркан. 5. Двері. 6. Вікна.

Тестові завдання с. 162–163. 1 – В, 2 – В, 3 – В, 4 – В, 5 – В, 6 – В, 7 – Г, 8 – Б, 9 – В.

Вправа 330. 1. Цибуля. 2. Комар. 3. Вершник на коні. 4. Рукавиці. 5. $111-11=100$. 6. Дев'ять. 7. Шість.

Вправа 331. П'ятдесят.

Вправа 335. 1. Однаково. 2. Курка.

Вправа 337. 1. Капуста. 2. Мак. 3. Соняшник.

Вправа 354. «Холодним словом серця не запалиш».

Вправа 356. На першому.

Тестові завдання с. 178–179. 1 – Б, 2 – Б, 3 – А, 4 – В, 5 – А, 6 – В, 7 – Г.

Вправа 388. «Я на сторожі коло їх поставлю слово».

Тестові завдання с. 195–196. 1 – А, 2 – Б, 3 – Д, 4 – В, 5 – Г, 6 – В, 7 – Г, 8 – Д, 9 – В, 10 – Д.

Вправа 426. 1. Я-ми. 2. Ми-ти. 3. Я-поні-я.

Вправа 444. І. 1. Сонце і місяць. 2. Лавровий лист.

Тестові завдання с. 217–218. 1 – А, 2 – Б, 3 – Б, 4 – В, 5 – Б, 6 – Г, 7 – Г, 8 – Б, 9 – В, 10 – А.

Тестові завдання с. 229–230. 1 – Б, 2 – В, 3 – Б, 4 – В, 5 – А, 6 – Б, 7 – В, 8 – Б, 9 – В, 10 – В, 11: 1-г, 2-б, 3-а, 4-в. 12: 1-д, 2-в, 3-г, 4-б.

Вправа 483. 1. Іменник. 2. Прикметник. 3. Числівник. 4. Займенник. 5. Дієслово. 6. Прислівник. 7. Прийменник. 8. Частка. 9. Сполучник. 10. Вигук.

Вправа 486. Книга.

ЗМІСТ

ВСТУП	
ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО.	5
§ 1. Українська мова – державна мова України. Краса й багатство української мови.	5
§ 2. Фонетика, графіка, орфографія, орфоєпія. Звуки і букви. Наголос.	9
§ 3–4. Уподібнення і спрощення приголосних. Написання слів з м'яким знаком та апострофом. Написання слів іншомовного походження	14
§ 5. Основа слова й закінчення змінних слів. Корінь, суфікс, префікс, закінчення – значущі частини слова.	20
§ 6. Написання складних слів разом і з дефісом	24
§ 7–8. Словосполучення та речення.	30
§ 9. Види речень за метою висловлювання та інтонацією.	37
§ 10. Члени речення. Головні члени простого речення.	41
§ 11. Другорядні члени речення.	43
§ 12. Речення з однорідними членами.	48
§ 13. Речення зі звертаннями та вставними словами	53
§ 14. Поняття про складне речення. Кома між частинами складного речення	57
§ 15. Пряма мова. Діалог. Розділові знаки в прямій мові та діалозі.	62
ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК.	67
§ 16. Загальне поняття про частини мови.	67
§ 17. Іменник як частина мови: значення, граматичні ознаки, синтаксична роль	70
§ 18. Іменники, що означають назви істот і неістот. Власні й загальні іменники	72
§ 19. Рід іменників. Іменники спільного роду	76
§ 20. Число іменників.	78
§ 21. Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові. . .	82
<i>Тестові завдання</i>	86
§ 22. Типи відмін іменників	87
§ 23. Відмінювання іменників I відміни	90
§ 24–25. Відмінювання іменників II відміни	92

§ 26. Відмінювання і правопис іменників III та IV відміни	98
<i>Тестові завдання</i>	103
§ 27. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині. Незмінювані іменники . .	104
§ 28. Основні способи творення іменників. Найчастіше вживані суфікси, їх правопис	107
§ 29. Іменникові префікси. Написання не з іменниками	110
§ 30. Написання й відмінювання імен по батькові, прізвищ. Написання румунських власних назв	113
§ 31. Повторення вивченого. Розбір іменника як частини мови. . .	116
<i>Тестові завдання</i>	119
ПРИКМЕТНИК	120
§ 32. Прикметник як частина мови: значення та граматичні ознаки	120
§ 33–34. Якісні, відносні та присвійні прикметники. Повні та короткі форми прикметників	123
§ 35–36. Ступені порівняння якісних прикметників	129
<i>Тестові завдання</i>	134
§ 37. Прикметники твердої і м'якої груп	135
§ 38–39. Способи творення прикметників	136
§ 40. Найпоширеніші префікси при творенні прикметників. Написання не з прикметниками	144
§ 41. Одна й дві букви н у прикметниках	147
§ 42. Написання складних прикметників разом і з дефісом.	149
§ 43. Повторення вивченого. Розбір прикметника як частини мови	151
<i>Тестові завдання</i>	154
ЧИСЛІВНИК	156
§ 44. Числівник як частина мови: значення і граматичні ознаки	156
§ 45. Розряди числівників за значенням. Кількісні (цілі числа, дробові, збірні) та порядкові числівники	158
§ 46. Прості, складні та складені числівники	160
<i>Тестові завдання</i>	162

§ 47. Відмінювання кількісних числівників. Відмінювання числівників <i>один, два, три, чотири</i>	164
§ 48. Відмінювання кількісних числівників від <i>п'яти</i> до <i>двадцяти, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят</i>	165
§ 49. Відмінювання кількісних числівників <i>сорок, дев'яносто, сто</i>	168
§ 50. Відмінювання кількісних числівників на позначення сотень	169
§ 51–52. Інші типи відмінювання кількісних числівників	170
§ 53. Відмінювання порядкових числівників	174
<i>Тестові завдання</i>	178
§ 54. М'який знак в кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках	180
§ 55. Правильне вживання числівників для позначення дати, часу (години)	182
§ 56–57. Уживання відмінкових форм іменників при числівниках	187
§ 58. Повторення вивченого. Розбір числівника як частини мови	192
<i>Тестові завдання</i>	195
ЗАЙМЕННИК	197
§ 59. Займенник як частина мови: значення та граматичні ознаки	197
§ 60. Розряди займенників за значенням	200
§ 61–62. Особові та зворотний займенники, їх відмінювання і правопис	203
§ 63. Доречне вживання займенників у власному мовленні. Займенник <i>ви, ваш</i> у ввічливо-пошанному вживанні	208
§ 64. Питальні й відносні займенники та їх відмінювання	212
<i>Тестові завдання</i>	217
§ 65–66. Неозначені й заперечні займенники. Їх творення, відмінювання та правопис	218
§ 67–68. Присвійні, вказівні, означальні займенники, їх відмінювання	222
§ 69. Повторення вивченого. Розбір займенника як частини мови	227
<i>Тестові завдання</i>	229

§ 70–71. Повторення вивченого в кінці року	231
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ	238
§ 72. Загальне уявлення про ситуацію спілкування. Мета спілкування	238
§ 73. Засоби спілкування: вербальні (мовні) та невербальні (немовні). Ефективне спілкування	241
§ 74. Текст. Тема, основна думка. Ключові слова в тексті. Засоби міжфразового зв'язку речень у тексті	243
§ 75. Діалог. Телефонна розмова, яка передбачає уникнення небажаного й небезпечного спілкування	247
§ 76. Читання. Види та способи читання. Вибіркове читання	250
§ 77. План тексту. Види плану. Усний переказ тексту	253
§ 78. Читання мовчки.	256
§ 79. Повторення вивченого про типи мовлення. Роль опису в різних мовленнєвих жанрах.	258
§ 80. Оголошення. Рекламний текст	261
§ 81–82. Монологічне висловлювання. Твір-роздум за опорними словами та словосполученнями	263
§ 83. Слухання. Види та цілі слухання	267
§ 84. Виступ на уроці. Структура виступу	270
§ 85. Допис у соцмережу. Коментар. Порада.	271
Відповіді до вправ і тестових завдань	274

Навчальне видання

**ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна
КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА Анастасія Вікторівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб, О. М. Бакус*

Формат 70×100 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 22,68.
Обл.-вид. арк. 20,1. Тираж 2089 пр.
Зам. № 23-224

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017

УДК 811.161.2(075.3)(086)

Ф 77

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова для класів з навчанням румунською мовою.
5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Філіп Ю. Л.,
Костіна-Кніжницька А. В., Сиротюк О. М.)

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці
за адресою <https://lib.imzo.gov.ua>

Фонарюк Т.

Ф 77 Українська мова : підруч. для 6 кл. з навч. румун. мовою закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Т. Фонарюк, О. Кульбабська, А. Костіна-Кніжницька. – Львів : Світ, 2023. – 280 с.

ISBN 978-966-914-411-9

УДК 811.161.2(075.3)(086)

ISBN 978-966-914-411-9

© Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В.,
Костіна-Кніжницька А. В., 2023
© Видавництво «Світ», оформлення,
2023

Навчальне видання

**ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна
КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА Анастасія Вікторівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб, О. М. Бакус*

Формат 70×100 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 22,68.
Обл.-вид. арк. 20,1. Додатковий тираж 12 пр.
Зам. № 23-253

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017